

**T. C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**KAFKASLARDA ATLI – BOZKIR KAVİMLERİ
(M. Ö. I. BİN)**

92760

MASTER TEZİ

**Tez Danışmanı:
Doç. Dr. İlhami DURMUŞ**

**Hazırlayan:
Muhabbet MİKAYİLOV**

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ
ANKARA – 2000**

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

.....ait.....
.....adlı çalışma, jürimiz tarafından
Anabilim/Anasanat Dalında DOKTORA/SANATTA
YETERLİK/YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

(İmza)
Başkan.....
Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

(İmza)
Üye.....
Akademik Ünvanı, Adı Soyadı (Danışman)

(İmza)
Üye.....
Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Atlı – bozkır kavimlerinin Kafkasya’da ortaya çıkışları ve aynı coğrafyada siyasi ve kültürel ilişkileri her yönü ile incelenmeye çalışılmıştır. Atlı – bozkır kavimlerinin adı geçen coğrafyalarda ortaya çıkışlarını inceleyen çeşitli bilim adamları bu konu hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Bu görüşler kimi zaman yazılı, kimi zaman da arkeolojik malzeme ağırlıklı bilgilere dayanılarak öne sürülmektedir. Adı geçen konu ile ilgili araştırma eserler daha ziyade Alman ve Rus bilim adamları tarafından yapılmıştır. Türk bilim adamlarının bu konu ile ilgili eserleri sınırlıdır.

Çalışmanın birinci bölümünde Atlı – bozkır kavimlerinin ortaya çıktıkları coğrafyalar ve bu coğrafyalar içerisinde Kafkaslar’ın önemi ileri sürülmektedir. Bozkır kavimlerinden KIMMERLER, İSKİTLER ve SARMATLAR’ın tarih sahnesine çıkışları ayrı başlıklar altında verilmektedir.

İkinci bölümde, adı geçen kavimlerin bu coğrafyalarda siyasi ilişkileri verilmektedir. Bu bölümde de her kavim ayrı başlık altında ele alınmıştır.

Üçüncü bölüm, Atlı – bozkır kavimlerinin Kafkaslar’da kültürel durumunu içermektedir. Başlıca olarak idari ve askeri teşkilatları, dil yapıları, dinleri ve bıraktığı etkileri, ekonomi ve ticari hayatları ve nihayet sanat anlayışları anlatılmaktadır.

Sonuç kısmı sıralanan bölümleri bir araya getirmekte ve atlı – bozkır kavimlerinden Kimmerler, İskitler ve Sarmatlar hakkında genel hükümler içermektedir.

Bu çalışma ile Atlı – bozkır kavimleri başlığı altında Kimmerler'in, İskitler'in ve Sarmatlar'ın ve bu kavimlerin tabiiyetinde bulunan bir çok kavmin ortaya çıkışı ve kökeni hakkında değişik bilgiler toparlanmaya çalışılmıştır. Daha fazla arkeolojik malzeme incelenmeye çalışılarak bu kavimlerin Türk asıllı oldukları fikrinin daha doğru olduğu vurgulanmak istenmiştir.

Yaptığımız bu çalışmada yardımlarını esirgemeyen saygı değer hocam Doç. Dr. İlhami DURMUŞ'a teşekkürü borç bilirim.

MUHABBET MİKAYİLOV

ANKARA – 1999

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR CETVELİ.....	vii
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: ATLI-BOZKIR KAVİMLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE KAFKASLARA GELİŞİ.....	7
A- KİMMERLER'İN ORTAYA ÇIKIŞI VE KAFKASLARA GELİŞİ	8
B- İSKİTLER'İN ORTAYA ÇIKIŞI VE KAFKASLARA GELİŞİ.....	16
C- SARMATLAR'IN ORTAYA ÇIKIŞI VE KAFKASLARA GELİŞİ	29
II. BÖLÜM: ATLI-BOZKIR KAVİMLERİNİN KAFKASLARDA SİYASİ İLİŞKİLERİ.....	33
A- KİMMERLER.....	34
1. Kimmer ve Urartu ilişkileri.....	34
2. Kimmer-Manna ilişkileri.....	37
B- İSKİTLER.....	42
1. İskit – Urartu ilişkileri.....	42
2. İskit – Manna ilişkileri.....	45
C- SARMATLAR.....	48
1. Aorslar (Aslar).....	48
2. Siraklar.....	52
3. Alanlar.....	57
III. BÖLÜM: KAFKASLARDA ATLI-BOZKIR KAVİMLERİNİN KÜLTÜREL DURUMU.....	63
A- KİMMER VE İSKİT KÜLTÜRÜ.....	65
1. İdari ve Askeri Teşkilat.....	65
1.1. İdari Teşkilat.....	65
1.2. Askeri Teşkilat.....	67
2. Dil.....	70
3. Din.....	72

3.1. Tanrılar Alemi.....	72
3.2. Şamanlar ve Sihir.....	73
3.3. Kan Kardeşlik Merasimleri.....	74
4. Ekonomi ve Ticaret.....	75
5. Sanat Anlayışı.....	78
B- SARMATLARIN KÜLTÜREL DURUMU.....	81
1. İdari ve Askeri Teşkilat.....	81
1.1. İdari Teşkilat.....	81
1.2. Askeri Teşkilat.....	83
2. Dil.....	88
3. Din.....	90
4. Ekonomi ve Ticaret.....	91
5. Sanat Anlayışı.....	96
SONUÇ.....	99
KAYNAKÇA.....	104
EKLER	
A- HARİTA VE RESİMLER CETVELİ.....	118
B- HARİTA.....	121
C- RESİMLER.....	
ÖZET.....	
SUMMARY.....	

KISALTMALAR ÇETVELİ

ADN	: Azərbaycan Dövlət Neşriyatı
AS	: Arheologičeski Sbornik
BELLETEN	: Belleten
GÜFEFSB Der.	: Gazi Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
İAK	: İzvestiya Arheologičeskoy Komisii
İANG	: İzdatelstvo Akademii Nauk Gruzii
KBS	: Kavkazko - Blijnevostočnyy Sbornik
KSİİMK	: Kratkie Soobşeniya Instituta İstorii Materialnoy Kulturi
MADİSO	: Materialı po Arheologii i Drevney İstorii Severnoy Osetii
MİA	: Materialı i İsledovaniya po Arheologii
MKA	: Materialnaya Kultura Azerbaydjana
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
SA	: Sovetskaya Arheologiya
SAİ	: Svod Arheologičeskih İskoçnikov
SE	: Sovetskaya Etnografiya
VDİ	: Vestnik Drevney İstorii
VASSA	: Voprosı Skifo - Sarmatskoy Arheologii

GİRİŞ

İlmi olarak insanın yer yüzünde yaşadığı tarih dört devre ayrılmaktadır. Bunlardan ilki tarihe kadar geçen zaman devri, ikincisi yerleşik ve hayvancılığın ortaya devir, üçüncüsü erken urbanistik devir ve nihayet dördüncüsü sanayi devridir (Şefisade, 1996: 9). Biz konumuz itibariyle ilk üç devri ele alıyoruz. İlk devirde insanlar ateşi keşfederek ondan istifade etmeye başlamıştır. İkinci devrin insan için en karakteristik yanı erken ziraatın ve hayvancılığın ve onlardan istifade kurallarının ortaya çıkmasıdır, nihayet üçüncü devirde şehirler meydana çıkmaya başlamış, insan üretime geçmiş ve erken medeniyetleri ortaya çıkarmıştır. Bir başka ifade ile insanoğlu tarih yaratmaya başlamış ve daha sonra bunu yazıya geçirmiştir.

Bu tarihi olayları incelerken mekan ve zaman ve de toplum üçlüsü (Durmuş, 1997a: 30) üzerinde durulur. Biz de "konumuz itibariyle mekan olarak Kafkaslar", zaman olarak M. Ö. I bini ve kavim olarak da Atlı – bozkır kavimlerinin üzerinde duracağız.

İlk olarak mekan kavramını ele alalım. Kafkaslar, bilindiği gibi bulunduğu coğrafi mekan açısından dünya tarihinin en eski toponimlerinden biridir. Bir başka ifade ile daha prehistorik devirlerden başlamak üzere burası çeşitli insan topluluklarına yurt olma özelliğini göstermiştir. Örnek olarak Azerbaycan'da Fuzuli ilinin yakınlarında bulunan Azıh mağarası gösterilebilir. Bu mağara yapılan arkeolojik kazılar sonucu M. Ö. 300 bin ötesine götürülebilmektedir.¹ Başka bir örnek olarak Sümerliler'in M. Ö. V-IV binlerde Kafkaslar'ı geçerek Mezopotamya coğrafyasına yerleşmeler ve burada yazıyı buldukları tarih bilimince bilinmektedir. Ayrıca Bakü'ye 40 km. uzaklıkta

¹ Bu mağarada 1968 yılında büyük çaplı arkeolojik kazılar başlatılmıştır.

bulunan ünlü Gobustan kaya üstü minyatürleri bazı tarih bilimcileri tarafından M. Ö. IV binlere kadar tarihlendirilmektedir. Ortaya çıkartılan minyatürlerin çoğu av sahnelerini anlatmaktadır; birkaç adam ceylanı (kimi yerde boğa vb. hayvanları) kovarak ok ve yayları ile avlarını avlamaktadırlar. Minyatürlerin hemen hepsinde ok, yay, av vb. işlenmesi dikkat çekicidir. Aynı sahneler Türkmenistan'da bulunan ve M. Ö. III binlere kadar tarihlendirilebilen Afanesyovo kültüründe karşımıza çıkmaktadır. Burada da ok, yay, av motiflerinin yer alması, diğer taraftan artık bu devirden itibaren atın ehilleştirilmeye başlaması iki kültür arasındaki yakınlıktan bahsetmeye imkan veriyor.¹

Azerbaycan coğrafyasında, küçük Kafkas' da, Mil, Muğan bozkırlarında ortaya çıkartılan ve aynı adı taşıyan kültürü, güney Azerbaycan'da – Urmiye gölü civarında ve Ermenistan coğrafyasında Gökçe gölü çevresini izleyen Gence – Karabağ kültürleri² ve daha nice böyle kültürler de konuyu açıklığa kavuşturmaya imkan vermektedir.

Kafkaslar'ın coğrafi önemini izaha çalıştıran sonra zaman kavramını kısaca özetlemek gerekmektedir. Atlı – bozkır kavimlerinin Kafkasya'ya en erken olarak M. Ö. I binlerde geldiklerini savunan tarihçilerle iki konuda barışılmamaktadır; İlk olarak yukarıda gösterilen ortak kültürleri meydana getiren kavimler bu kadar ortak taraflarına rağmen ya İran veya Ermeni kökenli hesap edilmektedirler. İkinci ve en önemli husus, İranlılar'ın (Fars) ve Ermeniler'in daha eski zamanlardan bu coğrafyalara, Hindistan'dan çıkarak Hazar denizinin güneyini takiben geldikleri ve burada köklü medeniyetlerin ortaya çıkmasında rol üstlendikleri düşünülmektedir. Ünlü doğu bilimcisi Dyakonov (1994: 116), adı geçen kavimlerin Kafkaslar'a gelişlerini kaba bir

¹ Gobustan kaya üstü minyatürlerinde boğa veya at resimlerine de rastlanılmaktadır. Bilimcilerin çoğu henüz atın ehilleştirilmediğinden buradaki at figürlerinin vahşi at figürleri olabileceği görüşündeler.

² Gence – Karabağ kültürü M. Ö. I binlere kadar götürülebilmektedir.

ifade ile Göktürkler'in ortaya çıktığı VIII y. y. ait ediyor, bu zamana kadar baş veren göçleri ise İran ve Ermeni menşeli hesap etmektedir.

Ermemi kökenli toplulukların ortaya çıkması yazılı kaynaklarda M. Ö. I y. y. ve M. Y. I y. y. tesadüf etmektedir. Herodot'un Armenia adlandırdığı ülkenin Kafkaslar'da Urartu devleti için kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Ermeniler Likya devletini de kendi kökleri ile izah etmeye çalışmaktadırlar fakat bu hipotez de yanlıştır. Zira Armenia Likyalılar'ın çivi yazılı metinlerinde sadece bir coğrafi bölge olarak zikredilmektedir ve bu da kelimenin tam olarak onlara atıf edildiğini göstermemektedir.¹ Ermeni tarihçisi Mouses "Albaniya Tarihi" eserinde Ermenice'yi Alban diline ait ederek onun Alban dilinin bir diyalekti gibi ortaya çıktığını söylemektedir. Buradan Ermeni dilinin M. Ö. I binin ikinci yarısında henüz ortaya çıkmadığını gömülmektedir. Bu konu ile ilgili yazılı kaynaklarda sayısız bilgi bulunmaktadır.

İran kökenli olduklarına dair ortaya atılan görüş daha karışıktır. Yazılı kaynaklarda M. Ö. I bin yıllarda Urmiye gölünün güneyinde Zamua adı ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Asur yıllıklarında Parsua (par- su-a, pa-ar- su – a, par – su- as) adı geçmeye başlar (Schroeder, 1922: 113-114). Parsua kelimesi bu yazıtlara Medialılar'dan geçmiştir ve anlamı yan, kenar, uç demektir.² Yani Media'nın uç, kenar bir vilayeti. Boehmer, Parsualılar'ın Urmiye gölünün batı taraflarından hareket ederek güneye daha sonra yerleştikleri yere indiklerini söylemektedir (Gaşkay, 1993: 37). Grantovsky (1970: 147), İran toponimlerinin IX y . y . bilinmesine rağmen artık bu

¹ Çoğu Ermeni tarihçileri yazılı kaynaklarda geçen Arian, Aran vb. kelimelerin üzerinde oynayarak bu kelimelerin Ermenice olduğunu ispata çalışmaktadırlar. Arran- Aran, Arian Azerbaycan'da bu günkü Mil, Muğan coğrafyasının genel adıdır. Ar - er , an ise çoğul ekidir yani , erler diyarı (Muğan – Mug, Mag – an, Magiler'in vatanı). Dede Korkut destanında bu toponim anlamını koruyarak "Erler diyarı" şeklinde geçmektedir. Örneğin "Erler at oynatsın , ok atsın tabiri bu coğrafya için karakteristik olmuştur. Ayrıca İran adının da buradan geldiği de söylenebilir.

²Farsça-Rusça Sözlük, c. I, Moskova, 1972, s. 317.

devirden itibaren adı geçen coğrafyaya İran dilli toplulukların yerleşmeye başladığını söylemektedir.

Bu fikrin tam aksine olarak "Fars dilli kavimler" Kafkaslar'da Türklerden önce mevcut olmamıştır (Şefizade, 1996: 36) tezi ileri sürülebilir. Bu fikri savunanların karşısına doğal olarak o halde bu "boşluğu" hangi etnos doldurmaktaydı? sorusu çıkmaktadır. Bu soruyu tarihi olayları incelerken en önemli faktörlerden biri olan toplum terimini açıklamakla cevaplandırmak daha doğru olmaktadır. Konu itibari ile M. Ö. I binden önce Kafkas coğrafyasında ortaya çıkan kültürler ve onların bağlantıları hakkında yukarıda bahsedilmiştir. Şimdi bu etnosların kendilerine geçebiliriz. Urmiye gölü çevresini işgal eden ve batıda Mil, Muğan kültürünün ortaya çıkmasıyla daha da güçlenen bu toplum Magiler olarak adlandırılmaktadır. Magiler daha M. Ö. IV bine kadar götürülebilen bir tarihe sahiptirler. Bunu onların ortaya koyduğu kültür coğrafyaları ve Avesta'da büyük ölçüde yer almaları ve kendilerinden sonra bıraktıkları bir sıra toponimler açıklığa kavuşturmaktadır. Örneğin Muğan, Media, Maday (Madyes) vb.¹ kelimeler Magiler'in yerleştikleri coğrafyalarda ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda Gutiler, Utiler, Udinler² vb. Türk toplulukları da aynı coğrafyalarda ortaya çıkmıştır. Daha çok onların devrinde Muğan, Kabala gibi büyük şehirlerin ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu topluluklar daha ziyade ziraatla uğraşıyorlardı. Bu kanı bazı tarih bilimcilerine onları göçebe Türkler'den özellikle adı geçen hususta ayırdıklarını söylemeye imkan vermektedir. Fakat maddi şartların toplumların hayatı üzerinde etkili olduğu (Durmuş, 1997a: 30) unutulmaktadır. İleri sürülen bu fikir Hazar denizi ötesinde bulunan Afanesyovo, Andrenovo kültürlerinde de apaçık ortaya çıkmaktadır.

¹ Burada İşpaka adı çok ilgi çekicidir. Mızı-ulu bu adı Avesta'daki spaa/ "it" / veya Media'da kullanılan spak / "it" / olabileceğini söylemektedir.

² Gutiler Sumer metinlerinde boğa anlamına gelmektedir. Bu daha sonra Dede-Korkut destanında da zikir edilmektedir. Udinler-Gutiler Albaniya devletinin halklarından biri olmuştur. Udin kelimesinin aslının Yahudiler'deki Ugin / Uguz kelimesi olduğu bilinmektedir. Udin kelimesi bugün kuzey Azerbaycan'ın Kabala ilinde yaşayan toplulukların birinin adında hala kendisini korumaktadır.

Son olarak Kafkas coğrafyasında M. Ö. I bin yılına kadar ortaya çıkmış kültürlerle aynı devri içeren Sümer kültürü arasında benzerlikten ötede bir bağlantı olduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin bağ - Magiler'da bağlanmış, bağlanma şeklinde geçer , bu kelime Sümer dilinde de arhaik şeklinde olup aynı manayı vermektedir. Boğa (öküz) kultu M.Ö. VI – V binlere ait Çatal – Höyük kültüründe de ortaya çıkmaktadır. Başka bir örnek ise çok ilgi çekicidir: Boğa, yay vb. burçlar dünya ilmine Magiler tarafından geçmektedir ve bu Sümer kültüründe de kendisini korumaktadır.

Verilmiş örnekler kendisini Orhun – Yenisey yazıtlarında da korunmaktadır. Şefizade'ye (1996) göre de Sümer – Avesta yazıtları ile Orhun – Yenisey yazıtları arasında bu kadar çok zaman aralığı düşünülemez: Bu yazıtlar ya henüz bulunabilmiş değil , yada tarihin her hangi bir devrinde yok edilmişlerdir.

Bu topluluklarla Sümer toplulukları ve orta Asya Türk toplulukları arasında bir başka ve önemli benzerlik de aynı dini kabul etmeleri olmuştur. Magiler, Sümer ve orta Asya toplulukları gibi şamanlar idi ve güneşe (od'a) tapıyorlardı. Bununla ilgili " Güneş kultu " korunup saklanmıştır.

Atlı bozkır kavimlerinin ortaya çıkma meselesine değinelim. Yukarda da bahsedildiği gibi orta Asya toplulukları ortaya koydukları kültür ile Kafkas coğrafyasında ortaya çıkan kültürlerin aynısıdır. Bir başka ifade ile her iki kültür bir köke sahip olup zamanın akışı içerisinde kısmi değişikliklere maruz kalmıştır. Örneğin, Kimmer-İskit-Saka toponimlerinin Türk etnosunu ifade ettiği kabul edilmiş bir gerçektir. Kelimenin aslını Sag, say olabileceğini savunanlar bu sözü ana kitle olarak izah etmektedirler. Magiler'da m-harfi Orhun alfabesinde -s gibi okunuyor. G harfi Orhun Yenisey alfabesinde -y - r'nin aynısıdır (Şefizade, 1996: 54-55). Magi kelimesinin Avesta'daki anlamlarından biri de " büyük ", " ulu " 'dur. Burada Magilar'la Saglar'ın

(Saylar, Sakalar) aynı kökene ait olduğu tarihçiler ve dilciler arasında beğenilen bir görüştür.

Sakalar'ın gerek Herodot'un, gerekse I Darius'un yazıtlarına dayanarak Hazar denizinin doğu tarafında özellikle, Ceyhun ve Seyhun nehirleri arasında yaşadıkları söylenebilir. Kayda değer tezlerden biri de araştırmalarımızın sonucunda ortaya çıkan fikirle üst üste düşmektedir: Türk ana yurdunun coğrafi sınırlarını çizirken Hazar denizi çevresi, Ural dağlarının güney bozkırları, Yenisey nehrinin aşağı akarları esas alınmalıdır. Bunu şimdiye kadar arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkartılan kültürel ve yazılı materyaller ispat etmektedir. Bu coğrafyanın dışında kalan Mezopotamya, Avrupa ve Sibiry, Çin'in iç kısımları vb. gibi kültür alanları tarihin belli aşamalarında ana kitleden ayrılmış olanlardır.

Bu ayrılmalar genelde kitleler halinde gerçekleşmekteydi. Bu göçler genelde daha önceki "göç yolu " nu takip ederek yapılıyordu. Bunun sonucunda aynı coğrafya devamlı göçlere maruz kaldığı için yeni gelen kültürün tesiri altında erimekteydi. Bir başka ifade ile göç bölgelerinde yapılan arkeolojik kazılar o bölgenin gerçek sahiplerini bulma yönünde güçlüklerin ortaya çıkmasına engel olamamaktadır.

M.Ö. I binlerde Hazar denizi ötesinde Kafkaslar'a yapılan göç dalgaları bir öncekilerden mahiyeti, sonuçları itibari ile çok farklıydı. Özellikle, bu dönemde gerek ön Asya'da (Asur, Urartu), gerekse Kara denizin kuzeyi (Grek koloni şehirleri, Roma), gerekse de Kafkaslar'da (Manna, Media daha sonra Akamenit veya Fars) kurulan veya hakimiyetini sürdüren büyük devletlerin göçlerden çok etkilendiği söylenebilir. Kimmer-İskit-Sarmat adları altında başlayan bu ana göç dalgaları Kafkaslar'da olduğu gibi Avrupa içlerine kadar devam ederek bu değişikliklere yol açmışlardır.

I BÖLÜM: ATLI – BOZKIR KAVİMLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE KAFKASLARA GELİŞİ

Atlı – bozkır kavimleri hakkında bilgi veren kaynaklar yazılı ve arkeolojik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu kaynaklarda adı geçen kavimlerin ortaya çıktıkları ve yayıldıkları coğrafyalarda ortaya koydukları siyasi ve kültürel münasebetler ile ilgili sayısız bilgi bulunmaktadır. Yazılı kaynaklar ağırlıklı olarak Asur, Pers, Grek, Latin ve Çin kaynaklarıdır.

Kimmer ve İskitler hakkında Asur kaynakları II Sargon'dan itibaren bilgi vermektedir. Pers kaynakları kral I Darius'un Behistun yazıtlarından oluşmaktadır. Grek ve Latinler'in çeşitli vesileler ile Kafkasya coğrafyasına gelmeleri bu coğrafyalarda yaşayan Kimmer, İskit ve Şarmat topluluklarının kendi eserlerine konu olmasını sağlamıştır.

Arkeolojik kaynaklar adı geçen topluluklar için yazılı kaynakların bulunmadığı dönemlerde fevkalade önemli yer tutmaktadırlar hatta, yazılı kaynakların tezat oluşturduğu yerlerde de arkeolojik kaynaklara başvurulmaktadır. Bu kaynaklar adı geçen coğrafyanın hemen her bölgesinde ele geçirilmektedir: Doğu Anadolu coğrafyasında Toprakkale, Çavuştepe kalesi, kuzey Kafkasya'da Melgunov, Ust – Labin, Kuban çevresi, Maykop, Mozdok, Koban vb. kazıları, Merkezi Kafkasya'da Karmir – Blur, Mingçeşvir, Bastam, Gence vb. kazıları, güney Kafkasya'da Nahçıvan, Urmiye gölü havalisi, Sakız, Suz, Hasanlu IV, güney Bastam ve vb. yerlerde yapılan ve hala devam etmekte olan kazılar gösterilebilir.

Yazılı ve arkeolojik kaynaklar esas alınarak adı geçen kavimlerin ortaya çıkışları ve kökenleri tespit edilebilmektedir.

A – KIMMERLERİN ORTAYA ÇIKIŞI ve KAFKASLARA GELİŞİ

Kimmerler 20 yüzyılın başlarından itibaren tarih araştırmaları “sahnesine” çıkarak hemen hemen bütün tarih bilimcilerinin dikkatini çekerek araştırmalarına konu edilmiştir. Fakat bu hali ile bile bir “problem” olmaktan kendini kurtaramamıştır. Zira bu gün Kimmerler konu edilince araştırmaların çeşitli boyutlara varmasına bakmayarak yine de aynı sonuca ulaşılmaktadır.

Problemin ana kaynağı onların kökeni (dilleri ve menşei) ve yayıldıkları coğrafyalar (kuzey, güney ve merkezi Kafkas coğrafyası, ön Asya’da Anadolu ve doğu Avrupa’da Macaristan, Romanya, Ukrayna ve Beyaz Rusya) gelmektedir.

Adı geçen topluluğun kendi yazısının mevcut olmayışı bu problemin çözümünü daha da zorlaştırmaktadır dolayısı ile, başka toplulukların yazılarına başvurularak onlar hakkında bilgi elde edilmektedir. Özellikle, bu metot bilindiği gibi daha kesin sonuçlar alınmasını engellemektedir. Bu konuda onlar hakkında bilgi veren yazılı kaynakların yanında bıraktıkları büyük ölçüde kültürel miras incelenerek nispeten net sonuçlara ulaşılabilmektedir. Fakat bu defa da meselenin içine diğer kültürlerle karışmış olduğu ihtimali girmektedir. Problemin halledilmesinde her iki hususta da gün ışığına çıkartılan materyalleri dikkate alarak kendi yaklaşımımızı ortaya koymaya çalışacağız.

Kimmerler’in bıraktıkları kültürel mirasa geçmeden önce kimlikleri üzerinde durmaya çalışalım. Bilinen verilere dayanarak onlar hakkında ilk yazılı bilgilerin Asur kaynaklarında bulunduğunu hatırlatalım. Bu bilgiler M. Ö. VIII y. y. sonlarına ait edilmektedir. Bir başka ifade ile Kimmerler adı ile

adlandırılan kavimler Kafkasya coğrafyasında M. Ö. VIII y. y. sonlarına ortaya çıkmaktadırlar. Gösterilen bu tarihi bir az daha geriye götürmeye çalışalım.

Dünya tarih biliminde yaygın olan düşünceye göre Kimmerler göçebe idiler ve hayatlarını bu göçebelik sayesinde kazanmaktaydılar. Göçebe hayat tarzı yaşayan topluluklar için bu hayatın gereği hayvancılık ve bunun alt birimleri esas yer tutmaktaydı. Kısaca özetlersek, hayvancılık için gerekli olan o dönemin başlıca hayvan türleri (sığır, keçi, koyun, at vb. gibi), bu sürüleri korumak için çeşitli silahlar (ok, yay, kısa saplı kılıçlar vb. gibi) ve günlük kullanım eşyası (seramik, balta vb. gibi) karakterik idi. Göçebeliğin şah damarı olan araba üzerinde seyyar ev modeli ise bu hayat tarzının tamamlayıcı unsuru idi. Şimdi bu hususları içeren arkeolojik materyallere başvuralım. Uzak doğuda – batı Sibiry'a'da ve Tuva'da geç bronz devrine ait arhaik teknolojik motif M. Ö. VIII y. y. tarihlendirilmektedir (Dudarev, 1998: 89). Batı Sibiry'a'da (Oba ve Yenisey havzalarında) ele geçirilen buluntular aynı içerikte olup M. Ö. VIII – VII y. y. tarihlendirilmektedir (Dudarev, 1998: 89). Güney doğu Avrupa ve kuzey Kafkasya bozkırlarında M. Ö. IX – VIII y. y. Kimmer veya erken İskit kültürünü içeren buluntular ele geçirilmektedir (Dudarev, 1998: 88). Buradan çıkan sonuç şudur: Kimmer adı altında başlayan göç dalgaları doğuda, kuzey ve kuzey batıda M. Ö. VIII y. y. , doğu Avrupa ve Kara deniz bozkırlarında ise M. Ö. VIII y. y. sonu ve VII y. y. ortalarında ortaya çıkmıştır. Ana kriter olarak at ve at koşumları, ok başlıkları esas tutulmuştur.

Kimmerler'in kuzey, merkezi ve güney Kafkaslar'da ortaya çıktıklarını gösteren bilgiler daha ilgi çekicidir. Ön Kafkasya'da M. Ö. IX y. y. ile VII y. y. ilk yarısına ait materyaller göçebelerin Kimmerler'den önce buralara gelerek yerlilerle ittifak yaparak onlardan silah ve atçılıkta yeni usuller konusunda bilgiler almaktaydılar (Dudarev, 1998: 86). Hasanlı IV bulunan

at koşumları M. Ö. IX y. y. – VIII y. y. geç olmayarak tarihlendirilmektedir (Dudarev, 1998: 82). Özellikle, katakomb kültürünün temsilcileri olarak bilinen erken İskitler – Kimmerler bu coğrafyalarda sık sık görülmektedir. Erdinev (1979: 20), Kalmıkya bölgesinde ortaya çıkartılan katakomb kültürünü M. Ö. I binlere tarihlendiriyor ve bu kültürü Kimmerler'e bağlıyor. Sulimirsky (1954: 288-289), Kara deniz bozkırları ile Kafkaslar'ın İskitler'e ait edilen arkeolojik materyallerine dayanarak İskitler'in gelmeleri arasında 200 yıl ara olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda , yontma mezarlar kültürünü erken İskit kültürü gibi değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir (Sulimirsky, 1954: 288 – 289). Bunun yanında katakomb kültürünün insanlarını Kimmerler'le aynılaştırmakta ve bu kültürün sonunu M. Ö. 700 yıllarda Kimmerler'in Urartu sınırlarında görünmelerine bağlamaktadır (Sulimirsky, 1954: 286 – 287). Ayrıca, beyaz süslü seramik motiflerin yoğunlukta olduğu Gence – Karabağ kültürünün yaranmasını Transkafkasya'da yeni kavimlerin ortaya çıkmasına bağlamakta ve yerli Kafkas kültürel unsurlarının mevcutluğu ile beraber bu kültür onun (katakomb kültürünün) kuzey Kafkasya bozkırları kültürüne bağlayan özelliğe sahip olduğu sonucuna varmaktadır (Sulimirsky, 1954: 290 – 293). Nitekim O, İskitler'in daha önceden buralara geliş tarihini kanıtlamak için Asur kralı II Aşurnasirpal'ın (883 – 859) devrine ait yapılmış bir kabartmayı göstermektedir. Bu kabartmada tasvir olunan ok ve yay ile silahlı iki atlı elbisesine ve giyim tarzına göre İskit hesap edilmektedir (Gaşgay, 1993: 37). Tarhan (1979: 362), yerli Kafkas geleneklerinin bu yeni gelenleri oldukça etkilediğini söylemektedir. Bir başka ifade ile Kimmerler Kafkasya coğrafyasına vardıklarında buranın yerli halklarının etkisi altında kalarak oldukça etkilenmişlerdir. Fakat burada tam olarak kimden ve nasıl etkilendiği belirtilmemektedir. Biz bu etkilenmeyi yukarıda da bahsedildiği gibi maddi şartların toplumların hayatlarını büyük ölçüde etkilediklerine bağlamaktayız. Yani kavimler, sadece göçebe hayvancılık ve savaşlar ile değil, sosyal ve ekonomik alanlarda da hatırı sayılır bir topluluk idi (Bokiy, 1991: 182). Terenojkin (1976:208), Kimmerler'in kültürel mirasını onlara

önceden ait edilmiş ahşap kültürünün sonucu olarak değerlendirmektedir. Dyakonov (1994), tam aksine Kara deniz civarında ve Kafkaslar'da Kimmerler'i karakterize eden erken İskit kültürünün olmadığı fikrini savunarak bu kültürün taşıyıcılarının Kimmerler'le bağlantısını belirleyen hiç bir delil bulunmadığını söylemektedir.

Bu coğrafyalarda ortaya çıkartılan arkeolojik materyallere baş vuralım: Urmiye gölü güneyinde Sakız definesinde erken İskit (Kimmer) kültürünü karakterize eden pek çok sayıda ve çeşitte malzeme ele geçirilmiştir. Burada aslanlarla savaşan ve ellerinde balık tutan insan figürleri tasvir olunmaktadır. Malzemenin sol tarafında kendine özgü formda kutsal ağaç figürü işlenmiştir. Bu hali ile Gilgamiş eposunda da bu manzaraya rastlanılmaktadır (Piotrovsky, 1954: 156). Manna ülkesinin güney sınırlarında "eski doğu unsurlarını İskirler'le bağlaştıran define malzemeleri" çivi yazılı kaynaklarda Kimmerler'le İskitler'in Urmiye bölgesinde bulundukları fikrini onaylamaktadır (Piotrovsky, 1954: 156). Bütün bu anlatılardan şu sonucu çıkarabilir; Erken İskit kültürünün taşıyıcıları olarak nitelendirilen Kimmerler M. Ö. VIII y. y. ortaya çıkmamış, tam aksine, önceden bildikleri coğrafyaları tekrar tekrar ziyaret etmişlerdir. Yerli kültürlerle kaynaşmaları fikrine çelince, Kimmerler'in Kafkaslar'a vardıklarında karşılarında buldukları topluluklar yukarıda da söylendiği gibi onlara hiç de yabancı değillerdi.¹ Kısa olarak Kimmerler'in ve onların arkasından gelen İskitler'in Kafkaslar'a ilk gelişlerini M. Ö. VIII y. y. kadar götürenler fikrimizce bazı değerleri askıya almaktadırlar.

Kimmerler'in kökeni meselesini yazılı kaynaklara dayanarak açmaya çalışalım. Asur kralı III Salmanasar'ın M. Ö. 834 yılına ait yazıtlarında ilk defa "Amaday" – Media kavimler ittifakından bahsedilmektedir (Gaşgay, 1993: 36). Bu kelimenin aslının Avesta bilimcisi Şefizade (1996) Türkçe olduğunu ispat etmeye çalışmaktadır. Kologran yazıtlarında Gökçe

gölünden kuzey ve kuzey doğu Azerbaycan coğrafyasına doğru, Kür (Kura) nehrinin döküldüğü mecraya kadar 19 ülkenin varlığından söz edilmektedir (Ushakov, 1946: 41 – 42). Yine Urartu Kologran yazıtlarından² 10 satırda Turu³ ülkesinden bahsedilmektedir (Ushakov, 1946: 40). Kitab-i Mukaddes’de (1958: 8), Tekvin bölümünde Nuh tufanından sonra “halkların soy şeceresi” şu şekilde verilmektedir: “...Yafet’in oğulları; Gomer, Mecüc, Maday... .Gomer’in oğulları; Aşkenaz, Rıfat, Togarma”.

Dyakonov (1994: 109), “halkların soy şeceresi” bölümünde Kimmerler’i (Gomer) bugünkü Nevşehir coğrafyasına – Kızıl Irmak’ın güney akarlarına doğru yerleştirmektedir. Magi (Mecüc) terimini Akkadça Mat Guggi terimi ile karşılaştırarak Lidya kralı Giges’e ait etmektedir. Maday ise Media saymaktadır.

Dyakonov’un yaptığı ilk tespite karşılık şunu söyleyebiliriz: Çoğu tarih bilimcileri bu “halkların soy şeceresini” ni M. Ö. VIII y. y. ait etmektedirler. Bunun yanı sıra Tevrat’ın en eski bölümlerinden biri olduğu genel görüştür. Latishev (1947: 265 – 266), bu konuya açıklık getirerek olayı M. Ö. VIII y. y. tarihlendirmekte ve o devirde Kimmerler’in henüz belli bir yerde bulunmadıklarını söylemektedir. Ayrıca Magi kelimesinin izahı verilirken Flavius’un “onların İskit olduğunu” söylemesi konunun açıklanmasını kolaylaştırmaktadır (Latishev, 1947: 265-266). Asur kralı Aşurbanilpal’ın silindir B yazıtında (Straeck, 1916 : 105) “Sahi (Sa-hi) ülkesinin başbuğu (hazanu) Gagi” örneği geçmektedir. Burada Sahiler’in Herodot’ta ve Akamenit yazıtlarında geçen Sakalar ile aynı olduğu gösterilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca Tevrat’ın Hezekiel bölümünde Magi ülkesinden bahsedilmektedir. Magi’nin Gogi olabileceği de düşünülmektedir. Konuya

¹ Bu konu ile ilgili “Kimmer – Manna ilişkilerin” de bahsedilecektir.

² Bu yazıtlar M. Ö. IX – VIII y. y. tarihlendirilmektedir.

³ Ushakov, bu kelimenin Türk kelimesinin eski versiyonu olabileceğini söylemektedir.

devam ederek Lavrov'un (1965: 225) Milad'ın ilk yıllarında çok geniş bir kavmi içeren ve "Kamaritler" diye adlandırılmış olan bu topluluğun antik çağda bilinen ve kuzey ve batı Kafkasya'ya yerleşen "Kamarlar" olabileceğini savunmaktadır. Ayrıca Grekler tarafından verilen "Kamara" adının Kimmer veya Gamir olabilme ihtimalini vermektedir. Solovev (1947: 48) ise "Kamara" teriminin aslının Gürcüler'deki sert tuz, taş tuz anlamını veren "Kvampirili" olduğunu söylemektedir. Son verilen örneklerde görüldüğü gibi Kimmerler'in kökenini çeşitli devrelere ve coğrafyalara götürülerek farklı sonuçlara ulaşmak istenmektedir.

Kara deniz kuzeyinde ve kuzey doğusunda yapılan arkeolojik kazılar İskitler'den önce Kimmerler'in burada bulunduklarını ortaya koymaktadır. Kimmerler'in bu coğrafyalarda ve bunu takiben doğu Avrupa'da yayıldıkları coğrafyalarda ele geçirilen Novoçerkask, Akçay, Preobrajennoe vb. kurganlar M. Ö. VIII y.y. sonu VII y.y. başlarına götürülmektedir. Ayrıca Büyük Mezar, Volkov, Aksyutin, Staykina Verha vb. kurganlarda ele geçirilen at yüzengisi, koşum takımlarının Kara deniz kuzeyi antik merkezlerinde yapılması Grek kolonilerinin burada yerleşmeye başladığı M. Ö. VII y.y. ortalarından önceye götürmektedir (Kurochkin, 1994: 118). Her iki kültür coğrafyası arasında geniş çaplı ilişkiler M. Ö. VII y.y. sonu VI y.y. başlarında gelişmeye başlamıştır (Kurochkin, 1994: 118). Bu gelişmeler Grek kültürüne hızlı bir şekilde girmiş olacaktır ki, aynı tarihten itibaren Kimmer kültürü burada geniş ölçüde yayılmaya başlamıştır. Özellikle, sayısız mitlere sahip olan Grek toplumu Kimmer başbuğlarını, isimlerini içeren mitler ortaya koymuşlardır. Örnek olarak, burada bulunmuş Fransua isimli ve üzerinde minyatür işlenmiş vazo gösterilebilir (Skrijinskaya, 1986: 86). Bu vazo üzerinde Grek kültürünün eski motifler, yer almaktadır.¹ Av sahnesini anlatan bu minyatürde önde iki okçunun gittiği görülmektedir. Bu şahıslar Kimeri ve

¹ Fransua isimli bu vazo Kimmer kültürünü içeren ve şimdiye kadar ele geçirilen tek örnektir.

Toksamis'dir ve kahramanlar arasında ilerlemektedirler (Skrijinskaya, 1986: 85).

Kiev yakınlarında Podgortsı köyünde Kafkas (güney ve merkezi) tipli tunç oyma devrine ait metal eşyalarla dolu depo ele geçirilmiştir (Piotrovsky, 1954: 144). Yine aynı coğrafyada, Smela köyünde kurganların birinden silindir formasında kalseduandan yapılmış , üzerine at ve Asur tanrısının sembolü işlenmiş Asur mühürü ele geçirilmiştir (Piotrovsky, 1954: 144). Kaneva ve Sabotin köylerindeki kurganlarda da M.Ö. VI y.y. ait Kafkas menşeli tunç levhadan yapılma eşyalar ve iki kulplu hırsız kafasını içeren kap kaçaklar bulunmuştur (Piotrovsky, 1954: 144). Aynı eşyalara Kuban, kuzey Kafkas'ın belirli sayıda dağlık ilçelerinde ve kuzey Ağrı'nın eteklerindeki İğdır yakınlarında Urartu mezarına kadar olan merkezi ve doğu Transkafkasya'nın belirsiz örneklerinde rastlanılmaktadır (Piotrovsky, 1954: 144). Kara deniz kuzeyi ve doğu Avrupa coğrafyaları ile ilgili ortaya çıkartılan arkeolojik materyaller şu sonucu söylemeye imkan vermektedir: Adı geçen coğrafyalarda yazılı kaynaklarda adları geçene kadar seyreden Kimmer kültürü Kafkaslar üzerinden götürülerek yayılmıştır. Kara denizin doğu sahillerinde bir başka ifade ile kuzey Kafkasya coğrafyasında ortaya çıkartılan eski arkeolojik buluntular ve en son tunç eşyalar, bıçaklar, palalar, ok başlıkları mahiyeti itibari ile burada Kimmer kültürünün ağır bastığını ortaya koymaktadır (Krupnov, 1960: 62). Dolaysı ile erken İskit kültürünün taşıyıcıları olarak bilinen Kimmerler siyasi ve kültürel ilişkilerini büyük ölçüde Kafkaslar üzerinde sürdürmüşlerdir. Kara denizin kuzeyinde formalaşan Türk kavimleri daha çok İskit ve onların doğu kolu olan Sarmatlar zamanında ortaya çıkmaktadır. Bu fikri onlar hakkında bilgi veren Grek ve Roma yazılı kaynakları da desteklemektedir.

Kara denizin kuzeyinde ortaya çıkan Türk kültürü ve onların taşıyıcıları olan Kimmerler hakkında yazılı bilgilere Herodot'un Historia'sında da rastlanılmaktadır. Herodot (I: 15), İskitler tarafından

yurtlarından kovulan Kimmerler'in Asya'ya gelerek Lidya'nın başkenti Sardes'i ele geçirdiklerini bildirmektedir. Daha sonra Media kralı Kiaksar'a savaş açan Alyattes'in Kimmerler'i Asya'dan attığı bildiriliyor (Herodot, I:16). Buradan anlaşıldığına göre, Kimmer birliklerinin olarak Kafkaslar'da, yaptıkları akınlarla ise Media ile birlikte hareket ettikleri ortaya çıkmaktadır. Bu olay Asur kralı Aşurbanipal'ın (668 –635/27) "Rassam silindiri" adlı kitabesinde de kendisini korumuştur. Bu bilgi astreolojik metinlerin birinde yer almış ve M. Ö .657 yılının Mayıs ayının 16-17 vuku bulmuştur (Hartman, 1962: 34-37).

Herodot (IV: 11–12) bir başka yerde, doğudan gelen Iskitler'in baskısı sonucunda Kimmerler'in yurtlarını terk etmek zorunda kaldığını anlatmaktadır. Bu tehlike karşısında bir durum değerlendirmesi yapan Kimmer beyleri iki kola ayrılmışlardır. Birinci kol batıya doğru ilerlemiş, diğeri ise Kafkaslar'a geri dönmüştür. Herodot'un I kitabında yer verdiği bu bilgiler IV kitabındaki bilgilerin devamı şeklindedir. Olayların ortaya çıktığı tarihler çok ilginçtir. Kimmerler'in Kafkaslar'da dönemin güçlü devletleri Manna, Media, Urartu, Asur ve Babil ile olan siyasi münasebetleri bu tarih daha da geriye götürmektedir. Bir başka ifade ile Kimmer meselesi eskiçağın belli başlı konularını teşkil eden Asur, Urartu, Med, Frig, Lidya ve İonya tarihlerinin muhtelif devreleri ile direkt olarak bağlantılıdır (Tarhan, 1979: 356).

Kimmerler Kafkasya ve ön Asya'da ve de Mezopotamya'daki ilişkileri daha ağır bastığı için aşağıda Urartu (Asur yazılı belgelerine dayanarak), Manna (aynı zamanda Media) ile olan ilişkileri incelenecektir.

B – İSKİTLERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE KAFKASLARA GELİŞİ

Kafkasya coğrafyasının siyasi hayatı hakkında M. Ö. III binlerin ikinci yarısına ait çivi yazılı kaynaklarda çok önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu kaynaklar daha ziyade Urmiye gölü havzasını kapsamaktadır. Bu coğrafya için en eski coğrafi ad Guti adıdır (Gaşgay, 1993: 30). M. Ö. XXIII y. y. sonlarında Enridavazir'in (Erridupizir) komutasındaki Guti ordusu Akkad kralı Haram – Suen'i (2236 – 2200) mağlup ederek Sümerliler'in Nippur şehrine kadar ilerlediler (Gaşgay, 1993: 30).

M. Ö. III binlerin sonlarına doğru Gutiler'in hakimiyeti zayıflamaya başladı ve Uruk şehrininkralı Utihegal (2116/2111 – 2109/2103) tarafından yenilerek ortadan kalktılar (Gaşgay, 1993: 30). Gutiler bu olaydan sonra önemli bir varlık gösteremediler.

Gutiler'in dillerinden günümüze bir kaç kelimeden başka bir şey ulaşmamıştır. Aliyev (1960: 67), Guti dilini Kafkas – Hurri dil grubuna ait etmektedir. Dyakonov (1956: 110) da Hurri kökenli olabileceğini savunmaktadır. Melikishvili (1954: 120) ise Zagroş – Elam dil grubunu ileri sürmektedir. Bir başka ifade ile Gutiler'in dillerinden günümüze ulaşan bazı kelimeler dikkate alınarak onların Türkler'le akraba (Durmuş, 1993: 21) olduğu ortaya çıkmaktadır.

M. Ö. 13345 – 1320 yıllarında tahtta bulunan Murşil, hakimiyetinin dokuzuncu yılına ait bir yazıtta Gaşgaylar'ın adından bahsetmektedir (Seyidov, 1989: 20). Gaşgay ...kavim adı Türk dili (Azerbaycan coğrafyası) ile bağlı kelimedir (Seyidov, 1989: 20).

Kuzey Kafkasya'da Koban kültürünün ortaya çıkmasıyla adı geçen coğrafyanın eski tarihine dair materyallerin artması bazı meselelerin

çözümünü de kolaylaştırmıştır. Özellikle, M. Ö. II binin sonu I binin başlarına ait ele geçirilen ok başlıkları, değişik saplı kamalar, tunç kaplar, kil mühürler vb. çok dikkat çekicidir. Bu buluntulardan kamalar M. Ö. XIV – XII y. y. tarihlendirilmektedir (Vinogradov, 1990: 243). Kil mühürler onların Transkafkasya ile olan bağlantılarını ortaya koymaktadır. Bunun örnekler Transakfaksya'da Kartlı'de, kuzey batı Azerbaycan'da görülmekte ve yaklaşık olarak M. Ö. VII – VI y. y. tarihlendirilmektedir (Vinogradov, 1990: 245).

Kafkasya coğrafyasında geniş anlamda M. Ö. IV binlerden itibaren çok kuvvetli bir kültür birliğinin (Erzen, 1992: 15) ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu kültür birliği M. Ö. I binlere kadar devan eden “Erken Hurri Kültürü” (Erzen, 1992: 15) dür. Dyson, Hurriler'in Elam'a kadar Zagros dağlarına yayıldıklarını ve Manna devleti halkını oluşturduklarını söylemektedir (Gaşgay, 1993: 44-45). Ayrıca, Hurriler'in Hasanlu ilinde M. Ö. XII y. y. bile varoldukları ihtimalini ileri sürmektedir (Gaşgay, 1993: 44-45). Melikishvili (1960: 9-10), Urmiye havzası eyaletlerin eski etno – toponimik adlarındaki benzerliğe de dikkatleri çekerek; Zikertu'nun başkenti Parda ile Albaniya devleti sınırlarında mevcut olmuş Berde şehrini ve eski Andi ile Dağıstan'ın bugünkü toponimindeki Andi'yi vb. örnek olarak vermektedir.

Hasanlu ve Göktepe'de ele geçirilen insan kemikleri ve sanat anlayışı bu konu üzerine araştırma yapan Dyson'un vardığı kanaata göre M. Ö. I binin ilk yarısında bu coğrafyalara yayılanlarla üst üste gelmektedir (Gaşgay, 1993: 45).

Kafkasya coğrafyasının M. Ö. I binlerden öncesine ait verilen örneklerden şu sonuca varmaktayız: Adı geçen coğrafyalarda en eski devirlerden ortaya çıkan Guti ve Hurri kavimlerinin uzun müddet beraber

yaşamış olması bu coğrafyalarda yapılmış arkeolojik kazılar zamanı ele geçirilen buluntuların değerlendirilmesi ile ortaya çıkmaktadır. Buluntular üzerine yapılan antropolojik, toponimik, etnografik ve lingvistik incelemeler fikrimizi daha da kuvvetlendirmektedir. Ancak bazı meseleler üzerinde araştırmacıların ayrı ayrı görüşlere sahip olması arkeolojik kazıların henüz istenilen ölçülere ulaşmaması ile bağlantılıdır.

Konumuz itibari ile İskitler'in Kafkaslar'a gelişleri M. Ö. VIII y .y .sonu ile VII y. y. başlarına götürülmektedir. Bu tarihlendirmede esas olarak adı geçen coğrafyalarda ele geçirilen arkeolojik materyallerin yapılış tarz ve tekniği, tarihsel seyri dikkate alınmaktadır. Buluntular başlıca üç gruba ayrılmaktalar; Eski devirlerden beri varolan Kafkas unsuru, eski doğu ile bağlantılı olarak Urartu kültürü ve daha ziyade Karmir – Blur'da ele geçirilen ve orta Asya kültürünü taşıyan İskit kültürü. Kanımıza göre, başta Rus tarih bilimcilerinden Piotrovsky'nin (1948: 143) öncülüğünü ettiği bu tarihi yaklaşım İskitler'in kendi adları ile ortaya çıktıkları devri karakterize etmektedir. Zira, bu tarihten önce adı geçen coğrafyalarda süre gelen kültür buluntuları orta Asya kültür buluntuları ile sadece benzerliği ile değil, hemen hemen aynılıkları ile dikkatleri üzerine çekmektedir.

İskitler'in Kafkaslar'da ortaya çıktıklarını gösteren ilk yazılı kaynaklar Asur kaynaklarıdır. Asur kralı Asurnasirpal'ın devrine ait bir kabartmada ok ve yayla silahlanmış iki atlı elbisesine ve giyim tarzına göre İskit olarak düşünülmektedir. Sulimirsky, adı geçen kavimlerin bu coğrafyalara daha erken geldiklerini ispatlamak için yontma mezar kültürü ile katakomb kültürünü göstermektedir. Adı geçen kültürleri erken İskit kültürü olarak görmekte ve bu kültürün M .Ö. 700 yıllarında Kimmerler'in Urartu sınırlarında ortaya çıkması ile son bulduğunu belirtmektedir (Sulimirsky, 1954: 286-287).

İskit adının Asur kaynaklarında bu şekliyle ortaya çıkması kral Asarhaddon'un (681- 668) yazıtlarına tesadüf etmektedir. Burada İskit adı (amel İş-ku-za-a-a, amel İş-ku-u-za-a-a, mat Aa-gu-za-a-a-a, mat İş-ku-za) olarak geçmektedir. Bu kelimeyi araştırmacılar farklı yorumlamaktadırlar; kelimenin Oğuz destanındaki İç Oğuz kolu ile bağlantısı yapılmıştır. Diğer bir tez de bu adın Dionisius'un izahına göre, "İskitler adlarını kendilerine özgü sinirlenmek manasını veren kelimeden götürmüşler nitekim, onlar çok sinirlidirler" olabileceği söylenmektedir (Mızı-ulu, 1993: 24). Başka bir tez de İşkuz/Aşkuz teriminin As/Aş-kişi manasını vermesidir; As/Aş hisseciğinin Türk kavmi olan Aslar'la bağlantısı kurulmaktadır. Kişi Türkçe'de adam, insan manasına uymakta olup As kavminin adamları gibi telaffuz edilmektedir. Mızı-ulu (1993: 24), Altay'da Abakan nehrinin orta akarlarında küçük Askizi ırmağının olduğunu belirterek onların burada yaşayabileceklerini söylemektedir.

İskitler'in M. Ö. VIII y. y. itibaren Kafkaslar'da ve bu coğrafya üzerinden Kara denizin kuzeyine ve ön Asya'ya yayılmalarını içeren sadece Asur krallarının bu coğrafyalar üzerinde yaptıkları zaferlerini anlatan yalılıklarında değil, Tevrat'ta da bulabilmekteyiz. İlk olarak Varoluş kitabının "Nesillerin şeceresi" bölümünde bu isimden bahsedildiğini hatırlatalım; Kelime Asur çivi yazılı kaynaklardaki şeklini korumaktadır. Burada İskitler (Aşkenaz) Kimmer'in oğlu sıfatında zikredilmektedir. Metin M. Ö. VIII y. y., yani Kimmerler'in bu coğrafyalarda üstünlüğü ellerinde bulundurdıkları zamana tarihlendirilmektedir. Asur kaynaklarından da öğrendiğimize göre, Kimmerler Manna sınırlarında ortaya çıkmış ve burada 100 yılı aşkın bir sürede faaliyetlerde bulunmuşlardır (Piotrovsky, 1959: 236). Ayrıca, İskitler bu devirde kuzey halkları arasında da genel bir ad olarak "Kimmerler" adıyla anılmaktaydılar ve henüz hakimiyet mevkiini ellerinde bulundurmamaktaydılar (Artamonov, 1974: 29).

Tevrat'ın M. Ö. VIII y. y. sonlarına tarihlendirilen İşaya (V, 25-30), M. Ö. VII-VI y. y. tarihlendirilen Yeremya (Lİ: 1-2 27-28), Tsefanya (İ: 7, 14-18), Hezekiel (XXXVIII, 1-8), (XXXIX, 1-6), Obadya (İ, 20) titaplarında da ayrıca Kimmerler'den ve İskitler'den bahsedilmektedir.

İskitler hakkında gün ışığına çıkartılan kaynaklar arasında içerik ve olayların gerçeklik payı açısından Herodot'un verdiği bilgiler çok önemli bir yer işgal etmektedir. Burada İskitler'in kendileri hakkında anlattıkları hikaye ilgi çekicidir: Hikayede İskitler kendilerini ırkların en genci saymaktadırlar ve ilk nesillerinin Targitaos (Targitay) adında biri ile başlatmaktadırlar (Herodot, IV: 5-7). Bu şahsın babası Zeus, annesi ise Borysthenes (Dinyeper) nehrinin kızı gibi gösterilmektedir. Hikayenin bu kısmını açmaya çalışalım; İskitler'in kendilerini en genç ırk gibi ortaya koymalarını onların devamlı hareket halinde olduklarına, göçebe hayat tarzı yaşayarak atı, oku ve yayı çok iyi kullanarak atik davranmalarına bağlayabiliriz. En eski Türk destanlarında, komşu ülkelerin bu kavimler hakkında verdiği önemli bilgilerde vb. bu hususa sık sık rastlanılmaktadır.

Targitay kelimesi buradan başka 583 yılında Roma İmparatorunun yanına gönderilmiş Avar elçisinin adında karşımıza çıkmaktadır (Mızı-ulu, 1993: 25). Daha sonra bu ad Türk halkları arasında sık sık kullanılmıştır. Kelimenin sonunda kullanılan tay- eki, ma-, mos- ekleri gibi halka, cemiyete veya devlete ait edilmektedir (örneğin Subetay, Uygurtay, Çağatay vb. olduğu gibi). Abayev (1949: 213), İskit dilinde -r -g yer değişmesinin mümkün olabileceğini söylemektedir. Mızı-ulu (1993: 25), Targi Tagri dönüşümünü savunmakta ve Grek -g harfinin -ng sesini verdiğini söyleyerek Tagri'nin Tangri gibi okunabileceğini de ilave etmektedir. Tespitten de anlaşılacağı gibi Targitay İskitler'in bilinen en eski kralıdır. Burada Türkler'de ta eski beri süre gelen "devlet baba" geleneği ön plana çıkmaktadır ve örnekleri Orhun-Yenisey yazıtlarında daha geniş bir ölçüde geçmektedir.

Herodot (IV: 59), İskitler'in Zeus'a Papa (papaem) olarak hitap ettiklerini söylemektedir. Bu bilgiye inabnak gerekiyorsa o zaman İskitler'in adı geçen coğrafyalarda ortaya çıktıklarını daha gerilere götürmek gerekmektedir. Zira, bir topluluğun dini inançlarının bir başka topluluk tarafından benimsenmesi uzun zaman periyodunda mümkün olabilmektedir.

Analarının Dinyeper olduğu şu şekilde açıklanabilir: Yukarıda da bahsedildiği üzere bozkır kavimleri genellikle suyun bol bulunduğu yerlerde – ırmakların, denizlerin kenarlarında yaşamaktaydılar ve çoğu zaman adlarını da bu ırmaklarla beraber anmaktaydılar. Yeni-say/Yenisey, Arpa-çay, Gara-çay, kök-çay vb. örneklerinde olduğu gibi İskit – Türk topluluklarının yaşadıkları coğrafyalar incelendiği zaman bu husus sık sık ortaya çıkmaktadır. Nitekim, daha en eski devirlerden Türk topluluklarında suya saygı, ihtiram beslendiği görülmektedir. Su ile ilgili Türk mitolojisinde sayısız örnekler bulunmaktadır. Dede Korkut destanında bu sosyolojik olayın izlerine tanık olmaktadır;“ Su hak didarın görmüştür” (Seyidov, 1989: 32). Albaniya tarihçisi Mouses Hunlar'ın inamlarından bahsederken onların suya tapındıklarını söylemektedir (Seyidov, 1989: 32). Ayrıca Grek ve diğer (Çin vb.) kaynaklarında da bu konu ile ilgili bilgiler korunup saklanmıştır.

Pomponius (I, 11), İskitler'in Asya'nın kuzey taraflarında yaşayarak İskit sahillerinden Kaspî denizine kadar bütün sahaya yayıldıklarını söylemektedir. Polibius (X, 48: 1), Anasiaklar'ın Oks ile Tanais arasında yaşadıklarını belirtmektedir. Anasiaklar'ın Saka kavimlerinden biri olup “Ara- Saka”/ Ara- Sakalar'ıdır ve Strabo'da (XI. 5: 13) da hatırlatılmaktadır. Plinius (VI, 20), Tanais'in İskitler tarafından Sinum, Maiotis denizinin ise Temarund olarak isimlendirildiğini söyleyerek bu kelimenin onların dillerinde “Denizlerin anası” manasını verdiğini bildirmektedir. İskitler Ceyhun nehrini Silis olarak isimlendirmişlerdir. Don nehri çevresine

yerleştikten sonra bu nehirler arasında bir benzerlik kılarak bu nehre de aynı adı takmışlardır. Pilinius'un (VI, 49) Yaksart – Tanais- Silis isimlendirmesini de ayrıca belirtmek gerekiyor. Bunun yanısıra Temarund adı altında Ptolemaios'un (III, 5: 2) Tamiraklar'ı ifade ettiği bilinmektedir. Bu tipler Aras nehri için de geçerlidir (Elnichky, 1960: 49). Kologran yazıtlarında (11 satır) Ayaze veya Ataze ülkesinde Alazon/Alazonlar adı ortaya çıkmaktadır ve bu adın Herodot'da geçen İskit kavimlerinden Alazonlar ile karşılaştırmak mümkündür (Ushakov, 1946: 42-43). Bu söylenenlere şunu ekleyebiliriz; İskit kavimlerinin orta Asya içlerinden Kara deniz kuzeyi ve ön Asya'ya kadar uzanan geniş bozkırlarda aynı mitolojik hikayelerle ortaya çıkması onların bu coğrafyaların gerçek sahipleri olduklarını bir daha gözler önüne sermektedir.

İskitler'in hikayesi Targıtay'ın üç oğlu – Lipoksay, Arpoksay ve Kolaksay – olur, gökten altından bir saban, boyunduruk, balta ve kupa iniyor şeklinde devam etmektedir. Burada üç oğlu hikayesi ve gökten inen eşyalar eski Türk mitolojisinde bilinmektedir. Burada geçen şahıs adlarında son eklerin çay, ırmak, nehirle bağlantılı olduğu açıkça görülmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi İskitler Dinyeper'i Ceyhun nehrine benzetmişlerdir ve bu benzetme daha ziyade nehir sahillerinin bol sulak ve otlaklarla dolu olduğu anlamındadır. Burada Lipoksay "taşan çay"(taşkın nehir) manasını vermektedir ve Dinyeper'in ana limanlarına (Mızı-ulu, 1993: 27) işaretdir. Arpaksay'ı Arpaçay gibi izah etmek mümkündür (Mızı-ulu, 1993: 27). Ayrıca bu adı Christensen "Arpa kavminin kralı" gibi vermektedir ve bu henüz başka bir yerde geçmemektedir (Elnichky, 1970: 66). Bu kelimenin izahını veren diğer araştırmacılar Tevrat'taki Arfaksad ile bir benzerliğinin olabileceğini düşünmektedirler. Arfaksad şekliyle Tevrat'ta (Yudif, 1:13) Ekbatan'da bulunan ve M. Ö. 588 yılında Navuhodonosar'la savaşa tutulan Media kralı Arfaksad'la (Elnichky, 1970: 66) benzerlik göstermektedir. König, bu kelimenin aslının M. Ö. 612 – 588 yıllarında Media tahtında bulunan Arbak değil, Kimmerler'in

başbuğu (Umman-Manda) Arbak olmasını savunmaktadır (Elnichky, 1970: 66). Küçük kardeş Kolaksay'ın kelime açımı diğerlerinde olduğu gibi yine ırmak, nehirle bağlantılıdır. Kolak/Kulak – yan ırmak, ırmağın kolu gibi izah edilmektedir (Mızı-ulu,1993: 27). Buradan Dinyeper'in yan akarları anlaşılmaktadır.

Hikayede her üç kardeşin altın eşyalar için uğraş verdikleri anlatılmaktadır. "Küçük kardeşin başarılı olması" eski Türk edebiyatında da bilinmektedir. Baba yurduna genelde sahip durması, büyük kardeşlerin ise ayrılarak başka coğrafyalara yerleşmesi çok rastlanan bir olaydır. Altın eşyaların küçük kardeşte kalması bunu açık olarak göstermektedir. Eşyalardan saban, boyunduruk, balta ve kupa şeklinde bahsedilmesi hikayenin adı geçen kavimlerle doğrudan bağlantısı olduğuna bir işarettir. Brandenstein, bu eşyaların İskit sosyal hayatını karakterize ettiğini söylemektedir; Kupanı askeri sınıfa (Krali İskitler), saban ve boyunduruğu ziraatla uğraşanlara ve baltayı çobanlara ve göçebelere ait etmektedir (Elnichky, 1970: 67). Nitekim, Herodot İskit kavimlerini "çiftçi İskitler" (IV, 17-18),¹ "göçebe-çoban İskitler" (IV, 19), "krali İskitler" (IV, 20) diye ayrılmaktadır.

I Darius'un Kara deniz kuzeyindeki İskitler üzerine düzenlediği seferde, olayların farklı boyutlarda gelişmesi üzerine onlardan aldığı yanıt dikkat çekicidir; "Bizim ne kentimiz, ne de tek dikili ağacımız var, savaşmak istiyorsanız atalarımızın mezarlarını bulun". (Herodot, IV: 127). İskitler burada I Darius'u oyalamak ve zaman kazanmak istemektedirler. Ayrıca, burada çok önemli bir husus da İskit ana vatanın Kara denizin kuzeyinde değil, Hazar denizinin her iki tarafında aramak gerektiğinin ortaya çıkmasıdır.

¹ Herodot,çiftçi İskitler'i iki yere ayırmaktadır. Bunlardan ilki buğdayı satmak amacı ile ekerler.

Hikayede her üç kardeşten ortaya çıkan kavimler sıralanmaktadır: Lipoksay'dan Avhatlar, Arpoksay'dan Katiarlar ve Traspiler, Kolaksay'dan ise krallar çıkmıştır ve adları Paralatlar'dır (Herodot, IV: 6). Plinius (IV, 89), kuzey Kafkas'da Kuban'ın çevresi halklarını Avhatlar, Kotierler, Atarneyler ve Azampatalrolarak göstermektedir. Altıncı kitabında Avhatlar'dan ve Kotierler'den tekrar bahsetmektedir (Plinius, VI: 20). Kimmerler ve İskitler'in M. Ö. VIII – VII y.y. Kafkaslar'da yaşamış olmalarına dayanarak Avhatlar ve Kotierler bu devre kadar götürülmektedir (Elnichky, 1970: 67). Traspiler'in Kotierler'in ikinci adı olduğu söylenmektedir ve Traspiler Etrüsk kavimleri birliğinde bulunmaktadır; thras – süt ürünü, pio – içmek, yani süt içenlerdir (Elnichky, 1970: 67).

Paralatlar krali İskitler olarak gösterilmektedir. Onlar Kafkaslar'daki eski etnonimlerden biri Paradatlar ile karşılaştırılmaktadır (Elnichky, 1970: 68). Paradatlar/Paradat, Avesta'da kahraman Hoşang'ın lakabıdır (Elnichky, 1970: 69).

Hikayede altın eşyalardan Krali İskitler'i kupa sembolize etmektedir. Nitekim, onlar kemerlerinde hep kupa asıyorlar imiş. Mishenko, İskit teriminin kökünü onların bu gelenekleri ile direk bağlamaktadır (Mızı-ulu, 1993: 37). Ayrıca, Kıpçak ve diğer eski Türkler'den günümüze ulaşan heykellerde onların kemerlerinde cam tasviri bulunmaktadır (Mızı-ulu, 1993: 37). Büyük Türk şairi Nizami Gencevi (XII-XIII y.y.), göçebe Türkler'in müslümanlığı kabul edene kadar camlı heykele tanrı gibi taptıklarını söylemektedir (Süleymanov, 1975: 276).

İskitler hakkında Herodot başta olmakla bir çok Grek kaynaklarında bilgi bulunmaktadır. Bu bilgilerin çoğu onlar hakkında anlatılan hikayelere dayanmaktadır. Daha ziyade Grek kahramanları ile beraber gösterilen İskitler hikayelerde hep önemli rolleri üstlenmişlerdir. Bu onların sanat

anlayışına da geçmiştir. M.Ö. VII - VI y.y. ait edilen üzeri savaş motifleri ile işlenmiş vazo sanatı bariz bir örnektir. Fransua adlı vazo üzerine ok ve yayla atış yapan Kimmer ve Toksamis'in figürleri işlenmiştir. Burada Toksamis, I Darius'a karşı savaşa katılan İskit kralı Taksakis'tir (Skrijinskaya, 1986: 86). Bu ad Grekler'de ok kelimesinin geniş yayılmış formasıdır (Skrijinskaya, 1986: 92). Her iki okçunun yanında Evtimah adında üçüncü bir okçu da tasvir olunmaktadır. Bu insan figürü uzun şapkası ile dikkatleri üzerine çekmektedir. Bu ad Media halk kahramanlarından veya Grekler'in diğer doğu komşularından biri olabilir (Skrijinskaya, 1986: 90).

Homer'in İlliada ve Odisey eserlerinde Kimmerler ve İskitler hakkında bilgi bulunmaktadır. İlliada'da İskitler at sağan , sade ve iyi insanlar gibi tanıtılmaktadır (Homer, XIII: 1-7).

İskitler Kara denizin kuzeyine Kafkaslar üzerinden geçerek yayılmaları çok uzun bir devreyi kapsamaktadır. Kendi ırklarını anlatan hikayelerinin sonunda Targıtay'dan I Darius'un onların üzerine saldırıya geçtiği güne kadar geçen zamanın yaklaşık bin yıl olduğunu söylemektedirler (Herodot, IV: 7). Bu hem yazılı hem de arkeolojik buluntulara denk gelmektedir. Kara denizin kuzeyinde ortaya çıkması M.Ö. VII. y.y. ilk yarısına tekabül etmektedir. Bu coğrafyada daha ziyade Krali İskitler'in egemen olduklarını görmekteyiz. Krali İskitler'in bu devre kadar Güney Azerbaycan'da hakim oldukları bilinmektedir. Herodot (IV, 11) İskitlerin Massagetler'le yaptıkları savaştan yenik çıkarak büyük kitleler halinde Asya'dan batıya doğru hareket ettiklerini bildirmektedir. Onlar Aşağı Kafkasya'ya Hazar geçidi olarak bilinen Derbenr ile değil başka yollarla da ve bazen de antik yazarların Hazar kapısı olarak adlandırdıkları Daryolu geçerek gelmişlerdir (Durmuş, 1997b: 3). Bir başka ifade ile İskitler'in Hazar denizinin kuzey batısından Kafkaslar'a inmeleri onların eskiden beri bildikleri ve kullandıkları coğrafyaları tekrar tekrar ziyaret

etmeleri ile izah olunmalıdır. M.Ö. VIII y.y. meydana gelen İskit göçleri zamanı Kafkas'lar ve ön Asya artık büyük devletlerin hakimiyeti altında bulunmakta idi. Bozkır kavimleri bu coğrafyalarda küçük devletlerin desteğini alarak ön Asya devletleri arasına girdiler ve eski doğu düzeninin çabuk bit biçimde çökmesine sebep oldular. Herodot (I, 103-106), İskitler'in 28 yıl Asya'nın hakimi olduklarını bildirmektedir. Bu kitlelerden bir kısmı Kara deniz kuzeyinden, diğer bir kısmı ise doğrudan bu coğrafyalara ulaşmışlardır. Kafkaslar'a hızlı bir şekilde yayılmaları onları buradan daha batıya doğru harekete geçmelerini kolaylaştırdı. Suriye ve Filistin'e sokulan İskit kitlesi oradan Mısır'a doğru yürümeye başladı. Filistin'de Mısır kralı Psammetik (670 – 616) onları büyük hediyelerle karşıladı ve daha ileri yürümekten alıkoymuştu. Böylece, İskitler siyasi ve kültürel faaliyetlerini Kafkaslar, ön Asya ve güney Rusya bozkırlarını çevreleyen bir üçgen içerisinde sürdürmeye devam ettirdiler.

Sicilyalı Diodorius, Kafkasya dağlarına kadar İskit ülkesinden bahsetmektedir (Krupnov, 1954: 186-193). Burada yazar İskit ülkesinin Aras nehri çevresinde – Manna ülkesinde ve Karadeniz kuzeyinde ortaya çıktığını söylemektedir.

Kafkasya coğrafyasında M. Ö. VII y. y. ilk yarısında ortaya çıkan İskit devletinin Güney Azerbaycan'da yapılan arkeolojik kazılar sonucunda İspakay'ın liderliği altında Aras nehrinin her iki tarafını da içine aldığı ortaya çıkmaktadır. İskit lideri Manna sınırlarında M. Ö. 675 yılında ölmüştür (Kurochkin, 1994: 121).

Kimmerler'i takip ederek Kafkaslar'a Hazar denizini sağlarına alarak ulaşan İskitler burada kralları Partatua (Bartatua) ile bilinmektedirler. İspaka gibi Partatua hükümdarlık nesli olan Krali İskitler'i temsil etmektedir.

Bu lider zamanın İskit egemenliği boyutlarını aşarak ön Asya devletleri için doğrudan tehlike arz etmeye başlamıştır.

Kafkasya coğrafyası siyasi hayatı hakkında Asur çivi yazılı kaynaklarında M. Ö. VIII y. y. 70 yıllarında Kimmer – İskit kavimleri ile birlikte Saka adından da bahsedilmeye başlanmıştır. Sakalar M. Ö. IX – VIII y. y. orta Asya'da, Kazakistan'da ve sonralar Kafkasya'da – Azerbaycan'da yaşamışlardır (Seyidov, 1984: 8). Başka bir ifade ile İskitler'in M. Ö. VII y. y. bütün İskit ülkesini hakimiyeti altında bulundurması düşünülemez.

Sakalar'ın İskitler'le aynı kökten geldiklerinden yukarıda bahsedilmektedir. İskit adını onlara Grekler vermişlerdir. Ayrıca Grekler Kralı İskitler'i Sailer olarak adlandırmakta idiler (Artamonov, 1972: 57). Çin kaynaklarında orta Asya İskitler'i "ve çoğu zaman Sakalar Sai" şeklinde gösterilmektedir (Durmuş, 1993: 28). Buradan anlaşılabacağı gibi İskitler'in Kara denizin kuzeyine yerleşmeleri onların ana kitleden koptuğunu göstermektedir.

Sakalar, Asur kaynaklarında olduğu gibi Grek ve Pers kaynaklarında da geçmektedirler. Strabo, Sakalar'dan Aras nehrinin Kür (Kura) nehri ile kavuştuğu yerde yaşadıklarını söylemektedir (Yusufov, 1988: 182). Plinius (VI, 50), onları Aras nehrinden ötede yaşayan ve adlarını Persler'den olan Sakalar olarak adlandırmaktadır. Pers kralı I Darius'un Behistun yazıtlarında Saka adından ve onlar üzerine yapılan yürüyüşten bahsedilmektedir. Nakş-i Rüstem yazıtlarında ise üç Saka grubunun adı verilmektedir (Latishev, 1947: 279). Bu vesikaya göre, Sakalar Saka tigrakhauda, Saka tiay para daray ve Saka haumavarga olmak üzere üç grupta incelenmektedirler (Durmuş, 1993: 27).

Azerbaycan'ın bu günkü toponimisinde bulunan Zakatala, Ŗeki vb. terimlerin Sakalar'la bir benzerliği yapılmaktadır. Nitekim, bu toponimlerin bulunduğu coğrafyalar Sakalar'ın yayıldığı coğrafyalarla üst üste dŖmektedir.

Uti lkesinde ŖakaŖen (ŖikeŖen) ilinden bahsetmekte ve bu il "Sakalar'ın yer leŖtikleri yer" gibi tercüme olunmaktadır (Piotrovsky, 1959: 244). Strabo (XI: 8, 4), bu kelimeyi Sakasen, Plinius ise Sakasani (Piotrovsky, 1959: 244) Ŗeklinde vermektedir. Ayrıca Strabo (XI: 8, 4) Sakalar'ın Kapadokya ile Kara deniz kuzeyine kadar yayıldıklarını, Pers ordularının bir gece onların üzerine saldırdıklarını bildirmektedir. Bu olayda Sakalar İskitler'le karıŖtırılmıŖtır. Asur kralı Asurbanipal'ın silindir B yazıtında da bu addan bahsedilmektedir.

Sakalar'ın kısa zamanda Kafkasya coğrafyalarına yerleŖmesi İskitler'in n Asya'ya itilmesindeki büyük sebeplerden birini teŖkil etmektedir. İskitler n Asya dünyasında Kimmerler'i takip ederek Urartu devleti sınırlarını zorlamaya baŖladılar. Bu devirden itibaren İskitler, adı geçen coğrafyanın siyasi hayatında çok önemli roller stlenmiŖlerdir.

C – SARMATLARIN ORTAYA ÇIKIŞI VE KAFKASLARA GELİŞİ

İskitler'in Kafkasya ve Kara denizin kuzeyinde ortaya çıkması adı geçen coğrafyaların siyasi ve etno – kültürel hayatında köklü değişimlere yol açmıştır. M. Ö. VI –V y. y. bu coğrafyalarda yeni toplulukların ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu topluluklardan biri ve en önemlisi Sarmatlar'dır.

Sarmatlar hakkında ilk yazılı kaynaklara Herodot'un Histoia'sında rastlanılmaktadır. Burada Thermodon ırmağı civarında Grekler'e yenilen kadın Amazonlar'dan bahsedilmektedir (Herodot, IV: 110–114). Savaş sonrası esireler üç gemiye bindirilmiştir. Açık denizde Grekler'e saldıran Amazonlar onları öldürmüşler. Fakat gemi kullanmayı bilmedikleri için rüzgar ve dalgalar onları İskitler'in ülkesine – Palus Maiotis denilen yere götürmüştür. Karaya çıktıktan sonra orada otlayan atlara binerek İskit ülkesini yağmaya başlamışlardır. Savaş durduktan sonra İskitler bu kadın savaşçılara yakınlaşmış ve böylece, İskit – Amazon ilişkisi ortaya çıkmıştır.

Amazonlar'ın ön Asya'da Kapadokya civarında ortaya çıktıklarına dair yazılı kaynakların verdiği bilgiler, aşağı İtil ve Ural dağlarının güney havalisi bozkırlarında arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkartılan M. Ö. VI – IV y.y. tarihlendirilen Sauromat ve erken Sarmat kurgan mezarlarının araştırılması ile gerçeklik kazanmıştır (Smirnov, 1982: 120). Bu konu ile ilk ilmi çalışmalar Grakov tarafından ortaya konulmuştur.

1976 yılında Rostov vilayetinin Tatsin ilçesine bağlı Sladkov köyünde Samat "Amazonlarına" ait kurgan ortaya çıkartılmıştır (Smirnov, 1982: 121). Kurgan Don ve Doneç nehirleri arasında ele geçirilmiş kurganlar grubuna ait edilmektedir (Smirnov, 1982: 121). Kurganda kadın çocuk ve erkek iskeletleri ele geçirilmiştir. Kadının kafatasının yanında kilden yapılmış büyük kovalar, onların yanında ise koyunun omurga ve kaburga

kemikleri bulunmaktadır. Ayrıca iskeletin hemen yanında demir bıçak, kılıç, saplı tunç ayna, göğüs kısmında gümüş küpeler, boyun kısmında gümüş gerdanlık sağ kolunda gümüş bilezik bulunmuştur. Kadının elbisesinin yaka ve göğüs kısmının sarı renkli küçük süslerle süslenmiş olduğu ortaya çıkarılmıştır. Amazon kadın savaş silahlarıyla birlikte gömülmüştür. Burada demir ok başlıkları da ele geçirilmiştir. Kadının sol elinin yanında tunç kabzalı, 73 cm boyunda demir kılıç, sağ elinin hemen yanında ise demir ve tunç ok başlıklı oklarla dolu okluk ele geçirilmiştir. İskeletten doğuya doğru yavru at veya tay iskeleti günümüze ulaşmıştır. Kurganda ele geçirilen malzemeler arasında en ilgi çekici şey Amazon kadın iskeletinin 0,5 metre güneyinde ihtimal üzerine diş çıkarma merhalesinde olan kız çocuğu iskeletinin bulunmasıdır. İskeletin sadece sol kürek kemiği ile sol göğüs kısmı korunaklı haldedir. Çocuk sırtı, kafası batıya doğru çevrilmiş şekilde gömülmüştür. Boyun kısmında gümüş örgülü gerdanlık bulunmaktadır. Amazon kadınların gömülü olduğu bu kurgan grubu ele geçirilen malzeme bütünü de incelenmesiyle birlikte M. Ö. IV y.y. tarihlendirilmektedir (Smirnov, 1982: 125).

Kurganın bulunduğu coğrafyada ile burada ele geçirilen Amazon kadın ve kız çocuğu iskeletlerin incelenmesi ile ortaya çıkartılan sonuç yazılı kaynakların onlar hakkında verdiği bilgileri de doğrulamaktadır. Herodot (IV,110), İskitler'le Amazonlar'ın izdivacından ortaya çıkan toplulukları Sauromatlar olarak adlandırmaktadır. Hipokrat, Avrupa'da Maiotis gölü çevresinde yaşayan ve diğer tüm halkalarla aralarında büyük farklılıkların bulunduğu İskit kitlesinden Sauromatlar olarak bahsetmektedir. Onların kadınları kız oğlan kız oldukları sürece ata biner, ok atar, at üzerinde kargı savurur, düşmanla savaşırlardı. Üç düşman öldürmedikçe evlenmezlerdi, kurban kesmeden kocaları ile bir evde oturmazlardı. Kocaya varan kız seferberlik sorunluluğu ortaya çıkmayınca at binmeyi bırakır. Omların sağ memeleri yoktur. Anneleri, kız çocuklar henüz küçük iken bu iş için bakırdan özel olarak hazırlanmış bir aleti

ısıtarak bu kısma bastırıyorlar ve sağ memenin büyümesi önlenmiş oluyor ve böylece, bütün güç sağ omuza ve kola geçmektedir (Latishev, 1947: 295).

Strabo (XI: 5, 1), Amazonlar'ı Albaniya dağlarının yüksekliklerine yerleştiriyor. Burada, Pomponius'un Albaniyalılar üzerine yaptığı seferde onunla beraber olan Feofanius'un anlattıklarına dayanarak Amazonlar'la Albaniyalılar arasında İskit kavimlerinden Geller'in ve Legler'in yaşadığını söylemektedir. Ayrıca Amazonlar'ın hemen yanı başında Gargariler'in yaşadığına işaret etmektedir. Uzun süren kış mevsiminin ardından iki ay yaz mevsimini yaşayan Amazonlar Gagariler'le onları ayıran dağlara çıkmaktadırlar... ve karanlık olunca ilişkide bulunmaktadırlar... . Doğan çocuklardan kız çocuklarını kendi yanlarında tutamakta, erkek çocukları ise Gargariler'e bırakmaktaydılar.

Bir başka yerde Strabo (XI: 7, 21), bazı yazarların Dinyeper'den yukarıda yaşayan İskitler'i "Amazonlar" olarak adlandırdıklarını ve Alazonlar veya Amazonlar şeklinde yazdıklarını söylemektedir. Plinius (IV, 80), Istros'tan kuzeye doğru tüm kavimlerin İskitler, sahil boyu yerlerde yaşayan değişik kavimlerin ise Sarmatae veya Grekçe Sauromatae olarak adlandırıldığı söylemektedir. Pomponius (II, 2), Maiotis gölü çevresinde İskitler'in, Bukes nehri kıyısında ise arabalarda yaşadıklarına göre Amaksobiler¹ olarak adlandırılan Agafirsler ve Sauromatlar'ın yaşadıklarını söylemektedir. Ayrıca, Sauromatlar'ın Tanais çevresinde de yaşadıklarını bildirmektedir (Pomponius, I: 14).

Sauromatlar adının M.Ö. IV y. y. itibaren Sarmat veya Sirmat şeklinde ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu ad "Sirmat" şeklinde M. Ö. IV y. y. 60 yıllarında yaşamış Evdiksios'un eserinde geçmektedir (Smirnov,

1982: 125). Bu eser günümüze kadar ulaşmamıştır, fakat Bizanslı tarihçi Stefanios'un kitabının birinci cildinin bazı kısımlarında yazarın eserinden atıflar yapılmaktadır;" Tanais civarında Sirmatlar yaşamaktadırlar" (Smirnov, 1982: 125). Skilacios M. .Ö. 338 yılında tamamladığı eserinde şu bilgileri vermektedir;" İskitler'in gerisinde yaşayan Sirmatlar ve Tanais nehri Asya ile Avrupa'nın sınırlarını oluşturmaktadır (Smirnov, 1982: 128).

Sirmatlar ve daha sonra Sarmatlar adı altında ortaya çıkan kavimlerin başlangıçta Hazar denizinin kuzey doğusunda ve Ural dağlarının güney eteklerinde yaşadıkları bilinmektedir. Bir başka ifade ile Sarmatlar, İtil ve Don nehirleri arasına ve kuzey Kafkasya coğrafyasına, İtil nehrinin doğu kısmı ile Yayık nehrinin civarı bölgelerden göç etmişlerdir.

Sarmat kültürü üzere yapılan arkeolojik kazılar bu kültür coğrafyasının ortaya çıktığı bölgeleri orta Asya içlerine kadar götürebilmektedir. Nitekim, Seyhun nehrinin orta akarlarında ve Harezmi'de yaşamış yerleşik topluluklar ile Orta Asya göçebelerinin ortaya koydukları kültürel miras Sarmat kültürel mirası ile çok büyük benzerlik arz etmektedir (Smirnov, 1953: 137). Sarmatlar Orta Asya coğrafyasında onlarla aynı kökten olan Massagetler'le çok sıkı ilişki içerisinde bulunmaktadırlar. Bu ilişkilere rağmen Sarmatlar Massaget konfederasyonuna girmemekteydiler (Smirnov, 1953: 137).

M. Ö. IV – III y. y. gelindiğinde kapsadığı coğrafya ve bu coğrafyada yaşayan toplulukları bir birlik altında toplamak açısından Sarmat terimi Tuna nehrinden Yayık nehrine kadar çok geniş bir coğrafi alan için kullanılmakta idi. Büyük Sarmat araştırmacılarından Rostovtzev, Sarmatlar'ın doğudan gelen kavimler olduğunu ve Azak denizi kavimlerinden Sauromatlar'ın onlarla taptığı savaşlar sonucu ortadan

¹ Ptolemais(III,5;10), bu ad altında Tanais nehri çevresinde yaşayan Alanlar'a komşu olan Avrupa

kalktığını söylemektedir (Goryaeva, 1992: 38). Machinsky, M. Ö. IV – II y. y. yazarlarının Sirmatlar/ Sarmatlar anaerklı Sauromatlar'dan ayrı olarak göstediklerini M. Ö. II y. y. sonlarından itibaren ise bu terimlerin bir birinin eş anlamları gibi kullanıldığını savunmaktadır (Goryaeva, 1992: 38). Moshkov, Ural dağlarından Tuna nehrine kadar geniş bir coğrafyada ele geçirilen buluntular arasında ortaya çıkan büyük benzerliklere dayanarak erken Sarmatlar'ın Sauromatlar'ın devamı gibi düşünülmesini önermektedir (Goryaeva 1992: 37). Archikovski, Sarmatlar'ın Kara deniz kuzeyi siyasi tarihinde İskitler'i yenerek hakimiyeti ellerine almasının "Bir halkın diğerini sıkıştırarak yerine geçmesi" şeklinde izah edilmesini doğru bulmamaktadır. O, bu meselenin "Hakimiyet sadece iki kavim arasında el değıştirmesi" şeklinde çözülmesi gerektiğini savunmaktadır ve buna örnek olarak da Sarmat – İskit siyasi ilişkilerini göstermektedir (Smirnov, 1953: 142).

Yazılı kaynakların verdiği bilgilere ve ele geçirilen arkeolojik buluntulara dayanarak Sarmat siyasi birliğinin Don ve itil nehirleri arası coğrafyalarda ortaya çıktığı söylenebilmektedir. Burada Sauromatlar'ın hakimiyetine son veren Sarmat toplulukları Don nehrinin geçerek İskitler'in hakimiyet sahasına girdiler. İskit kralı Atey'in M. Ö. 339 yılında ölümünden sonra bu coğrafyaları da zaptettiler (Smirnov, 1953: 143). Bu tarihten itibaren yazılı kaynaklar Sarmatlar'dan Avrupa ve Asya Sarmatlar'ı olarak bahsetmektedirler. Ptolemaios (III: 5,1,3), Avrupa Sarmatlar'ı olarak gösterdiği Sarmatae'nin sınırlarını kuzeyde Baltık denizi, Venedik körfezi ve "bilinmeyen topraklara, batıda Vistül nehri ve bu nehrin Almaniya'da kalan kısmı ve Karpat dağlarının orta Avrupa'da kalan kısmına, doğuda Azak denizi, Don nehri ve bu nehrin batı sahil boyu ile "bilinmeyen topraklara" kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yamıştır. Asya Sarmatlar'ı olarak gösterdiği doğu Sarmatae'ni ise kuzeyde "bilinmeyen topraklara", batıda Avrupa Sarmatlar'ı ve Don nehrinin doğu sahil boyunca Azak denizine dökülen kısmı, ayrıca Azak denizinin doğu kısmı ile Kimmer

boğazı arasında kalan coğrafya ile sınırlandırmıştır. Ptolemaios (V, 8; 1, 7, 11, 12), Asya Sarmatae'ni kuzeyde Kara denizden İberya yarımadası ve Albaniya'ya buradan Girkan veya Kaspi denizine kadar göstermektedir. Doğuda bu sınırları Girkan denizinin Soana¹ırmağının havzasına isabet eden kısımdan, Alanta,² Udanta,³ Ra,⁴nehirleri havzasına kadar, ayrıca Ra nehri boyunca yaşayan İskitler'e uzatmaktadır.

Asya Sarmatları'nın coğrafi sınırlarını yazılı kaynakların yanı sıra arkeolojik buluntular da desteklemektedir. Özellikle, Kara deniz kuzeyinde, Don nehri deltasında, Kuban nehri ve kollarından Lab'da, İtil nehri havzasında, kuzey Kafkasya'nın merkezi vilayerlerinde, Hazar denizi kuzey batı bozkırlarında – Terek ve Kuma havzalarında, Manıç nehri vadisinde vb. coğrafyalarda yapılan ve günümüzde de devam etmekte olan Sarmat arkeoloji çalışmaları sonucunda ortaya çıkartılan sayısız malzeme bunu açıkça göstermektedir.

Arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkartılan Sarmat devri malzemeleri bulunduğu coğrafyanın genişliği ve malzemenin çeşitliği açısından çok önemlidir. İtil nehri havzasında ele geçirilen buluntular Sarmatlar'ın Milad'i yılların başlangıcından itibaren merkezi Kafkasya ile olan bağlantılarının Don nehrinin aşağı akarlarına ve Kuban havzasına kaydığını ortaya koymaktadır (Abramova, 1979: 48). Sarmatlar'ın merkezi Kafkasya'da ortaya çıkması ise İskit devrine kadar inmektedir. Bunu ön Kafkasya'da iskit Sarmat tipli kurgan mezarlarından çıkarılan buluntular kanıtlamaktadır (Abramova, 1979: 50). Stavrapol (Abramova, 1979: 45) ve Dağıstan'da (Abramova, 1987: 69) ele geçirilen Sarmat devri arkeolojik materyalleri buna açık örneklerdir.

¹ Bu gün Hazar denizine dökülen Sulak nehri ile karşılaştırılmaktadır.

² Bu günkü Terek ırmağı ile karşılaştırılmaktadır.

³ Bu günkü Kuma ırmağı ile karşılaştırılmaktadır.

⁴ Fin kavimlerinde İtil nehrinin adı olarak geçmektedir. Ammianus Marcellinus (XXII, 8), İtil nehrinin adı için kullanmaktadır.

Doğudan batıya aralıksız olarak süren göç hareketleri adı geçen coğrafyaların kendine özgü bir kültür coğrafyası gibi ortaya çıkmasını olumsuz şekilde etkilemekteydi. Nitekim, Grek koloni devrinin başlaması ile Kara deniz kuzeyi ve kuzey Kafkasya'da ortaya çıkan koloni şehirleri bu kültürün ortaya çıkmasında en büyük olumsuz etkilerden biri idi. Ayrıca bu etkilere güney coğrafyalarında ortaya çıkan Akamenit devletinin hızla büyüyerek bu bölgelere yayılması da gösterilebilir. Kara deniz kuzeyinde yapılan kazılar sonucu Grek koloni devrine ait ve üzerine İskit, Amazon ve vb. figürler işlenmiş vazolar ele geçirilmiştir (Skrijinskaya, 1986: 92). Bu figürler Grek efsanelerini konu edinerek işlenmiştir. Efsanelerin bir kısmı Sayromatlar'ın/Sarmatlar'ın Pers asıllı olduğu görüşüne dayanmaktadır.

Sauromatlar veya daha geç dönemlerdeki adlarıyla Sarmatlar yapılan çalışmalar onların etnik terkiplerinin ortaya çıkarılması için henüz yeterli bulunmamaktadır. Bu konu üzerine yapılan çalışmalar iki esas fikri benimsemektedir. Bunlar "Sarmatlar'ın İran kökenli ve karışık kavimlerden meydana çıktığı" görüşleridir. İran kökenli olduklarını savunanlarının başında Kretschmer, Vernadsky, Harmatta, Grousset vb. gelmektedir. Adı geçen tarih bilimcileri Grek ve Roma yazılı kaynaklarında Sarmatlar'dan "Medialılar'ın (Persler) soyundan gelmeler" şeklinde bahsedildiğini savunmaktadırlar. Nitekim, Grek tarihçisi Plinius (VI, 19), Sarmatlar'ın Tanais'in Maiotis denizine döküldüğü coğrafyalarda yaşadığını ve onların Medialılar'ın devamcıları olduğunu söylemektedir. Bu ifadeni Grek ve Roma tarihçileri arasında İskitler'in olduğu gibi Sarmatlar'ın da ortaya çıkmasında sık sık kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bu görüşü savunanlar onların dillerini İran dilleri ile yakınlık gösterdiğini de belirtmektedirler. Fakat bu görüşle ilgili ortaya atılan bütün iddialar ilim aleminde rağbet görmemektedir.

Bu konu ile ilgili ikinci bir görüş Sarmatlar'ın karışık bir siyasi ve etnik yapıya sahip olduklarıdır. Bu görüşü savunanlar adı geçen kavmin daha

ziyade Ural – Altay dil grubuna ve Türk etnik yapısına sahip olduğu görüşündeler. Sarmat adı geniş bir coğrafya ve bu coğrafyalarda yaşayan toplulukları ifade etmek için kullanılmıştır. Smirnov, Sauromatlar'ın kendi içlerinde siyasi bir birlik halinde ortaya çıkan, dil ve kültür açısından akraba topluluklarından oluşan kavimler bütünü olarak adlandırmaktadır (Goryaeva, 1992: 37). Abayev 1949: 149), İskit – Sarmat topluluklarının aynı dili konuşturlarını ve bu konuşmalar arasında çok küçük farklılıkların olabileceğini söylemektedir.

Herodot (IV,117), Sarmatlar'ın İskit dilinin bir diyalektini kullandıklarını söylemektedir. İskitler Amazonlar'ı kendi terimleri ile “Oyorpatlar” olarak isimlendirmişlerdir ve bu kelime İskit dilinde “Erkek katili” anlamındadır (Herodot, IV; 110). M. Ö. III y.y. Grek yazarı Filostrat'a göre, Amazonlar çocuklarını Türk içkisi olarak bilinen at sütü – kımız içirerek büyütmede idiler (Mızı-ulu, 1993: 18).

Sarmat üzerine yapılan çalışmaların büyük kısmı dillerinin İran dilleri grubuna değil, Kafkasya'nın yerli dil ailesine ve orta Asya olabileceğine işaret etmektedir. Koban arkeolojik kültürünün taşıyıcıları olarak bilinen eski Kafkasya halklarının ilk Türk kavimleri ile karşılaştıklarını merkezi Kafkasya'nın beş bin metre yükseklikleri de ait olmak üzere Balkar ve Karaçay dağ yüksekliklerinin topa – hidronimindeki büyük kayalıkların, buzlakların ve nehirlerin Türk adını taşımakta olduğu ortaya çıkartmaktadır (Mızı-ulu, 1993: 18). Büyük Sarmat arkeologlarından Krupnov, Smirnov, Vinogradov, Abramova ve vb. araştırmalarında M. Ö. VII – IV y. y. kuzey Kafkasya'da eski... Koban arkeolojik kültürün taşıyıcılarını asimilasyona uğratabilecek her hangi bir İran halkının olmadığını ortaya koymuşlardır (Mızı-ulu, 1993: 107).

Braun, Sarmat etnoniminin Fin –Ugorlar'a dayandığını söylemektedir (Smirnov, 1982: 128). O, Sarmatlar'ın İran, İskit ve Sarmatlar'la hiçbir bağlantısı olmadığını ve Fin kavmi olan Budinler'in güney kısmında yaşadıklarını savunmaktadır (Smirnov, 1982: 128). Arkeolojik buluntular Sarmatlar'ın Don ve Azak çevresinde Azak denizi kavimleri ve onlara komşu Budinler'le beraber yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Grek yazarlarının bu kavimler hakkında verdikleri bilgilere başvurulduğu zaman onların İskitler'le aynı köke dayandırıldığı açıkça görülmektedir. Budinler, Plinius, Strabo ve vb. Grek yazarları tarafından merkezi Kafkasya'ya yerleştirilmiş ve hatta Udinler'le (Guti, Uti) aynı köke dayandırılmıştır. Braun'un ortaya attığı bu fikri sadece Liberov desteklemiştir (Smirnov, 1982: 128).

İskit – Sarmat (Alan- Osetin) benzerliğini ortaya koyan çoğu araştırmacı bıraktıkları kültür materyallerinden ok, mızrak, seramik, süs ve vb. eşyalar arasındaki benzerliğin üzerinde yoğunlaşmaktadırlar (Mızı-ulu, 1993: 107). Sarmat etnoniminin ortaya koyduğu maddi kültür abideleri ağırlıklı olarak Don nehrinin aşağı akarlarında ele geçirilmektedir (Ochir, 1992: 37). Manıç nehrinin doğu kollarının çevresinde ortaya çıkartılan kurgan buluntuları da buna bariz örneklerdendir (Korenyako, 1982: 224). Özellikle, Don ve İtil nehirleri arasında ortaya çıkartılan katakomb mezarlarda ele geçirilen İskit – Sarmat kültürüne ait buluntular, orta Asya'da ortaya çıkartılan ve dilde akraba olan kavimlere ait kültür buluntuları ile sıkı benzerlik arz etmektedir (Smirnov, 1972: 75).

M. Ö. I binden itibaren Kafkasya coğrafyasında ortaya çıkan Kimmerler, İskitler ve Sarmatlar adı geçen coğrafyanın etno – kültürel hayatında önemli roller üstlenmişlerdir. Kimmerler'in hemen arkasından ortaya çıkan İskitler hakimiyeti daha sonra Sarmatlar'a barakmışlardır. Kafkasya coğrafyasında ortaya çıkan Aslar (Aorslar), Siraklar ve Alanlar

burada diğ er kavimleri kendi hakimiyetleri altında birleştirerek Sarmat kültürünün en iyi örneklerini ortaya koymuşlardır.

II BÖLÜM: KAFKASLARDA ATLI – BOZKIR KAVİMLERİNİN SİYASİ İLİŞKİLERİ

Kafkasya coğrafyası en eski zamanlardan beri bir çok kavmin ve devletin bu coğrafyalarda ortaya koydukları siyasi mücadelelere sahne olmuştur. Bölgenin siyasi durumu incelendiğinde bu mücadelelerin kaçınılmaz olduğu ortaya çıkmaktadır.

M. Ö. I binlerde Kafkasya coğrafyasında yeni bir siyasi güç oluşmaktadır. Bu güç kısa zamanda güney ve merkezi Kafkaslar'ı hakimiyeti altına alacak olan Urartu devletidir. Bu devleti güney Kafkaslar'da ortaya çıkan Manna devleti izlemiştir. M. Ö. VIII y. y. gelindiğinde ise Atlı – bozkır kavimleri doğudan büyük kitleler halinde bu coğrafyalara yayılmışlardır. Kafkaslar'a yayılan Kimmer ve İskit toplulukları adı geçen devletlerle sürekli mücadeleler içerisine girmişlerdir. M. Ö. VI- V y. y. bu mücadeleleri Sarmatlar izlemişlerdir.

Adı geçen her üç kavmin Kafkasya coğrafyasında bir güç halinde ortaya çıkarak bölgenin hakimiyetini ele geçirmeleri daha geç dönemlerde bu coğrafyalara yeni akınların yapılmasına zemin hazırlamıştır.

A - KİMMERLERİN KAFKASLARDA SİYASİ İLİŞKİLERİ

1 KİMMER – URARTU İLİŞKİLERİ

Kimmerler'in Kafkasya coğrafyasına gelerek burada bir devlet halinde ortaya çıkmaları M. Ö. VIII y. y. götürülmektedir. Herodot'ta Kimmerler'in Kafkaslar'a gelerek burada Manna girerek ön Asya'nın siyasi güçleri ile ilişkilerde bulunması verilen tarihe uymaktadır. Yalnız burada yazarın bahsettiği Kimmerler Kafkaslar'a daha sonra gelmiş Kimmer kitlesi olacaktır nitekim, bu tarihte Kafkasya ve ön Asya coğrafyalarında Kimmer devletinden Asur kaynakları bahsetmekteydiler. Asur kralı II Sargon'a (722 – 705) aktarılan bilgilerde Urartu devletinin yanında Kimmer devletinden de bahsedilmektedir (Latishev, 1947: 266). Aynı tazıtlarda Urartu Kimmer siyasi ilişkilerinden de bahsedilmektedir (Latishev, 1947: 267). Urartu ordularının Kimmerler'in ülkesine girerek onlara yenildikleri ortaya çıkmaktadır. Waterman, bu belgeyi M. Ö. 707 yılına tarihlendirmektedir. Piotrovsky (1944: 105) ise II Sargon'un hakimiyetinin ikinci yarısına ait etmektedir. Buradan artık Kimmerler'in M. Ö. VII y. y. gelindiğinde Kafkaslar'daki siyasi güçlerin ön Asya'ya da taşıdığını görmekteyiz. Ayrıca bu metinde Gamirra olarak geçen Kimmerler'in Urartu devletine vergi verdikleri bilinmektedir. Yani Kimmerler ön Asya'ya açılan kapıların hakimi durumunda olan Urartu devleti ile devamlı savaşlar yaparak ön Asya'ya yayılmalarını gün geçtikçe bir az daha artırmaktaydılar. Bu bilgiler Urartu kralı I Rusa (735 – 714) zamanına rastlamaktadır.

Kimmerler Kafkasya coğrafyasında bir devlet olarak ortaya çıktıktan sonra ön Asya'ya ilerlemeleri sırasında Urartu kralı I Rusa ile karşılaşmışlardır. I Rusa'dan sonra tahta geçen II Argışti (714 – 685) kuzeya yönelerek Kimmer akınlarını önlemeye çalışmıştır (Dumuş, 1997c: 273). II

Argiştı burada bir sıra kaleler yaptırarak adı geçen kavimlerin akınlarını bir süre için daha askıya almıştır. Bunlardan en önemlisi Erzincan yakınlarında bulunan Altıntepe'de çok korunaklı olarak yapılmış olan sınır kalesidir (Durmuş, 1997c: 274). Kral Sinaherib'in II Sargon'a yazdığı mektubun satırları arasında Urartu ordularının Kimmerler üzerine yürüdüğü ve onları bozguna uğrattığı bildirilmektedir (Latishev, 1947: 267). Bu metnin M. Ö. 705 yılına tarihlendirilmesi adı geçen kralın Kimmerler'e karşı izlediği politikasında başarılı olduğu anlaşılmaktadır.

Bir başka metin Asur saray ajanı Aradsin'in krala bu konu ile ilgili ilettiği haberlerden oluşmaktadır. Burada; "Kimmer baş buğunun Manna ülkesinden Urartu ülkesine karşı harekete geçtiği" bildirilmektedir. Bu metnin II Sargon'un hakimiyeti devrine tarihlendirilmesi o dönemde Kimmerler'in ön Asya'ya yaptıkları akınlarında Mannalılar'la ittifak halinde oldukları ortaya çıkmaktadır.

M. Ö. 679 yılında tarihlendirilen metinde Nineva'da bir dirliğin satışı sırasında, şahitlerin huzurunda, Asurlu İşdi – Harran isimli "Kimmer askeri ko mutanından bahsedilmektedir (Piotrovsky, 1959: 233 – 234). Bu tarihten itibaren Kimmerler'in Urartu devletinin yaptığı kaleleri bertaraf ederek ön Asya'ya yayıldıkları görülmektedir. M. Ö. 678/677 yılına tarihlendirilen bir Babil yazıtında da; "Kimmerler'in ön Asya'ya girdikleri fakat yenildikleri" (Latishev, 1947: 269) ifadesi geçmektedir.

IIArgiştı'den Urartu tahtına çıkan II Rusa (685 – 645) kuzeyden inen Kimmer akınlarını durdurmak için büyük gayretler saf etmiştir. Özellikle, kendisinden önce yaptırılan kaleleri onartarak yeni kalelerin inşaatını sürdürmüştür. Bunlardan en önemlisi baş tanrı Teişeba şerefine yaptırdığı Teişebainili kalesidir. Bu kalede yapılan arkeolojik kazılar sonucu İskit kültürünü büyük ölçüde karakterize eden malzeme ele geçirilmiştir. Bu malzemeler içerisinde İskitler'e kadar doğu kültürünü içeren materyaller de bulunmaktadır ki bu daha ziyade Kimmerler'e (Manna, Media) ait

edilmektedir. II Rusa akıllı bir politika izleyerek Kimmerler'le anlaşmış, Asur'a karşı onlarla ittifak yapmıştır (Durmuş, 1997c: 274). Bu ittifak sonrasında bazı Kimmer toplulukları Urartu devletinin kuzeyini aşarak Anadolu'ya girmişlerdir. Burada Lidya kralı Giges'le karşılaşarak ordusunu yok etmişler. Verilen tarih ve edebiyat Herodot'un bu konu ile ilgili bilgilerine de uymaktadır. Bu devirde de bazı Kimmer boylarının Kara denizin kuzeyini izleyerek Kafkaslar'a indikleri, burada ana kitle ile birleşerek ön Asya'ya hareket ettikleri bilinmektedir. Diğer bir kitle ise Trak boylarından bazılarını ve Trerler'i de yanlarına alarak M. Ö. 650 civarında boğazları geçerek Marmara bölgesine ve batı Anadolu'ya (Tarhan, 1979: 270) ulaşmışlardır.

Kimmerler'in Urartu devleti ile bir anlaşma yaparak kuzeyden Anadolu içlerine yayılmaları Asur devletinin dikkatini tümüyle bu coğrafyalara çevirmesine sebep olmuştur. Asarhaddon'un (681 – 668) devrine ait çivi yazılı metinlerinde artık bu tehlike ortaya çıkmaktadır. Kral Asarhaddon A ve C prizma bu tehlikeden bahsetmektedir (Latishev, 1947: 270). Asarhaddon'un Ominasında tanrı Şamaş'a Urartu kralı Rusa'nın (II Rusa) veya Kimmer ülkesi insanların Asur'a karşı saldırıp saldırmayacağı kehanetinde bulunmaktadır (Latishev, 1947: 270). Bu tarihlerde Kimmerler'in başında Tugdamme (Ligdamis) adında kral bulunmaktaydı. Adı geçen kral daha ziyade İskit topluluklarının ön Asya coğrafyasında bulunduğu ve kralları Maday (Madyes) ile aralarında geçen savaşta anlatılmaktadır (Artamonov, 1974: 28). Artamonov (1974: 28), Plutarhius'un bu adı İskitler'in baskısı sonucu Azak denizinden ön Asya'ya yayılan Kimmerler'in askeri birliğinin komutanı olarak gösterdiğini söylemektedir.

Tugdamme'nin oğlu Sandakşatru M. Ö. Takriben 639 yılında Asur kuzey batı sınırlarında tahribat yapmıştır (Gaşgay, 1993: 40). Bu tarihte Kimmerler Ana dolu'da Kaparokya'ya kadar yayılarak burada bir devlet olarak ortaya çıkmışlardır. Fakat başından beri onları yakın takibe alarak

ilerlemelerini sürdüren İskitler burada onlarla savaşmaya girerek tarih sahnesinden çekilmelerine yol açmışlardır.

Kimmerler'in Anadolu'da, özellikle Urartu yerleşim merkezlerinde yapılan kazılar sonucunda bazı merkezlerde büyük tahribatlarda bulundukları ortaya çıkartılmıştır. Patnos yakınlarında bulunan Giriktepe yada Değirmentepe höğühündeki kazılarda şiddetli bir yangın sonucunda tahrip olduğu, kerpiç duvarların pişerek tuğlalaştığı Urartu sarayı (Durmuş, 1997c: 274) bulunmuştur.

Kimmerler'in M. Ö. VII y. y. sonlarına doğru güçlerini yitirdikleri ve M. Ö. 590 – 585 yılları arasında tarih sahnesinden çekildikleri anlaşılmaktadır (Tarhan, 1979: 366).

2. KIMMER – MANNA İLİŞKİLERİ

Kimmer'in Mannalar'la olan münasebetlerine geçmeden önce Manna adının ve devletinin ortaya çıkma aşamasına dikkat edelim. Firavun Amenhotep'e ait M. Ö. XV y. y. yazıtında Kafkas coğrafyasında Gaga ülkesinden bahsedilmektedir (Latışev, 1947: 263). Jeremias bu ülkeyi Tevrat'taki Magi ile bir sayıyor (Latışev, 1947: 263). Ayrıca, Magi'nin İskit (Sag, Saka) olabileceğini de söylenmektedir. Bu kelimelerin İskit kralı Maday ile aynı anlama geldiğini hatırlayalım. Kelime açıldığında Saglar'a kadar götürülebilmektedir. Urmiye gölünün kuzey doğu kısmında Manna-Urartu sınırlarında Subi ve Bari ülkelerinden bahsedilmektedir (Gaşgay, 1993: 65). Bu eyaletlerin ayrıca Sangibu tu adlandırıldığı da söylenmektedir (Gaşgay, 1993: 65). Şefizade Subiler'i Subarlar'la birleştiriyor. Bu ada Asur kralı V Şemsiadad'ın (825 - 812) yıllığında rastlamaktayız ve kelime burada Sibar şeklinde geçmektedir (Latışev, 1947: 265). Bulunduğu coğrafya hemen

hemen aynıdır. Manna kelimesine gelince ilk defa adı Asur kralının aynı yazıtında geçmektedir. Bu ad III Salmanasır'ın 843 yılına ait kitabesinde "Munna" şeklinde ortaya çıkmıştır (Gaşgay, 1993: 59). Kelime Hunlar'a kadar götürülmektedir. Ayrıca, bu adın Saglar'la (Saka) bağlantılı olabileceğini düşünülmektedir. Seyidov (1989: 86), Sag adının anlamlarını söylerken "yay+ok" ifadesini de kullanmaktadır.

Kelimenin anlamı ve ilk ortaya çıkışı hakkında verilen örnekler bu bölgelerde bulunmuş arkeolojik malzemelerle desteklenmektedir. Kriter olarak yine at ve at koşum aletleri ve ok başlıklarını esas almaktadır. Nahçıvan ve Hasanlu'da IV ele geçirilmiş materyaller bu bakımdan önemlidir. Hasanlu'da IV M.Ö. IX y.y. tarihlendirilen tabakadan at ve atlı bulunan kabartmalar ele geçirilmiştir. Burada at, koç, boğa başlıklı kaplarda bulunmuştur. Ayrıca atın tüm koşum aletleri ile birlikte gömüldüğü de bilinmektedir. Özellikle, Nahçıvan'da atın koşum takımlarıyla birlikte gömmek çok yaygındı. Manna sınırlarına bakıldığında bu coğrafyanın hayvancılık için çok elverişli olduğunu görüyoruz. Özellikle, Muğan çölü ile Zagros dağları arasında hayvancılık için bol miktarlarda otlaklar bulunmaktadır. At ile beraber Manna'da sığır, koyun, deve vb. hayvanlarda besleniyordu. Bu ayrıca çivi yazılarda da geçmektedir. II Aşurnasirpal, bütün Zamua krallarından vergi olarak at, büyük ve küçük baş hayvan istemekteydi (Gaşgay, 1993: 81). III Salmanasar Manna ülkesinden bahsederken buradan sayısız büyük ve küçük baş hayvan ele geçirdiğini bildirmektedir (Gaşgay, 1993: 81). I Argiştı (786 – 764) Aza ve Manna ülkelerinden ele geçirdiği bol miktarda hayvan sayısını; 2411 adet büyük baş, 6140 adet davar, 170 at ve 62 deve olarak göstermektedir (Gaşgay, 1993: 81). Bu bilgileri Muğan çölünde yapılan araştırmalar da desteklemektedir. Ok başlıklarına gelince Hasanlu IV kazılarında tunç ve demirden yapılma ensiz ve basık ok uçları da bulunmaktadır ve aynı devir için karakteriktir (Gaşgay, 1993: 93). Sert odundan ok sapları yapılmaktaydı. Ölü gömme adetlerine gelince, ölüler sırtı üste, kısılmış durumda gömülmekteydiler. Erkekler ok başlıkları, hançer...

baş kısmında koyun kemikleri ile birlikte karşımıza çıkmaktadır (Gaşgay, 1993: 101).

M.Ö. I binlerde Manna kavim birleşmesi yeni bir devletin ortaya çıkması ile sonuçlandı. Manna birleşmesi eski ananeleri olan bir coğrafyada (Gaşgay, 1993: 59) ortaya çıkmıştır. Manna devletinden bahsederken hemen Media (Maday) adının kaynaklarda ilk olarak ortaya çıkmasından belirtmek gerekmektedir. Bu terime de yine III Salmanasar'ın 824 yılında düzenlediği 24 yürüyüşünde rastlamaktayız (Gaşgay, 1993: 65). Urartu kralı I Rusa Manna'ya sefer düzenlediğini, Ulluşunu'nun 22 kalesini ele geçirdiğini ve Manna'lı vali Dayaukku'nun ona (Ulluşunu) karşı kışkırtıldığını bildirmektedir (Gaşgay, 1993: 70). Grantovski (1970: 250 – 251), Dayaukku'nu Manna'ya tabi olan Missi ülkesinin hakimi olarak vermektedir. Dayaukku'nun daha sonra (M. Ö. VII y. y.) Media devletini kuran şahıs olduğu bilinmektedir. Dyakonov (1956: 338), Media krallığını Media, Manna ve İskit (Saka) krallıklarının birleşmesinden yarandığını söylemektedir. Media devleti dilinin de Sümer – Elam –Avesta dili ile bir olduğu söylenmektedir (Şefizade, 1996: 53).

Medialılar Asur devletine başkaldıran Mannalılar ile birlikte hareket etmişlerdir ve Medialılar'ın birliği bir halk ayaklanması sonucu ortaya çıkmıştır (Dyakonov, 1956: 266). Asur'a karşı isyanda iki tarafın yanında Kimmerler'i de görmekteyiz. Özellikle, Manna kralı Ahşeri'nin (Ahseri) hakimiyeti döneminde (Asarhaddon hasmı) Asur devletine karşı Kimmerler ve İskitler'i yardımından da istifade edilmiştir (Melikishvili, 1973: 445 – 446). Bu devirde ortaya üçlü ittifak çıkmaktadır. Asur kralları doğu eyaletlerinden bahsederlerken hep "Umman – Manda" tabirini kullanmışlardır. Bu birleşmenin M. Ö. II bin yılına ait Asur kaynaklarında hep doğunu karakterize eden bir tabir olduğu bilinmektedir. Adı geçen yıllıklarda ilk olarak Manna ordularına ait edilen bu ifade daha sonra Medialılar'ı ve Kimmerler'i (İskitler'i) karakterize etmeye başlamıştır. Artamonov (1974: 29), Kimmerler bir çok

kavim birleşmesinden ortaya çıkmıştı ve bu dönemde henüz İskitler onların idaresi altında olup pek bilinmemektedirler.

Bu ifade M. Ö. VII y. y. Asur yazıtlarında "Manda ordusu – Kimmerler'dir" şeklinde geçmektedir (Latishev, 1947: 273). Ayrıca, Asurlular Kimmerler'in ülkesinden bahsederken hep "Manna ülkesinden hareket eden Kimmerler" tabirini kullanmışlardır. Kimmerler'in Manna ve Media topraklarında bu adla ortaya çıkmaları M. Ö. en geç VIII y. y. götürülmektedir.

Kimmerler'in Kafkasya coğrafyasına gelişlerini dikkatle inceleyen Krupnov (1954:186-194), onların geçtikleri bütün hareket yollarını izleyerek adı geçen kavimlerin bu coğrafyadaki bütün elverişli yolları – Meotida Kolhida sahil boyu, Mamison geçidi ile Osetin askeri yolu, Daryal geçidi ile Gürcüstan askeri yolu ve Derbent geçidi – kullandıklarını söylemektedir. Mandanyan (1954: 43-45), Kimmerler'in ön Asya'ya Meotid – Kolhida yolunu izleyerek girdiklerini söylemektedir. Lavrov (1965: 224), onların deniz yolu ile Kafkaslar'a ve ön Asya'ya girdiklerini söylemektedir. O, Kafkaslar'ın yüksek ve tehlikeli geçitlerinin bu kavimler için uygun olmadığını, burada sık sık güçlü yağmurlar yağarak hayatı felç ettiğini, sellerin oluşmasına meydan verdiğini söyleyerek Marr'ın bu konudaki çalışmalarını ileri sürmektedir. Ayrıca Strabo'nun (XI,2; 15), Mithridates'in bu bölgeye yaptığı seferde Zih kavimlerinin ona geçit vermeyerek denizden gitmeye mecbur ettiklerini de örneklerine eklemektedir. Fakat tarihçinin bu görüşünü olumlu karşılamakla birlikte bu konuda henüz pek fazla bilginin bulunmadığını vurgulamak gerekmektedir.

Kimmerler'in Kafkaslar'a gelişlerini gösteren arkeolojik buluntulara baş vuralım; Kuban ve çevresi kurganlarını esas olarak ele geçirilen malzemenin tarihlendirilmesine dikkat edelim. Kuban'da ele geçirilen Kimmerler'e ait olduğu ortaya konulan buluntular M. Ö. VIII y. y. kadar götürülebilmektedir. Burada ele geçirilen materyaller içeriği bakımından Ust – Labin, Paşkov,

Maykop, Kelermes ve vb. kurganlardaki buluntulara çok benzemektedirler. Burada ele geçirilen bol miktarda ok başlıkları, sayısız at mezarları (koşum takımları ile birlikte), seramik türleri, süs eşyaları, mitolojik ve fantastik canlıları tasvir eden seramikler vb. Kimmerler'in burada bulunduklarını göstermektedir. Özellikle, kurganlarda ele geçirilen buluntular çok enteresandır. Burada ele geçirilen altın işlemeli kaplar, kısa saplı baltalar, tunç ok başlıkları bu mezarların krallara ve aile reislerine ait olduğunu göstermektedir. Kuban ve çevresinde Kimmerler'e ait eşyaların yanında Iskitler'e ait olduğu belirlenen sayısız ölçüde ve çeşitte malzemenin de ortaya çıkartılması adı geçen her iki kavmin de aynı kökten olduğunu ortaya çıkarmaktadır.¹

Kuzey Kafkas coğrafyasında Kimmerler'i karakterize eden arkeolojik materyallerle kuzey ve güney Azerbaycan'da ve Ermenistan sınırlarında bulunan materyallerin aynı nitelikte olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Her iki kültür coğrafyasını birbirinden ayıran en büyük etken zaman dilimidir. Bir başka ifade ile Kimmerler daha önce tarihin belirli bir devresinde bu coğrafyalara yerleşmiş, aynı köke sahip kavimlerle bir ırka mensupturlar; en eski Türk kavimlerinden biri olarak ortaya çıkan Sakalar'ın (Saglar) bir kolu olarak düşünülmektedirler. Adlarının bir toponim ve etnografik adlarla beraber ortaya çıkmaması onların bir değil birkaç kavmin birleşmesi ile birlikte alınmasını gerektirmektedir. Bu kavim birleşmesinde Türk asıllı olanlardan başka köke sahip toplulukların da bulunabilmesi ihtimali Media örneğinde olduğu gibi onları bazı tarih ve dil bilimcileri tarafından çeşitli kavimlerle eşleştirmelerine yol açmıştır.

¹ Çeşitli kültür coğrafyalarında ortaya çıkartılan arkeolojik materyaller bağlantılı olarak son bölümde daha geniş biçimde ele alınacaktır

B - İSKİTLERİN KAFKASLARDA SİYASİ İLİŞKİLERİ

1. İSKİT – URARTU İLİŞKİLERİ

İskitler'in ön Asya'ya sokulmaları başta Urartu krallığı olmak üzere pek çok devleti de büyük tehlikelerle karşı karşıya bırakmıştır. Urartu kralı II Rusa'nın hakimiyeti sıralarına tekabül eden siyasi olaylar adı geçen kralın İskitler'le bir anlaşma yaparak ülkesini bir devre için yağmalardan ve tahribatlardan koruduğu bilinmektedir.

Asur yazılı kaynakları M. Ö. VII y. y. İskitler'in Urartu devleti ile bir anlaşma içerisinde bulunarak Asur devleti üzerine saldırıya geçtiklerini bildirmektedir (Piotrovsky 1970: 19). Bir grup İskit kitlesi ise bu anlaşmanın dışında kalarak Asur devletine Urartu devleti içlerinden geçerek saldırmışlardır. Bu iki İskit saldırısı Asur kaynaklarında hikayesini korumaktadır. Urartu devleti ile anlaşma içerisinde bulunan İskit kitlesine İspaka liderlik etmekteydi. Diğer grup ise Partatua'nın komutasında kuzeyden Kafkaslar'a inmek suretiyle ön Asya'ya sokulmuşlardır.

Kral İspaka liderliğinde bulunan İskit ordusu bölgenin siyasi güçleri ile anlaşarak "Umman – Manda" ittifakına girmiş ve Asur'a karşı ayaklanmış bulunuyordu. Asarhaddon devrine tekabül eden bu olay onun Prizma yazıtında hikayesini korumaktadır. Asur kralı burada; "Manna ülkesinin insanlarını, sakinleşmeyen Gutiler'i ve onların yardımına yetişemeyen ittifak ortağı İspaka liderliğindeki İskitler'i kılıçtan geçirdiğini" anlatmaktadır (Piotrovsky, 1959: 235).

Urartu devletinin Azerbaycan tarafındaki eyaleti parçalanınca İskitler kralları Partatua ve oğlu Madyes idaresinde bizzat Urartulular'ın ülkesini işgal

etmek ve oradaki Sakız'ı kendilerine başkent yapmak (Durmuş, 1993: 67) için harekete geçerek Teişebainili'yi ele geçirdiler. Saldırının gece, kuzey batı taraflarından yapıldığı bilinmektedir (Piotrovsky, 1970: 16). Bu kentte yapılan arkeolojik kazılar zamanı ele geçirilen bol miktarda İskit formalı ok başlıkları bunu açık göstermektedir.

Asur kralı Asarhaddon İskit gücünün önemini anlayarak lider Partatua'ya elçilerini göndermiş ve kızını ona vererek bir anlaşma yapmıştır. Neticede İskitler ikiye ayrılmışlar; Asur kralı Asarhaddon'un Urartu devletine karşı yaptığı savaşlarda Asur ordusunda İskit birliği bulunmaktaydı. Ayrıca Urartu safhalarında da Kimmer – İskit askeri birliğinin bulunduğu bilinmektedir.

Urartu devleti ile Asur devleti arasında devam eden sürekli savaşlar bozkır kavimlerinin adı geçen coğrafyalarda daha güçlü bir siyasi birlik halinde ortaya çıkmalarını kolaylaştırdı. Nitekim siyasi durumu iyi değerlendiren İskitler, Urartulular'la varolan anlaşmalarını Asurlular lehine değiştirmiş fakat bu anlaşmalarına da sadık kalmamışlardır.

M. Ö. VII y. y. ikinci yarısında İskitler'in Kafkasya coğrafyasında bir devlet halinde ortaya çıktıkları bilinmektedir. Herodot (I, 103 – 108), İskitler'i 28 yıl Asya'nın hakimi olduklarını bildirmektedir. Bu dönemde de Kafkasya coğrafyalarında Manna devleti çökme tehlikesi ile karşı karşıya bulunmaktaydı. İskitler ön Asya'ya yaptıkları seferlerde artık Media ile ittifak yapmakta idiler. Batıda ise Urartu devleti II Rusa'dan sonra tahta geçen III Sarduri'nin başarısız politikaları sonucunda karanlık günlerini yaşamaktaydı.

M. Ö. VII y. y. yarısında Manna sınırlarında bir devlet olarak ortaya çıkan İskitler'in büyük kolunu Sakalar oluşturmaktaydı. Daha ziyade Aras ve Kür (Kura) nehirlerinin her iki sahilinde yaşamlarını sürdüren Sakalar ön Asya'nın

siyasi güçleri ile mücadelelerde iştirak etmişlerdir. Kral Asarhaddon'un silindir B yazıtındaki Saka (Sa- hi) adının geçmesi ve tarihinin de arkeolojik kaynaklarla desteklenmesi fikrimize açıklık getirmektedir.

İskitler Urmiye gölü çevresinde küçük beyliklerin ve Media'nın desteğini alarak önce Asur, daha sonra Urartu devletinin ortadan kaldırmışlardır. Asur devleti M. Ö. 612 yılına gelindiğinde bu saldırılara fazla dayanamayarak tarih sahnesinden kalkmıştır. Urartu devleti ise M.Ö. VI y. y. başlarında hala ayakta bulunmaktaydı. Fakat İskitler'in Medialılar'la birlikte hareket ederek sürekli saldırıları adı geçen devleti de yok olma tehlikesinden kurtaramamıştır. II Rusa tarafından inşa ettirilen Rusahinili kendinin M. Ö. VII y.y. sonları ile M. Ö. VI y. y. başlarında İskitler tarafından yakılıp yıkıldığı sanılmaktadır (Durmuş, 1993: 66). Urartu devletinin doğuda en müstahkem kalesi sayılan Karmir – Blur ve Anadolu'da Çavuştepe kalesinde İskitler tarafından yağma ve tahrip (Durmuş, 1993: 66) edildiği bilinmektedir. M. Ö. 585 yılına gelindiğinde ise Urartu devletinin tarihin derinliklerine gömüldüğünü görmekteyiz.

İskit – Urartu münasebetleri daha ziyade ekonomik ve kültürel alanlarda gelişme göstermekteydi. Bu gelişmeler daha çok Urartu merkezlerinde ve merkezlere yakın yerlerde önemini korumaktaydı. Arkeolojik kazılar sonucu önemli merkezlerden Toprakkale ve Karmir – Blur'da, Urmiye gölü civarında Ziviye ve Sakız definesinde, Bastam kalesinde ele geçirilen malzemeler bunun açık örneğidir.

II Rusa tarafından inşa edilen ve Urartu'nun ikinci büyük ekonomi ve kültür merkezi olan Karmir – Blur İskit kültürü ile Urartu kültürünün birlikte ele alındığını gösteren en iyi örnektir. İskitler bu merkezle daha ziyade ekonomik ilişkileri geliştirmekteydiler. Karmir – Blur, M. Ö. VIII – VI y. y. büyük ölçüde Kafkasya'nın metal deposuydu. İskitler buradan ham maddeyi alıyor, eriterek alet ve silah ve vb. gibi eşyalar yapıyorlardı (Piotrovsky, 1954: 144). Urartu

devleti ise İskit coğrafyasından büyük ve küçük baş hayvan ürünleri almaktaydı.

Karmir – Blur ve Bastam’da ortaya çıkartılan arkeolojik buluntular Urartu devletinin M. Ö. VII y. y. ikinci yarısında aldığı peş peşe yenilgilere fazla dayanamayarak çöktüğünü göstermektedir. Bu buluntular içerisinde ilgi çekici şey adı geçen merkezlerin ortadan kalkmasında İskitler’in rollerinin bulunmasıdır.

2. İSKİT – MANNA İLİŞKİLERİ

Asur kaynakları M. Ö. IX y. y. doğu seferlerini anlatan yazıtlarında Manna adından bahsetmektedirler. III Salmanasar’ın (859-824) ve V Şamşıadad (825-812) devrine ait metinlerde (Latishev, 1947: 265) bu ad Munna, Urartu metinlerinde ise Mana (Gaygay, 1993: 59) olarak geçmektedir. Manna adı bu tarihten itibaren bir devlet gibi teşkilatlanarak Urmiye gölü havalisinde tarih sahnesine çıktı. Manna devletinin ilk krallarının arasında İranzu’nun adı bilinmektedir. Bu kral zamanında Manna devleti gücünün doruğuna ulaşmış bulunuyordu.

M. Ö. 776/775 yılında Manna saldırıya geçerek Urartu devletini tehdit etmeye başladı (Gaşgay, 1993: 59). M. Ö. 719 – 716 yıllarına gelindiğinde ise hakimiyet uğruna çekişmeler ve dış baskılar devletin zayıflamasına neden oldu. Ayrıca bu, aynı yıllarda kuzeyden inen bozkır kavimlerinin adı geçen coğrafyaları tehlike altına aldığı zamana da tesadüf etmektedir.

Kimmerler’i takip ederek Manna sınırlarına ulaşan İskitler burada lider İşpaka’nın komutasında yayılmaya başladılar. Güney Azerbaycan’da Ziviye

ilinde gün ışığına çıkartılan defnede bu yayılmayı gösteren çok sayıda materyaller ele geçirilmiştir.

Asur kralı Asarhaddon zamanında Urmiye gölü havalisinde ortaya çıkan karışıkları yatırmak için bu coğrafyalara seferler düzenlenmiştir. Bu seferlerin birinde İskit lideri İşpaka'nın da savaş meydanında öldürüldüğü bildirilmektedir. Başbuğ İşpaka'dan sonra Manna sınırlarında hakimiyeti Kara denizin kuzeyinden Kafkaslar'a inen ve Partatua'nın liderliğinde bulunan İskitler ele geçirmişlerdir. Bu kral zamanında tam bir devlet teşkilatı şeklinde ortaya çıkan İskitler 28 yıl bölgenin hakimi olmuşlardır. Ghrishman, Sakız mintikasında yürüttüğü çalışmalar sonucunda burasının Partatua liderliğindeki İskitler'in başkenti olduğunu savunmaktadır (Piotrovsky, 1959: 255). Ayrıca O, Sakız teriminin İskit (Sakaz – Skuza) adıyla bağlantılı olduğunu da belirtmektedir (Piotrovsky, 1959: 255).

Manna ve çevresindeki siyasi olayları konu edinen kral Asarhaddon devri Asur çivi yazılı kaynakları Manna kralı Ahşeri'nin Asur'a karşı yürüttüğü savaşlarda bu ülkede yaşayan Kimmerler'in ve İskitler'in yardımından da istifade ettiği bilinmektedir (Melikishvili, 1971: 445 – 446). Bu devirde ayrıca Kimmerler ve İskitler Asurlular tarafından "Umman – Manda" ittifakının içerisinde ve bazen de lideri gibi hatırlatılmaktadırlar.

Asur kralları Manna devletinde cereyan eden siyasi olayları yakından incelemekteydiler. Kral Asarhaddon İskit lideri Partatua ile anlaşma yaparak İskit yardımını kullanmıştır. Nitekim, Manna kralı Ahşeri'nin zamanında patlak veren halk isyanı büyük önem taşımaktadır. Aliyev (1960: 208), bu isyanın kral hakimiyetinin diktatör bir idareye çevrilmesi sonucu ortaya çıktığını göstermektedir. Melikishvili (1949: 67), isyanın Manna krallarının Kimmerler ve İskitler'le ittifak yapmalarında ve bunu tabii sonucu olarak adı geçen kavimlerin bu topraklara yayılmalarında aramaktadır. Fakat bütün bu yaklaşımlara rağmen Manna devleti ile İskitler arasında her hangi bir

düşmanca hareketten bahsedilmemektedir. Bazı çekişmelere rağmen her iki taraf uzun zaman iyi ilişkilerini koruyup saklamışlardır (Gaşgay, 1993: 41).

M. Ö. VII y. y. ilk yarısında Urmiye gölü havalisinde Media devleti ortaya çıkmaktadır. Bu devlet Manna'nı ve bütün Urmiye gölü çevresini hakimiyeti altına almış bulunuyordu. Media devletinin krallarından Kivaksar bölgede otoriteyi sağladıktan sonra kuzeyden inen bozkır kavimleri ile mücadelelere başlamıştır. İskitler Medialılar'ı yenerek adı geçen coğrafyalarda hakimiyeti kendi ellerine geçirmişlerdir. Bu devirde İskitler Manna ile ittifak halinde bulunmaktaydılar.

Manna'nın adı çekilen son yazılı kaynak Tevrat'tır. Yeremya kısmında Urartu devleti, Manna ve İskitler M. Ö. 593 yılında Medialılar'la birlikte Babil'e karşı ayaklanmaya davet edilmişlerdir (Gaşgay, 1993: 76). Büyük olasılıkla Manna devleti Asur devletini ortadan kaldıran Medialılar tarafından yine aynı yıllarda dağıtılarak tarih sahnesinden çekilmiştir (Dyakonov, 1956: 317).

Manna devletinin ortadan kalkmasına rağmen İskitler adı geçen coğrafyalarda daha uzun yıllar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

C - SARMATLARIN KAFKASLARDA SİYASİ İLİŞKİLERİ

1. AORSLAR

Sarmatlar'ın Kafkasya coğrafyasında ortaya çıkması beraberinde çeşitli Türk - orta Asya kökenli kavimlerin bu coğrafyalara kısa sürede yayılmalarına zemin hazırladı. Orta Asya coğrafyasında Hazar denizinin kuzey batı bölgelerini takip ederek Kafkaslar'a ulaşan bu kavimler başlıca olarak Aorslar (Aslar), Saraklar ve Alanlar'dır. Bu kavimler arasında ilk ortaya çıkan Aorslar'dır.

M. Ö. IV. y.y. ortalarına doğru Grek ve Roma tarihçileri Kafkasya coğrafyasını konu edinirken İskit veya Sarmat toplulukları içerisinde Aorslar'dan bahsetmektedirler. M.Ö. III.- II. y.y. gelindiğinde ise Aors terimi Sarmat adından tamamen ayrı kullanılmakta ve hatta Sarmatlar'ı karakterize etmek için bu ad ön plana çıkmaktadır.

Sarmat tarih araştırmacıları Aorslar'ın orta Asya Saka - Massaget kavimler konfederasyonuna bağlı yaşadıklarını savunmaktadırlar. Onların yaşadığı coğrafyalar M. Ö. I.y.y. Çin kaynaklarında "Yantsay halkının vilayeti" olarak adlandırılmaktadır. Bu vilayet daha sonra Alaniya -as, yani As dizenliği olarak isimlendirilmiştir (Mızı-Ulu, 1993: 126). Artamonov, Massagetler'in kollarından birinin Arsiler'in oluşturduğunu savunmakta ve bu adın Yüecjey'in Çince transkripsiyonu olduğunu söylemekte ayrıca, Biçurin'in tezine göre onların Hunlar'a, Kangyuylar'a, Yantsaylar'a daha yakın olduğunu ifade etmektedir (Mızı-Ulu, 1993: 126). Minorsky, Ars terimini As'ın değişmiş forması olduğunu savunmaktadır ve bu terimin bir kavim olarak ortaya çıkan Aorslar'la aynı olduğunu söylemektedir (Vinogradov, 1963: 162). Seyidov (1989: 16), As terimini eski Türk kavimler birliğinin adı olduğunu

savunmaktadır. O, bu ada "Kültekin" ve "Tonyukuk" yazıtlarında rastlanıldığını söylemektedir. "Kültekin" abidesinin 23 - 24 satırlarında Aslar'ın adı ile bağlı düzlükten bahsedilmektedir; "Cöldi Az ari bultym. Özüm Az jerim, any bil".¹ Ayrıca, bu örneğe dayanarak Azerbaycan toponiminin bu kelimedenden ortaya çıkmış olabileceğini söylemektedir (Seyidov, 1989: 16). Süleymanov (1975: 77), bu kelimenin etimolojik izahını Kitab-i Dede Korkut destanında bilinen Türk etnonimi -ış oğuz / iç oğuz ile açıklamaya çalışmaktadır.

M. Ö. III - II y.y. Kafkasya coğrafyasına orta Asya içlerinden yeni göç dalgaları hareket etmeye başladı. Bu tarihten itibaren kaynaklar adı geçen coğrafyanın kuzey bölgelerinde ortaya çıkan ve giderek büyüyen kavimler ittifakından bahsetmektedirler. Bu kavimler birliği Aors kavimler ittifakıdır. Grek kaynakları bu coğrafyalar için Seyhun nehrinin sahillerinden göç eden Asiler'den söz etmektedirler. Strabo, Aorslar adı altında yayılan kavimlerin Hazar denizinin kuzey ve batı sahillerinden Don nehrinin başlangıcına kadar çok geniş bir coğrafyada ortaya çıktıklarından bahsetmektedir (Strabo, XI: 1,6). Ayrıca Ptolemaios (VI: 14, 9), bu kavimleri Alanorslar olarak adlandırmaktadır nitekim, bu kelime daha sonra Alanlar için de kullanılmaktadır. Strabo (XI: 2,1), Aorslar'ın Siraklar'la beraber kuzeyden Kafkas dağlarının güneyine kadar indiklerine de işaret etmektedir. Plinius (IV, 80), Aorslar'ı Sarmat kavimlerinin yayıldığı bol nehirlerin arasına yerleştirmektedir. Antik kaynaklar adı geçen kavim ile ilgili verdiği bilgileri arkeolojik buluntular da desteklemektedir. Tolstov (1958: 104), ortaya çıkarılan katakomb mezarların bulunma yerlerine göre Aorslar'ı Hazar denizi çevresi ile Seyhun nehrinin aşağı ve kısmen orta akarlarında doğu ve kuzey doğuya İli ve Çu ırmakları havzasına kadar götürmektedir. Smirnov (1964a: 197), Arkeolojik buluntuları Strabo'nun verdiği bilgilerle tutuşturarak Önkafkasya'da kuzey Aorslar'ın yaşadığını öne sürmektedir.

¹ Az bozkırlarında Az er (adam) buldum. Benim yerim Az'dır bilesin (Seyidov, 1989: 16).

Kafkasya coğrafyasında arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkartılan ve Aorslar'a ait edilen kültür buluntuları M. Ö. I. y.y. itibaren yerini büyük ölçüde Sirak kültürel buluntularına bırakmaktadır. Bu devirden itibaren yaşamakta olan Aors kültürü İtil - Hazar çevresi coğrafyalarda gelişme göstermiştir. Aors kavimler birliği içerisine giren Roksolanlar kuzey Kafkasya'da ele geçirilen bulutularda iç içe olarak karşımıza çıkmaktadır. Prohorov daha sonra Suslov kültürleri bunun açık örneğidir (Vinogradov, 1963: 146).

Smirnov Dağıstan'ın kuzey bölgelerinde yaptığı çalışmalar sonucu buranın ve kuzey Kafkasya'nın güney kesimlerinin Aors kavimler esas merkez yeri olarak ortaya çıktığını öne sürmektedir (Smirnov, 1950: 105-106). Ayrıca, Plinius'un Sarmat kavimlerinden Utidorslar'ın Albaniya'ya bağlı kavimler arasında göstermesine dikkatleri çeken Smirnov, onları aynı coğrafyada yaşayan ve aynı etnik gruba ait edilen Udin ve Aors kavimlerinin birleşmesi olarak düşünmektedir (Vinogradov, 1963: 153).

Aors kavimlerinin Kafkasya coğrafyasına yerleşmesinden sonra bu coğrafyaların siyasi hayatında oynadıkları roller Grek ve Roma devletleri tarafından yakından izlenmiştir. Bu coğrafyaların değişken siyasi durumu antik kaynaklarda da hikayesini korumaktadır. Strabo (XI: 5,1), Aors ülkesinden bahsederken kral Spandines'in 200.000 atlı, kuzey Aorslar'ın ise bundan daha atlı asker çıkarabildiğini söylemektedir.

Kafkasya coğrafyası tarihen doğu ile batı arasında bir geçit görevini oynamaktadır. Bu coğrafyalarda yerleşen topluluklar bölgenin morfolojik yapısından faydalananarak siyasi hayatlarını sürdürmüşlerdir. M. Ö. I. y.y. siyasi olayları hakkında bilgi veren Grek kaynakları Aorslar'ın bu coğrafyalardaki faaliyetlerinden bahsetmektedirler. Aorslar M. Ö. I. y.y. ortalarına doğru Roma'ya karşı Artabanos'la ittifaka girdiler. Bu tarihlerde Aorslar'la düşmanca münasebetlerde bulunan Sirak kavimleri bu ittifakın

aksine Roma'ya bağılı olan Pharasmanos'la ittifak yaptılar (Vinogradov, 1963: 150).

Bölgede oluşan siyasi durumu iyi değerlendiren Aorslar kısa zaman sonra saf değiştirerek Romalılar'la Siraklar'ın aleyhine anlaşma yaptılar (Tacitus, VI: 33). 14 yıl sonra yani M. S. 49 yılında Bospor kralı Mithridates Siraklar'ın da desteğini alarak Roma'ya karşı savaşa tutuldu. Roma - Aors ittifak orduları bu savaşta Siraklar'ı ve onların ittifak cephesini yok ettiler (Tacitus, XII: 16-18). Bu savaşta Aors prdusunun başında kral Eunones bulunuyordu. Savaş sona erdikten sonra Aors kralı ile Roma kralı arasında barış anlaşması daha sağlam temellere dayandırılmak üzere bir daha yenilendi. Tacitus (XII: 15-18), Eunones'in Roma ile yaptığı barış anlaşmasından sonra daha da güçlendiğini anlatmaktadır.

Kafkasya coğrafyasında kurdukları otoriteyi korumak için aynı etnik köke sahip Siraklar'la sürekli düşmanca tavır takınmaları onların devamlı saf değişmelerine sebep oldu. M. S. 35 yılında Aorslar Siraklar'ın İberya kralı Pharasmanos'la anlaşmalarına karşılık karşı cepheye geçerek Parfiyalılar'ın cephelerinde yer aldılar. Siraklar Kafkas dağlarının tehlikeli geçitlerini ellerinde bulundurdıklarına göre Aors orduları başarısızlığa uğradı (Vinogradov, 1963: 161).

M. Ö. I. y.y. ile M. S. I. y.y. arasında Alanlar'ın giderek güçlenmesi sonucunda Aorslar siyasi sahneden çekilmeye başladılar. Alanlar'ın artan siyasi gücü karşısında zayıf duruma düşen Aorslar M. S. I. y.y. doğru bir varlık gösteremeyerek tarih sahnesinden çekildiler.

Aorslar'ın tarih sahnesinden çekilmesine rağmen Alan hakimiyeti kimliklerini uzun müddet korudukları bilinmektedir. 1116 yılında Rus çarı Vladimir Monomah'ın oğlu Yaropolk Don Kıpçakları'na karşı düzenlediği seferde onları yenerek Şarukan, Subrov, Balin şehirlerini zapt etti. Onlarla

beraber yaşayan Yaslar'ı esir alarak ülkesine götürdü ve Yas Beğinin kızı ile evlendi (Mızı-Ulu, 1993: 115). Buradan Aorslar'ın karşımıza Yaslar olarak çıktığı ve bu devre kadar tarih sahnesinde varlıklarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır.

2. SİRAKLAR

Sarmat kavimlerinin Kafkasya coğrafyasında ortaya çıkmasından sonra bu coğrafyanın en büyük kavimler birliğini Siraklar oluşturmuşlardır. Siraklar'ın ortaya çıkması Darius zamanına kadar gitmektedir (Durmuş, 1997a: 66). Darius'un M. Ö. 518-517 yıllarında Sakalar üzerine yaptığı seferde ilk defa Sirak adına rastlanılmaktadır. Tarihi-efsanevi bu olay M. Ö. VI yüzyılın son çeyreğinde vuku bulmuştur (Durmuş, 1997b: 5). Bu tarihi olay hikayesini M.Ö. II. y.y. yaşamış Grek yazarı Polyænus'un "Askeri Tuzak" adlı eserinde korumaktadır. Eserde Sirak Darius'un çağdaşı olarak verilmektedir (Seyidov, 1989: 49).

Siraklar ile ilgili ilim aleminde ortaya atılan tezler çeşitlidir. Bu tezlere göre, Siraklar M. Ö. VII. y.y. ve M. Ö. I. y.y. orta Asya ile Kafkasya'ya kadar çok geniş bir coğrafyada ortaya çıkmışlardır. Adı geçen coğrafyalarda yapılan yüzey araştırmaları onların M. Ö. VII.-IV. y.y. aşağı İtil'de kavimler birliğine dahil olarak yaşadıklarını (Seyidov, 1989: 50) ortaya çıkarmaktadır.

Siraklar aşağı İtil ve Kafkasya coğrafyalarında yazılı kaynaklarda hep Sarmatlar'la birlikte anılmaktadırlar. Özellikle, Azak denizi ile Kafkasya dağlarının iç kesimleri arasında kalan coğrafyalarında yaşayan Sirak kavimleri Sarmat toplulukları içerisinde geçmektedirler. Bir başka ifade ile

Siraklar, Sarmat hakimiyetinin bu bölgede devamcıları gibi karşımıza çıkmaktadırlar (Vinogradov, 1963: 146).

Büyük Sarmat varıştırcısı Vinogradov (1963), Siraklar'ı direk Sauromatlar'la (Sarmat) birleştirmektedir. O, bu tezini Siraklar'ın eski gelenekleri ve diğer Sarmat kavimleri tarafından unutulmakta olan Sauromat etnoniminin iyi koruyup sakladıklarına bağlamaktadır (Vinogradov, 1963: 148). Kuban nehrinin kollarından Lab'ın Önkuban'a kadar uzanan doğu kısımlarında ele geçirilen ve M. Ö. III.- II. y.y. ait edilen Sarmat kültürünü karakterize eden kurganların daha ziyade Siraklar'a ait edilmesi (Smirnov, 1953: 140) yukarıda ortaya atılan tezi bir daha desteklemektedir.

Siraklar'ın orta Asya içlerinden Kafkasya coğrafyasına yayılmalarını ortaya koyan önemli tezlerden biri de Sirak adının kendisidir. Bu etnonimin kelime anlamı Türk dilinde bu adla bağlı yer, nehir, topluluk ve vb. örneklerle izah edilebilmektedir. Seyidov (1989), bu kelimenin iki terkipten ortaya çıktığını söylemektedir. Bu iki terkipli kelime tarih boyunca "Sir" ve "Sirak" (Şirak) şeklinde kullanılmıştır. Kelime "ışın demeti" veya "ışın demeti bırakan" anlamını vermektedir (Seyidov, 1989: 54-55).

M. Ö. II. y.y. itibaren Grek yazılı kaynakları Kafkasya coğrafyasında ortaya çıkan yeni Sarmat toplulukları için Sirak etnonimini kullanmaya başlamaktadırlar. Strabo (XI: 2,1), Siraklar'ı Sarmat ve İskit karışımı olarak görmekte ve onların Kafkas dağlarından güneye inerek bu coğrafyalarda ziraatla uğraştıklarını söylemektedir. Strabo'da Aorslar ve Siraklar ayrıca "kuzey halkları arasından bu coğrafyalara göç edenler" şeklinde de karşımıza çıkmaktadır (Strabo, XI: 5, 8). Burada "kuzey halkları" olarak İtil ve Ural arasında kalan coğrafyalar kastedilmektedir. Ptolemaios (V: 8, 17-25), Siraklar'dan bahsederken onları Yaksamatlar'ın hemen arkasına yerleştirmektedir. Bu tespit Strabo'nun (XI: 2,1) Kafkas ve Hazar denizi arasına yerleştirdiği Siraklar'la benzerlik göstermektedir. Pomponios (I: 144),

Azak denizi kavimlerini ve Siraklar'ı Dinyeper nehri ile Don nehri arasında kalan coğrafyalara¹ yerleştirmektedir.

Yazılı kaynakların Siraklar ile ilgili verdiği bilgileri adı geçen coğrafyalarda yapılan kazılar da desteklemektedir. Bu kazılar sonucu ele geçirilen kültürel buluntular Siraklar'ın M. Ö. III. y.y. itibaren Önkafkasya'nın dağlık ormanlarına kadar yayıldıklarını ortaya koymaktadır (Vinogradov, 1965: 113). Onlar tarafından işgal edilen coğrafyalar kuzey Kafkasya'nın bütün bozkırlarına - batıda Lab'dan doğuda Sunji havzasına kadar uzanmaktaydı (Vinogradov, 1965: 113). Smirnov, Siraklar'a ait edilen kurgan mezarlarda yaptığı incelemeler sonucu onları M. Ö. II. y.y. sonlarına ait etmekte ve bu kurganları başlıca olarak Kuban'ın sol ve sağ sahillerine yerleştirmektedir (Anfimov, 1958; 63). Eski adı ile Achardeus olan Manıç nehri çevresinde yapılan kazılar Sirak merkezlerinin bu coğrafyalar olduğunu ortaya çıkarmaktadır (Anfimov, 1958: 65).

Siraklar üzerine yapılan araştırmalar onların ayrıca orta ve güney Kafkasya coğrafyalarında da ortaya çıktıklarını göstermektedir. Siraklar'ın Önkafkasya topraklarında İberiya'dan Albaniya'ya kadar olan coğrafyalarda yaşamlarını sürdürdükleri (Durmuş, 1997a: 67) bilinmektedir. Strabo (XI: 5,1), bu coğrafyaları "Sirak düzlüğü" olarak göstermektedir. Siraklar'ın ayrıca Alban - Karabağ arasında kalan topraklarda da yaşadıkları bilinmektedir (Seyidov, 1989: 51).

M. Ö. I. y.y. ile M. S. I-II y.y. Siraklar Sarmat kavimlerini bir çatı altında toplayarak kavimler birliği oluşturmaya başladılar (Anfimov, 1958: 68). M. S. I.- II. y.y. gelindiğinde Azak denizinin kuzey doğu bölgesini de içine alarak Önkafkasya'dan Manıç - Achardeus bölgesine kadar geniş Kuban bozkırlarında Siraklar'ın idaresinde güçlü bir kavimler birliği oluşturuldu

¹ Pomponios'ta Siraklar Sirachi şeklinde verilmektedir. Bu Strabo 'da geçen Sirakoi etnoniminin bir benzeri durumundadır.

(Anfimov, 1958; 68). Kuban'ın kuzey bölgelerinde yaşayan Maiotise kavimlerinden bir kısmının bu birliğe girdikleri de düşünülmektedir (Anfimov, 1958: 68). Strabo (XI: 5,1), Pharnacios'un Bosporus tahtında bulunduğu zaman Sirak kralı Abeacios'un 20.000 süvari birliğe sahip olduğunu belirtmektedir. Bu olay M. Ö. I. y.y. ilk yarısına tarihlendirilmektedir. Bu devirde Sirak kavimler birliğinin gün geçtikçe daha da genişlediği görülmektedir. Siraklar'ın başını çektiği kavimler birliğinin en güçlü ortağı ve siyasi hayatında önemli rol oynayan devlet Bosporus krallığıdır. Siraklar'ın bu devlet ile olan siyasi ilişkileri Bosporus'ta yeni sülalenin ortaya çıkmasına sebep oldu. Tarihi kaynaklara göre, Bosporus tahtında farklı devirlerde Sauromat adında iki kral hakimiyeti ele almıştır (Vinogradov, 1963: 148).

M. S.8 ve M. S. 38yılları arasında hakimiyeti elinde bulunduran Sarmat kralı Aspurgas'ın heykelinin altındaki taş yazıtta onun bütün Bosporus ve Feodosios'u, Sindler'i, Maiotisler'i, Tarpitaios, Toretaios, Psessios ve Tanaitaioslar'ı hakimiyeti altına aldığı bilinmektedir (Anfimov, 1958: 68): Siraklar Bosporus devletinin siyasi hayatında çok önemli rol oynamışlardır. Bosporus kralı Mithridates'in tahtan kardeşi Cogites tarafından indirilmesi üzerine M. S. 45 yılında krallığın Asya tarafına kaçarak Siraklar'ın kralı Zorsines'in desteğini aldığı bilinmektedir. Mithridates Siraklar'ın ve Maiotisler'in desteğini alarak kardeşine karşı harekete geçti (Tacitus, XII: 15). Buna karşılık Roma'nın desteğini alan Cogites kardeşinin saldırısına karşı hazırlığını tamamladı. Siraklar'ın Kuban çevresindeki şehirleri yerle bir edildi. Ayrıca savaşta Sirak kavimler birliğinin "yenilmez şehir" olarak adlandırdıkları başkent Uspa müttefik ordular tarafından kuşatma altına alındı. Grek yazarı Tacitus (XII, 17), Uspa şehrinin kuşatma altında geçirdiği günleri anlatırken şehir halkının elçi göndererek kuşatmanın kaldırılmasına karşılık 10.000 köle teklif ettiklerini belirtmektedir. Fakat diğer şehirler gibi Uspa kısa zaman sonra düştü. Bu savaştan sonra Siraklar'ın Terek nehri ile Sunji nehri arasında kalan coğrafyalarda hakimiyetleri sona erdi (Vinogradov, 1963: 161).

Siraklar yayıldıkları coğrafyanın ehemiyetini göz önünde bulundurarak çeşitli devlet veya topluluklarla ittifak kurmuşlardır. Bunlardan en önemli olanı Iberler'le yaptıkları ittifak cephesidir. Bu ittifak karşılıklı iyi ilişkiler sonucu uzun müddet korunmuştur. Siraklar'ın Iberler'le ittifak yaparak Önkafkasya'ya sokulmaları sadece ganimet ve menfaat ele geçirmek ile sınırlı bulunmamaktaydı. Burada coğrafyanın sarp geçitlerle geçilmez, kolay ulaşılmaz bir görünüm çizdiğine dikkat edilirse ortaya çıkan sonucun zor durumlarda korunmak ve burada yaşayan diğer Türk - bozkır kavimlerinin desteğini almak şeklinde olduğu görülebilir (Vinogradov, 1965: 114). Siraklar'ın Iberler'le ittifak halindeyken merkezi Kafkasya'nın dağ kavimleri ile anlaşması, Iberler'in yeni bir müttefik arayışına girmesine bununla beraber var olan anlaşmayı daha da güçlendirerek koruma kararı aldıkları anlaşılmaktadır (Vinogradov, 1965: 119). Önkafkasya'da kendisinin ileride devamlı müttefiki olacak genç Ermeni devletinin süratle gelişmesini göz önünde bulundurarak Iberler'i onlarla ittifak yapmak zorunda bırakıyordu (Vinogradov, 1965: 119). M. S. 35 yılında Siraklar ve Aorslar Iberler'le, Parfiyalılar ve Ermeniler arasında patlak veren anlaşmazlıkta karşı kutupta yer aldılar. Siraklar Iber kralı Pharasmanes'in, Aorsar ise Parfiya ve Ermeniler'in safında birleştiler (Vinogradov, 1963: 161). Yaz aylarına tesadüf eden savaş bu aylarda Derbent geçidinin geçilemez olduğundan, ayrıca Siraklar'ın Kafkasya geçitleri üzerinde hakimiyeti ellerinde bulundurduklarından dolayı başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Vinogradov, 1963: 161).

Siraklar'ın Ön ve Merkezi Kafkasya'daki siyasi rakiplerini Aorslar oluşturmaktaydı. Bölgenin hakimiyetini ele geçirmek için her iki topluluğun da devamlı rakip saflarda yer aldığı görülmektedir. Tacitus, bu kavimlerin sürekli rakip saflarda yer almasını adı geçen coğrafyaların devamlı harplere sahne teşkil etmesi ile izah etmektedir (Vinogradov, 1963: 161).

Sarmatlar'ın Sirak kavimler birliği adı altında M. Ö. IV.-III. y.y. kuzey batıya hareketi Önkuban'dan Kırım yarımadasına kadar geniş coğrafya geçilerek yapılmaktaydı (Desyatchikov, 1973: 79). Siraklar burada Roma ile ilişkilerde bulunmaktaydılar.

Siraklar M. Ö. I. y.y. Önkafkasya'da ele geçirdikleri yerlerde otoriteyi sağlamakta, Maiotis kavimleri ile iyi komşuluk ilişkilerini korumakta, Aors kavimlerine karşı şehir sınırlarında güçlerini artırmakta, Merkezi Kafkasya'nın dağ kavimleri ile barış içinde yaşamaktaydılar (Vinogradov, 1965: 117). Bu durum M. S. II y.y. sonu III y.y. başlarına kadar devam etti (Anifimov, 1958: 68). Alanlar'ın bu coğrafyada ortaya çıktıktan sonra Sirak hakimiyeti sınırlarına sokularak bu coğrafyaları ele geçirmesi Sirak siyasi gücünü büyük ölçüde zayıflattı. Yapılan saldırılar Sirak kavimler birliğinin dağılmasıyla sonuçlandı (Vinogradov, 1965: 119). Adı geçen coğrafyalarda yapılan kazılar sonucu mezarlarda ele geçirilen materyallere dayanılarak Siraklar'ın daha uzun müddet Alanlar'la beraber bu coğrafyalarda yaşadıkları ortaya çıkmaktadır.

3. ALANLAR

Kafkasya coğrafyasında ortaya çıkan Sarmat kavimlerinden sonuncusu Alanlar'dır. Bu kavimler M. Ö. II. y.y. sonu M. Ö. I. y.y. başlarında adı geçen coğrafyalarda tarih sahnesine çıkmışlardır. Alanlar ile ilgili ortaya çıkarılan yazılı ve arkeolojik kaynaklar bu kavimlerin Kafkasya coğrafyasının hemen her tarafına yayıldıklarını ortaya koymaktadır.

Alanlar hakkında bilgi veren antik yazarlardan Flavius onların İskitler'in bir kolunu oluşturarak Don nehri ile Azak denizi arasında yaşadıklarını

belirtmiştir (Mızı-Ulu, 1993: 22). Ptolemaios (VI: 14, 9), Alanlar'ı Alanorslar göstermektedir. Nitekim, Alanlar ileride Aors kavimlerini hakimiyetleri altına alarak bu adla anılacaklardır. Plinius'da (VI, 80) Alanlar Tuna nehrinden kuzeyde, Iskitler'in hemen arkasında verilmektedir.

Alan adının Sarmat araştırmacıları tarafından çeşitli anlamları çıkarılmaktadır. Roma tarihçisi Ammianus Marcellinus (XXXI, 2), Alan adının dağ adından ortaya çıktığını belirtmiştir. Bazı araştırmacılar Alan ve Alban etnonimlerini aynı köke dayandırmaktadırlar. Ayrıca, buraya Aslar'da (Aors) dahil edilmektedir. Verilen örneklerde Al-an, Al-ban, As terkipleri eski Türk etnonimleridir (Mızı-Ulu, 1993: 113). Fakat bazı araştırmacılar Alan veya As (Aors) etnonimlerini Gürcüler'deki Os ve Ovs'tan, Ruslar'daki Yass'tan¹ bozma olarak ortaya çıktığını ileri sürmektedirler (Mızı-Ulu, 1993: 113). Müller (1887: 47), yeni araştırmalar sonucunda ortaya çıkan delillere istinaden Oslar'ın (Ovs) bir kısmının Alan kavimler birliğine dahil olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, yeni yapılan araştırmalarda Alan kavimler birliği içerisinde çeşitli kavimlerin bulunduğu gibi Oslar'ın da bulunabileceğini ortaya koymuştur. Alanlar'ın kuzey Kafkasya'da ortaya çıkarak kısa sürede bütün Kafkasya coğrafyasına yayılmasını yapılan arkeolojik kazılar çok açık bir şekilde desteklemektedir. Hazanov ve Smirnov tarafından İtil çevresinde, Önkuban'da orta Asya'da ve kuzey Kafkasya'da yapılan arkeolojik kazılar sonucu ele geçirilen Sarmat kılıçları daha ziyade bu coğrafyalarda Alan'ın ağırlıklı olarak ortaya koymaktadır (Hazanov, 1971: 21). Bu tip kılıçlar Japon arkeologları tarafından Daylaman'da da ele geçirilmiştir.

Alan kavimlerine ait edilen Sarmat kılıçları kırılmış olarak bulunmaktadır (Smirnov, 1964a: 249). Kuznetzof (1973: 60), merkezi Kafkasya 'da ele geçirilen Alan arkeolojik materyallerini katakomb kültürünün

¹ Yas terimi Ruslar tarafından IX- XI y.y. As (Alan) kavimlerine verilmiş adlardır. Rus tarihçileri Yasslar'ın Don nehri çevresinde yaşayan Rus (Slav) kavimlerinden biri olduğu görüşündedirler.

devamcılarını olarak görmekte ve bu kültürü İran dilli Sarmatlar'a ait etmektedir.

Alan kavimleri kuzey Kafkasya'da yerleşik hayat sürdürmüşlerdir. Burada yerleşik hayatın izlerini taşıyan buluntuların ele geçirilmesi özellikle, Alanlar'ın bu coğrafyalarda daha sık yaşadıklarını göstermektedir (Aliyev, 1975: 84). Mingeçevir'de (Abramova, 1978: 79) ve Kara deniz kuzeyinde (Desyatchikof, 1973: 77) ele geçirilen Sarmat - Alan tipli seramik at koşum takımları ve başka eşyalar adı geçen kavimlerin bu coğrafyalarda daha ziyade hayat tarzını benimsediklerini ortaya koymaktadır. Don ve Dinyeper nehirleri arasında ele geçirilen geç Sarmat - Alan tipli mezarlar İtil çevresi mezarlar ile sıkı benzerlik arz etmektedir. Bu coğrafyalarda ele geçirilen mezar buluntuları II - IV y.y. tarihlendirilmektedir (Smirnov, 1953: 144).

Alanlar'ın orta Asya içlerinden Kafkaslar'a geldiklerini orta Asya'da ele katakomb mezarları ortaya koymaktadır. Alanlar'ın bu coğrafyalarda yaşayan As, Sak - Massaget kavimleri içlerinden ayrılarak Kafkaslar'a geldikleri bilinmektedir ve Kafkasya coğrafyasında orta Asya katakomb mezarlarının taşıyıcıları olduğu ortaya çıkmıştır (Alekseva, 1976: 146).

Alanlar'ın Kafkasya coğrafyasında dört kavmin desteğini alarak tarih sahnesine çıktıkları düşünülmektedir. Bu kavimlerden en önemli iki kavmin Aorslar'la Roksolanlar olduğu genel bir görüştür. Nitekim, Alanlar Kafkasya coğrafyasında ortaya çıktıktan sonra Siraklar'ın hakimiyet sahasına Aorslar'ın ve Roksolanlar'ın desteğini alarak sokulmuşlardır (Vinogradov, 1965: 119). Artamonov (1961: 52), kaynaklar araştırıldığında bu coğrafyalarda Hun kavimleri ile birlikte Alanlar'dan da bahsedildiğini göstermiştir. Artamonov tarafından ortaya atılan bu tezi arkeolojik kazılar da desteklemektedir.

Sarmat araştırmacıları Alanlar'ın bu coğrafyalarda ortaya çıkmasını onları daha ziyade Aorslar'la sıkı ittifak halinde olmasına bağlamaktadırlar. Hatta Alanlar'ın Aorslar'ın varisi olduğu da düşünülmektedir. Smirnov (1964a: 192-199), Alan Aors varisliğini daha ileri boyutlara götürmektedir. Artamonov (1962: 43), Ptolemaios'un verdiği Alanorslar terimini bir çok tarih yazarının böyle bir varisliğin mümkünlüğüne söylemesi için esas olduğunu belirtmektedir. Vinogradov (1963: 162), Ptolemaios'un Alanorslar'ına İtil nehri bozkırlarında ortaya çıkarılan Roksolanlar'ın da dahil olduğunu savunmaktadır.

Alanlar'ın orta Asya bozkırlarından Kafkasya coğrafyasına Hazar denizi kuzeyini takip ederek geldikleri bilinmektedir. Alanlar'ın bu coğrafyalara kolay ulaşabilmeleri onların "kavimler geçidi" olarak bilinen Daryal geçidini kullanması ile mümkün olabilmıştır. Bu tez çoğu tarih bilimcileri tarafından kabul edilmiş bir görüştür (Kulakovsky, 1899: 9). Gamrekeli (1961: 64-70), Alanlar'ın I. y.y. Önkafkasya'ya yayılmasında diğer yolların (geçitlerin) da kullanıldığını belirtmektedir.

M. S. I. y.y ortalarına ait kaynaklar Alanlar'ın hem aşağı Tuna'da ve Don'da, hem de kuzey Kafkasya'nın merkezi bölgelerinde ortaya çıktığını belirtmektedirler (Anfimov, 1958: 69). Ayrıca, yazılı ve arkeolojik kaynaklara dayanarak M. S. 50-60 yıllarından sonra Alanlar'ın merkezi Önkafkasya'da da bir birlik halinde ortaya çıktığı söylenebilmektedir (Vinogradov, 1963: 165). Bir başka ifade ile, Alanlar'ın Kafkasya coğrafyasında ortaya çıkması M. S. 49 yılında patlak veren Sirak Aors savaşı sonrası mümkün olabilmıştır (Vinogradov, 1963: 162). Alanlar'ın bu savaşta Aors ordusu içerisinde bulunan Sarmat grupları arasında yer aldığı bilinmektedir (Vinogradov, 1963: 162).

Alanlar'ın M. S. I. y.y. itibaren kuzey Kafkasya coğrafyasının siyasi hayatında önemli rol oynamaya başlamışlardır. Özellikle, Siraklar'a karşı

düşman cephede yer alan Aorslar'ın ve Roksolanlar'ın desteğini alan Alanlar ilk olarak Sirak siyasi hakimiyetine son verdiler. I. y.y. ikinci yarısından II. y.y. başlarına kadar Alanlar Kuban'ın doğu kesimlerine yayılmaya başladılar (Anfimov, 1958: 69). I. y.y. ortalarına doğru Alanlar Kambisen'in bir kısmını ele geçirdiler. Mingeçevir'de ele geçirilen katakomb mezarlardan çıkarılan buluntular bu savaş ile ilgili bilgi vermektedir (Aliyev, 1971: 201). I. y.y. son çeyreğine doğru Sarmat - Alanlar topluluklarının Atropatenios sınırlarına dayandığı Daylaman'da ele geçirilen arkeolojik materyaller ve yazılı kaynaklar tarafından ortaya çıkarılmıştır (Aliyev, 1971. 206). Alanlar'ın Nahçıvan bölgesine de yayıldıkları burada arkeolojik kazılar tarafından ele geçirilen buluntularca gün ışığına çıkarılmıştır (Aliyev, 1976: 184).

Alanlar I. y. y. üçüncü çeyreğinin son yıllarına doğru İber kralı ile ittifak yaparak ve Daryal geçidini geçerek Media topraklarına saldırdılar. Sefer zamanı yollarının üzerinde bulunan Ermeniler'i kılıçtan geçirerek, ülkelerini yakıp yıktılar . Buradan Media'ya ulaşan Alanlar adı geçen coğrafyalarda büyük tahribatlar yaptılar (Aliyev, 1976: 185). II. y.y. 30 yıllarında Alanlar Media üzerine yeni bir sefer düzenlediler. Bu savaş hakkında bilgi veren Cassius, Massagetler olarak bilinen ve İber kralı Pharasmanes tarafından davet edilen Alanlar'ın, Media'da büyük tahribatlar yaptığını belirtmiştir (Aliyev, 1976: 185). Alanlar'ın Media topraklarına saldırısını İran sınırlarında ele geçirilen ve I-III. y.y. tarihlendirilen katabomb mezarlarında ortaya çıkartılan zengin Önkafkasya buluntuları desteklemektedir (Zadneprovsky, 1968: 79-80).

M. S. II. y.y. Taman (Kazak köyü) köyünde bulunan ve Alanlar'ın tercümanı olarak bilinen Heracius'a ait levhadan onların Bospor'la sıkı ilişki içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır (Anfimov, 1958: 69). Ayrıca, II. y.y. itibaren Alanlar'ın güçlerinin doruk noktasına ulaşarak Daryal deresi ve Derbent geçidini aşarak Önkafkasya'ya ve buradan ön Asya'ya devamlı seferler düzenledikleri bilinmektedir (Anfimov, 1958: 69).

M. S. II. y.y. Alanlar'ın hakimiyet sınırlarında yeni göçebe unsurların meydana çıkması Kuban'ın sağ sahilindeki doğu bölgelerinde yaşayan yerleşik insanların sık sık yer değiştirmesine yol açtı (Anfimov, 1958: 69). Doğudan batıya doğru başlayan göç hareketleri Alanlar'ın Dinyeper nehri havzasına kaymasına sebep oldu. N. S. II. y.y. Alanlar Dinyeper vadisini ele geçiren Germanler'le ilişki kurarak kaynaşmışlardır (Durmuş, 1997a: 70). Bu tarihten itibaren Alanlar'ın siyasi gücünün Kafkasya coğrafyasından güney Rusya bozkırlarına geçerek burada gelişme gösterdiği bilinmektedir.

III BÖLÜM: KAFKASLARDA ATLI-BOZKIR KAVİMLERİNİN KÜLTÜREL DURUMU

Atlı-bozkır kavimlerin Kafkasya coğrafyasında ortaya çıkması daha ziyade bu bölgenin göçebe hayat tarzı için elverişli koşullarda olmasıyla izah edilmektedir. Kafkasya, morfolojik yapısı itibarıyla Hazar denizi ile Kara deniz arasında aklan doğudan batıya doğru meyilli bir coğrafya görünümündedir. Coğrafyanın genel görünümü batıdan doğuya doğru uzanan yüksek dağ silsileleri ile adeta bağlanmış durumdadır. Fakat orta ve küçük Kafkasya'da ziraata elverişli büyük düzlükler bulunmaktadır. Bölge bol sulu nehirler, ziraata ve hayvancılığa elverişli ovalara, balıkçılığın gelişmesi için zengin göller ve denizlere sahiptir. Ayrıca buraya coğrafyanın yer altı zenginliği de ilave edilirse bölgenin tarihen insan hayatındaki yeri ortaya çıkmaktadır.

Kafkasya en eski çağlardan beri çeşitli insan topluluklarına yurt olma özelliğini taşımıştır. Bu topluluklar arasında orta Asya Türk kökenli kavimler de yer almaktadır. Atlı-bozkır kavimlerinin adı geçen coğrafyaları kendilerine yurt edinerek bu coğrafyalarda kültürel münasebetlerde bulunmaları onların bıraktıkları maddi kültür abidelerinin ortaya çıkarılması ile mümkün olabilmektedir. Bu kavimlerin adı geçen coğrafyalarda kültürel münasebetlerini gerek yazılı, gerekse de arkeolojik materyaller gün ışığına çıkarmaktadır. Fakat Atlı-bozkır kavimlerinin kültürel münasebetlerinin ortaya çıkarılmasında yazılı kaynakların yetersiz kalışı ve bunun yanında arkeolojik kazılar sonucu elde edilen materyallerin diğer kavimlerle karışmış olma ihtimali göz önünde bulundurularak adı geçen kavimlerin Kafkasya coğrafyasında kültürel münasebetlerinin kültürel durumları şeklinde değiştirilmesi konunun sağlıklı olması açısından daha doğru bulunmaktadır.

Kafkasya coğrafyasında Atlı-bozkır kavimlerinin kültürel durumunu ortaya çıkarmak için adı geçen kavimlerin idari, askeri, ekonomik ve ticari ve sosyal hayatlarını, din, dil ve sanat anlayışlarını ortaya koyan yazılı ve arkeolojik kaynaklar bu bölümde incelenecektir. Adı geçen kavimlerden Kimmerler'e ait buluntuların İskit buluntuları ile iç içe ele alınması dolayısıyla, bizim de bu bölümde her iki kavmin kültürel durumunu bir başlık altında ele almamızı sağlamaktadır.

A - KIMMERLERİN VE İSKİTLERİN KAFKASLARDA KÜLTÜREL DURUMU

1. İDARİ VE ASKERİ TEŞKİLAT

1.1 İDARİ TEŞKİLAT

Atlı-bozkır kavimlerinden Kimmerler'in İskitler'in Kafkasya coğrafyasına yerleşerek burada bir devlet halinde orataya çıkması yazılı ve arkeolojik kaynaklarca desteklenmektedir. Asur kaynakları adı geçen coğrafyalarda Kimmerler (Gi-mir-a-a) ve İskit (mat Aş-gu-za-a-a-a) ülkesinden bahsetmektedirler. Herodot (I, 106) İskitler'in Asya'nın 28 yıl hakimi olduğunu söylemektedir.

Kimmerler'in ve İskitler'in Kafkasya coğrafyasında bir devlet olarak ortaya çıkması bozkır hayat tarzının gereksinimleri ile eski doğu devlet teşkilatının birleşmesi sonucu mümkün olabilmektedir. Yazılı kaynaklar adı geçen kavimlerin bu coğrafyalarda büyük tahribatlara ve şiddet hareketlerine yol açtığına, kanuna karşı saygısızlık sonucu anarşik bir ortamın doğduğuna (Herodot, I: 106) kanaat getirmektedirler. Özellikle, Grek ve Roma kaynaklarında geçen bu bilgiler ikinci ve üçüncü dereceli bilgiler hüviyetindedir. Fakat bu kaynaklarda "soyguncu", "yağmacı" tabirlerinin yanı sıra onların disiplinli ve merkezi teşkilata bağlı bir idari yapıya sahip oldukları da gösterilmektedir.

Atlı-bozkır kavimlerinden Kimmerler'in ve İskitler'in idari sistemi onların hayat tarzıyla yakından yakından alakalı görünmektedir (Durmuş, 1997a: 77). Kimmerler'in ve hemen arkasından İskitler'in Kafkasya coğrafyasına yayılmaları ve burada yaptıkları savaşlar sonucu elde ettikleri topraklar,

savaş esirleri vb. onların iç idari sisteminde büyük değişikliklere yol açmıştır (Artamonov, 1972: 57).

Kimmerler ve İskitler Kafkasya coğrafyasına üç koldan hareket etmişlerdir. Bunlardan ilki İspaka liderliğindeki İskitler, ikincisi Partatua ve oğlu Madyes komutasındaki İskit grubu ve üçüncüsü Tugdamme liderliği altında bulunan Kimmerler'dir. Her üç kralın tehlikeli durumlarda bir araya gelerek durum değerlendirmesi yaptıkları ve ortak karar aldıkları bilinmektedir. Asur kaynakları bu coğrafyadan bahsederken "Umman - Manda" kavimler ittifakından söz etmektedirler. Bu ittifakın değişik zamanda adı geçen krallar tarafından yönetildiği yine aynı yıllıklarda ifadesini korumaktadır.

Bozkır ülkesi krallar tarafından yönetilmekteydi. Bu yönetici sınıf daha ziyade daha ziyade kral soyundan geldikleri için "Krali İskitler" olarak adlandırılan İskitler'den meydana gelmekteydi. Atlı-bozkır idari sisteminin krallar tarafından yönetilmesi bazı araştırmacılara göre onlara İranlılar'dan geçmiş bulunuyordu ve bu haliyle Kara deniz kuzeyi "Krali İskitler"ine geçmiştir (Artamonov, 1972: 52). Krallar niteliğindeki İskit liderleri, sadece savaş zamanı değil barış zamanı da önemli işleri yürütmekteydiler. Onlar savaş ganimetini paylaşıyor (Herodot, IV: 64), mahkemeler kuruyor ve burada hüküm kesiyorlardı. Tanrılara yalan yeminde bulunan şahsı çok ağır cezalar bekliyordu (Herodot, IV: 68-69). Bu kural toplum içerisinde "kralın tanrının yerdeki gölgesi" inancının daha da pekişmesini sağlamaktaydı. Yalan yeminde bulunan şahsın kral ocağına beddua ettiği düşünülmekteydi (Artamonov, 1972: 57). Arkeolojik kazılar sonucu Asya'dan bu coğrafyalara gelmiş Kimmer krallarına ait Kelermes kurganlarının yanı sıra Önkuban'da zengin "Krali İskit" kurgan mezarları ele geçirilmiştir (Artamonov, 1974: 64).

Atlı-bozkır coğrafyasında krallık babadan oğula veya kral ailesinden en yakın erkek evlada geçmekteydi. Yeni kral eski doğu geleneklerinden olan

halkın ve yönetici sınıfın desteğini almalıydı. Kimmer başbuğu Tugdamme'nin M. Ö. 639 yılında ölümünden sonra tahta varisi Sandakşatru'nun geçtiği bilinmektedir (Gaşgay, 1993: 40). Ayrıca İskit kralı Partatua'nın yerine oğlu Madyes'in tahta geçtiği Asur yazılı kaynaklarında belirtilmektedir.

İskit ülkesinde krallardan başka kabile reislerinin ve klan prenslerinin de idarede söz sahibi oldukları anlaşılmaktadır (Durmuş, 1993: 77). Toplumun daha aşağı kademelerinde ortaya çıkan küçük anlaşmazlıkları halkın ileri gelenlerinden oluşan bir "ihtiyar heyeti" halletmekteydi (Hazanov, 1975: 183). İdari sistemin esas kısmını kraliyet ailesinden olan yüksek rütbeli memurlar, hükümdara yakın sayılan gruplar oluşturmaktaydı. Bu gruplar kendisine itibar edilen İskitler'den olduğu gibi diğer İskit olmayan insanlardan da meydana getirilmekteydi (Hazanov, 1975: 183).

İskit idari sistemi göçebe hayat tarzının gereksinimleri üzerine yoğunlaşmaktaydı. Göçebeliğin şah damarı olan bol otlakların bulunması ve bu otlakların göçebeler arasında adaletli bir şekilde paylaşılması bu görevlerin başında gelmekteydi. Bu ve diğer görevlerin İskit idari sisteminde iyi derecede işlemesi adı geçen topluluğun daha uzun müddet bu coğrafyalarda hakimiyeti ellerinde bulundurduklarını göstermektedir.

1.2 ASKERİ TEŞKİLAT

Atlı-bozkır kavimlerinden Kimmerler'in ve İskitler'in Kafkasya coğrafyasına yayılmaları bölgenin siyasi hayatında önemli değişikliklere yol açmıştır. Nitekim, üretime ve sosyal faaliyete dayanan karşılıklı münasebetleri bu defa askeri karşı durmalar izledi (Artamonov, 1972: 57). Herodot (II, 167), Frakyalılar'ın, İskitler'in, Persler'in, Medialılar'ın ve diğer

göçebelerin sanat ve dalları ile uğraşanlara değil, askeri işlere öncelik tanıyan kavimlere saygı gösterdiklerini belirtmiştir.

Kimmerler'in ve İskitler'in adı geçen coğrafyalardaki askeri faaliyetleri incelendiğinde ortaya okun, yayın ve atın çok sık kullanıldığı ve savaş taktiği çok yüksek olan bir askeri kavim çıkmaktadır. Adı geçen kavimlerin eski doğunun tarihi kaynaklarında sürekli olarak hatırlatılması bunun bariz bir örneğidir. M. Ö. VIII. y.y. sonlarında Kimmer akınlarına karşı koyabilmek için mücadele eden Urartular onlarla anlaşma yolunu seçmek zorunda kalmışlardır (Durmuş, 1993; 273). Kimmer ve İskitler'le anlaşma yolunu tutan devletler arasında başlıca; Asur, Media, Manna, Mısır, Babil vb. gösterilebilir. Fakat bu anlaşmalar kısa ömürlü olmuştur. Asur kralı Asarhaddon'un kızını İskit kralı Partatua'ya vermekle bir anlaşma yoluna gittiği kaynaklarda hikayesini korumaktadır. Aynı krala ait yıllıklarda İskit kralının bu anlaşmaya sadık kalıp kalmayacağı kehanetinde bulunmaktadır. Strabo (XI: 7,1) İskitler'in anlaşma halinde oldukları devletle sürekli savaşlar yaptıklarını belirtmektedir.

Atlı-bozkır kavimlerinden Kimmerler ve İskitler'in savaş araç gereçlerini ok, yay, pala, kılıç, mızrak vb. oluşturmaktaydı. Ok ve yay bozkır insanın bilinen en eski savaş silahı olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, tunç ok başlıklarının ön Asya'ya Kimmerler ve İskitler tarafından M. Ö. VII y.y. getirildiği bilinmektedir. Bu ok başlıkları Medialılar tarafından da sık sık kullanılmaktaydı (Piotrovsky, 1959: 238). Herodot (I, 73), Media kralı Kivaksar'ın bir grup erkek çocuğu dillerini ve ok atmayı öğrenmeleri için İskitler'e bıraktığını belirtmektedir. Kafkasya coğrafyasında yapılan arkeolojik kazılar sonucu Kimmer ve İskitler'e has sayısız ok ve ok başlıkları ele geçirilmiştir. Karmir -Blur'da ele geçirilen ok başlıkları tunçtan yapılmış olup M. Ö. VI y.y tarihlendirilmektedir (Piotrovsky, 1954: 142). Mingeçevir'de ele geçirilen ok başlıklarının büyük kısmı M. Ö. VI-IV y.y. ait edilmektedir (Ione, 1953: 81). İskit palalarına daha ziyade orta ve kuzey Kafkasya'da Koban

çevresinde rastlanılmaktadır. Ele geçirilen malzeme M. Ö. VII-VI y.y. tarihlendirilmektedir (Makalatiya, 1949: 236). İskit kılıçlarına kuzey Kafkasya'nın hemen her yerinde rastlanılmaktadır. Ele geçirilen kılıçlar esas olarak iki grupta toplanmaktadır; ilki tümüyle demirden yapılırken, ikincisinin kabzasına ve bazı köşelerine küçük süs işlenilmekteydi. Bu kılıçların ilk grupta ele alınanları M. Ö. VI-IV y.y. ikinci gruptakiler ise M. Ö. III y.y. tarihlendirilmektedir.

Strabo (VII: 3,17) İskitler'in savaş zamanı zırhlı elbiseler taşıdıklarını belirtmiştir. Bu zırhların kalıntılarına merkezi Kafkasya'da rastlanılmaktadır (Ivanchik, 1995: 21).

İskit ordusunun büyük bir bölümünü atlardan meydana gelen süvari sınıfı oluşturmuştur. İskit askeri organizasyonun ana kolunu bu süvari sınıfı meydana getirmiştir (Durmuş, 1993: 78). Plinius (VIII, 165) savaş zamanı İskitler'in genellikle atı kullandıklarını ve böylece onların yayalardan daha hızlı ve atik davrandıklarını belirtmiştir. Kafkasya coğrafyasında ele geçirilen hemen tüm kazılarda bunun örneğine rastlanılmaktadır. İskit ordusunun diğer bir bölümünü ise yaya sınıfı oluşturmuştur. Savaş zamanı yaya ordularını ihtiyarlar idare etmekteydi (Hazanov, 1975: 183).

İskitler'in ordusu bozkır savaş taktiğini en iyi şekilde uygulamaktaydı (Durmuş, 1993: 78). Bu, İskitler'in eski doğunun büyük devletleri ile yaptıkları aralıksız savaşlarda ortaya çıkmaktadır. Özellikle, Urartu kalesi Karmir - Blur'a yapılan sefer buna açık örnektir. İskit ordusu kaleye kuzey batı tarafından sokularak ele geçirmilerdir (Piotrovsky, 1970: 15). Eski Doğu'nun büyük devletlerinden Asurlular'ın İskit orduları ile yaptığı savaşlar konumu itibarıyla hikayesini Asur kral yıllıklarında korumaktadır. Asur kralları sınırlarını ve önemli şehirlerini sık sık işgal eden bu kavimlere karşı tanrılardan yardım isteyerek kehanette bulunmaktadırlar. Bu durum dahi

İskitler'in askeri kabiliyetlerini ve planlı bir harp taktiği içerisinde hareket ettiklerini göstermektedir (Durmuş, 1993: 79).

2. DİL

Kimmerler ve İskitler'in dilleri hakkında ilim alanında Çeşitli görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden en önemlisi kendine has bir dile sahip olmayışıdır. Bir başka ifade ile adı geçen kavimlere ait edilen kelime veya ifadelerin aslında İran dilli halkların dillerinden alıntı olduğu söylenmeye çalışılmıştır. Bu görüşün başlıca savunucularından Müllengoff, Hint ve Avrupa kökenli araştırmacılar eskimiş ve yaramsız gözüyle baktıkları İskit dilinin yeniden rekonstruksiyonunun mümkün olamayacağını belirtmektedirler (Kolobova, 1933: 416).

Yazılı kaynaklarda bakıldığı zaman Atlı-bozkır kavimleri içerisinde değişik ırktan ve kökenden kavimlerin yer aldığı açıkça görülmektedir. İskit adının daha geniş bir kitleye ait edilmesi Herodot devrinden daha eskilere aittir (Mızı-Ulu, 1993: 18). Bu kavimler içerisinde Ural Altay dil ailesine dahil olan kavimlerin de bulunmasına dair fikirler ortaya atılmaktadır (Yusufov, 1988: 192). Aristov (1896: 400), Herodot ve diğer antik kaynaklar tarafından adları çekilen İskitler'in büyük bir çoğunluğunun Türk ırkına mensup olmasının mümkün olacağını vurgulamaktadır. Yusufov bu kavimler arasındaki bağları ve yakınlaşmayı onların dilleri arasındaki benzerliğe bağlamaktadır (Yusufov, 1988: 192). Abayev (1949:149), İskitler'in kendi aralarındaki konuşmalarda çok büyük farkların olamayacağından bahsetmektedir. Fakat İskit dilinin içerisinde İskitçe olmayan kelimelerin de yer aldığı yapılan araştırmalar sonucu ortaya çıkarılmıştır (Mızı-Ulu, 1993: 29). Bu kelimeler daha ziyade Grek ve Romalılar tarafından İskitçe olduğunu zannettikleri bir takım ifadelerden oluşmaktadır. Zira, antik yazarların çoğu

zaman adı geçen kavimler hakkında verdikleri bilgiler ikinci ve üçüncü elden bilgilere dayanmaktaydı. Ayrıca, bu bilgiler Kara deniz kuzeyi halklarına Persler ve Parfyalılar tarafından ulaştırılmaktaydı. Bu haliyle kelimenin ilkin halinin kolayca değiştirilmiş olması düşünülmektedir.

Kimmer ve İskitler'in Kafkasya coğrafyasında bıraktıkları zengin kültürel miras içerisinde dilleri ile ilgili önemli bilgiler ele geçirilmiştir. Sus ve çevresinde bulunan çivi yazılı metinlerde İskitler'e ait olduğu düşünülen sayısız örnekler rastlanılmıştır. Dağınık olarak bulunmuş metin parçalarında fiillerin hemen hemen tamamı Türkçe'dir (Durmuş, 1993: 80). Kelimelerin büyük çoğunluğu ise Türk lehçelerinde kullanılmış ve halen kullanılmaktadır (Durmuş, 1993: 80). Dağınık olarak bulunmuş bu metinlerde anıra, onamak; arat, oturmak; daldı, doldormak; du, dutmak; tutmak; git, götürmek; götürmek; kappika, kapama; katzavana, kazımak... vb. fiiller bulunmaktadır (Durmuş, 1993: 80).

Kafkasya coğrafyasında Kimmer veya İskitler'e ait edilen kelimelerin çoğu İran dilleri açısından izah edilmeye çalışılmaktadır. Ancak yazılı ve arkeolojik kazılar sonucu ele geçirilen kelimelerin çoğu İran dil ve gramerine uygun gelmemektedir. Bir başka ifade ile ele geçirilen kelimelerin büyük bir çoğunluğunun İran dili grameri açısından izahı yoktur (Abayev, 1949: 244), İskitler'in kendilerini ifade ettikleri skul/skol terimi bu kabildendir (Abayev, 1949: 244). Jurtubayev, bu terimi Balkanlar'da "ayan" manasını veren shıltı sözü ile karşılaştırmaktadır ve bu anlam itibarıyla Herodot'un "skol" terimine de çok yakındır (Mızı-Ulu, 1993: 30).

İskit kelimelerine daha çok "Avesta" dini kitabında rastlanılmaktadır. İskit sözü olan maza, bükyük; Avesta'daki aynı anlamı taşıyan maz sözüne uygun gelmektedir (Abayev, 1949: 173). İskit kralı İspaka adı Avesta'da spaa ve yahut Media'da spak kelimeleri ile üst üste gelmektedir (Mızı-Ulu, 1993: 24). Bu kelime Türkologlar tarafından Asbey, veya Aslar'ın Bey'i gibi izah

edilmektedir. Plinius (VI, 50), İskitler'in Persler'e Chorsoros adını verdiklerini göstermektedir. Ayrıca, İskitler'in Kafkas dağlarını devamlı karlarla örtülü olduğuna göre Graucanus adlandırdığını da belirtmektedir (Plinius, VI: 50). M. Ö. IV. y.y. yazarı Solin de İskitler'ni Kafkasya'yı kendi terimleri olan Grucaz şeklinde ifade ettiklerini ve bunun da karlı manasını verdiğini bildirmektedir (Mızı-Ulu, 1993: 32). Kafkasya'da ortaya çıkarılan yazılı kaynakları inceleyen Abayev (1949: 151-190), burada ele geçirdiği ana, zor, sir, tiri, sari, kaş, say, şi, as/iz, bay, em, uar, bazuk, garu, maza, para, fahmu, huner ve vb. sözleri de İskit diline ait etmektedir. Mızı-Ulu (1993: 33), bu kelimeleri İskit-Türk paraleli içerisinde ele almaktadır.

Kimmerler'in ve İskitler'in Kafkasya coğrafyasında bıraktıkları zengin kültürel miras içerisinde onların dillerini ortaya çıkaran kelimelerin bir kısmının çeşitli coğrafyalarda yaşayan Türk toplulukları tarafından uzun zaman kullanılmış ve kullanılmakta olması şu sonuca ulaşmayı kolaylaştırmaktadır; İskit dilinin yayıldığı ve kullanıldığı coğrafyalar dikkate alındığında bu dilin Türk dili ile yakından bağlantılı olduğu ortaya çıkmaktadır.

3. DİN

3.1 TANRILAR ALEMİ

İskitler'de dini inanç ruhlar alemi ve tanrılar alemi şeklinde gelişme göstermiştir. Tanrılar alemi adı geçen toplumların batıya hareketlerinden sonraki dönemlerde gelişme göstermiştir. Özellikle, Kara denizin kuzeyine yerleşen İskit toplumları burada Grek ve Roma dini inançlarını kabul etmişlerdir. Kafkasya coğrafyasına yerleşen İskit toplumlarında hem Grek ve Roma çok tanrılı sisteminin, hem de ruhlar aleminin işlediğini görmekteyiz.

İskitler'in ulu tanrısı "Papay-ata" adını almıştır (Alekseev, 1980: 15). Ormanların, orman hayvanlarının, avcılığın ve toprakların tanrıçası Api-ana'dır (Alekseev, 1980: 15). Api tanrıçası daha ziyade ön Asya ve Kafkasya tanrılar aleminin özelliklerini taşımaktaydı (Elnitsky, 1960: 50). Ust-labin kurganlarında ele geçirilen altın işlemeli künye üzerinde yılan ayaklı, kanatlı ve grifon başlıklı İskit tanrıçasının resmi bulunmuştur (Elnitsky, 1960: 51). Shelov (1950: 62), bu tanrıça resminin Hersones'de bulunan grifon başlıklı tanrıça tasviri ile aynı olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, Kafkasya coğrafyasında kazılar zamanı bir başka Grek tanrısı Apollo'nun tasvirli mühürü ele geçirilmiştir (Grakov, 1939: 263). Grek tanrı ve tanrıçalarının Kafkasya coğrafyasına yerleşmiş İskit toplulukları arasında bu kadar rağbet görmesinde Kara deniz kuzeyi coğrafyasına yerleşen diğer İskit kitlelerinin rolü büyüktür. Özellikle, bu tanrı ve tanrıça isim ve tasvirlerine kuzey Kafkasya coğrafyalarında – Ust-labin, Kelermes vb. kurgan mezarlarında rastlanılmaktadır. Bunun tam aksine Önkafkasya ve İran coğrafyalarına yayılan İskit boyları arasında Şamanizm'in ve Ateşperesliğin daha yaygın olduğu düşünülmektedir. Abayev (1949:179), Saka ve tüm İskit boylarının isminin Mag ismi ile dini bağlılık gösterdiğini söylemektedir. İskit sanatında hayvan tarzı işlemlerin yaygın bir biçimde gelişme göstermesi İskit dini inançlarında Maglarla'in etkisini ortaya çıkarmaktadır (Elnitsky, 1960: 54).

3.2 ŞAMANLAR VE SİHİR

Şamanizm İskitler'de çok geniş yayılmıştır. Şaman İskitler eski doğu yöntemlerini kullanarak bir takım kehanetlerde bulunmaktaydılar. Hakiki şaman ancak ruhlarla temasa geçilmek sūratıyla (Durmuş, 1993: 87) gelecekte olup bitenlerden haber verebilirdi. Bu konu üzerine Herodot

(IV,67),önemli bilgiler vermektedir. İskitler söğüt deüneklerine bakarak gelecekte haber vermekteydiler. İskit kehaneti ile Maglar'ın yaptıkları kehanet hemen hemen aynı gözükmeştir. Strabo (XV: 3,15) Maglar'ın söğüt değneklerini ateşin önüne tutarak kehanet yaptıklarını bildirmektedir. Nikandra "Hayvanlar hakkında eser" inde Magiler'le İskitler'in Ayıpencesi ağacının değnekleri ile kehanette bulunduklarını belirtmektedir (Hazanov, 1975: 170).

İskitler'de sihir veya falcılık bir başka öneme haiz idi. Hükümdar hastalandığı zaman falcıları yanına çağırıldığı ve bu hastalığının sebebini araştırmalarını buyurduğu bilinmektedir. Falcılar kehanette bulunarak kral veya kral ailesine yanlış yeminde bulunulduğunu söylemektedirler (Herodot, IV: 68). İskit şamanları bu usulle suçluyu bulmakta ve suçlu cezasına çaptırılmaktadır. Suçlu görülen şahsın suçsuz olduğu ortaya çıktığında falcılar yalan kehanette bulundukları için varsa erkek çocukları ile birlikte ölüme mahkum edilmektedirler (Herodot, IV: 68).

İskit toplum hayatında falcılar hükümdarlık tahtının koruyucuları arasında yer almaktaydılar (Hazanov, 1975: 178). Doğru kehanette bulunan falcılar kısa zamanda zenginleşerek toplumun üst kademelerinde yer almaktaydılar (Terenojkin, 1966: 39).

3.3 KAN KARDEŞLİK MERASİMLERİ

İskit toplumunda kan kardeşlik merasimleri antik kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır. Herodot (IV, 70), İskitler'in toprak bir kap içine şarap doldurup buraya yeminde bulunacakların bir iki damla kanını akıttıklarını sonra bu kap içine bir kılıç, yay, balta ve birkaç ok koyduklarını belirtmektedir. Dua okunduktan sonra yemin edilir ve onlarla beraber orada bulunan ileri gelenler

bu kanlı şarabı içmekteler (Herodot, IV: 70). Kan kardeşlik merasiminde dua okuyup, yemin eden ve karışık şarabı içen şahıslar hayatlarının sonuna kadar kardeş sayılmaktadırlar. Eskiçağ tarihinde sürekli savaşların baş verdiği coğrafyalarda böylesi sağlam temelli anlaşmalar daha uzun müddetli olmaktadır (Hazanov, 1972: 72). Özellikle, ön Asya'da ve Kafkasya coğrafyasında kavimler veya devletler arasında yapılan yemin törenleri uzun müddetli barışların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Hazanov, 1972: 72). Tacitus (XII, 47), Ermeni ve Gürcü kralları arasında yapılan yemin törenini anlatırken bu yeminin sihirli ve kutsal bir güce sahip olduğuna inandıklarını bildirmektedir.

İskitler'de yapılan yemin merasimlerinin izlerine Solocho ve Kul Oba'da bulunan kurganlarda ortaya çıkarılan ve M. Ö. IV. y.y. ikinci yarısı ile son çeyreğine tarihlendirilen altın künye üzerindeki tasvirlerde rastlanılmaktadır (Hazanov, 1972: 72).

4. EKONOMİ VE TİCARET

Kafkasya coğrafyasına yerleşmiş Atlı-bozkır kavimlerinden Kimmerler'in ve İskitler'in bu coğrafyada bir devlet olarak ortaya çıktıktan sonra bölgenin ekonomik ve ticari hayatında önemli yer tuttukları yazılı ve arkeolojik kaynaklar tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bir başka ifade ile adı geçen göçebe toplulukları bu coğrafyalarda sadece hayvan besleme ve savaşlar değil, ticari hayatta oynadıkları roller de güçlü kılmıştır (Bokiy, 1991: 182). Bu coğrafyalarda ele geçirilen kurgan mezarlarda ortaya çıkarılan çeşitli malzemeler de bunu açıkça göstermektedir.

İskit toplumunda ekonomi ve buna bağlı orantıda ticaret şehirlerin ve şehir hayatının gelişmediğinden çok yavaş ilerleme kaydetmiştir (Terenojkin, 1966: 43). Kosven (1957: 226), göçebe hayat tarzı yaşayan topluluklarda hayvancılığa dayalı ekonominin daha hızlı geliştiğini belirtmiştir.

Kafkasya coğrafyasında ortaya çıkarılan kurgan mezarlarda ele geçirilen buluntulara dayanılarak İskit ekonomisinin çeşitli dallarda gelişme gösterdiği söylenebilmektedir. Bu buluntular arasında özellikle, demir ve demirden hazırlanmış kalıntıların daha ağırlıklı olması bu dalın İskit ekonomisinde en önemli mesleklerden biri olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Demir ve demir ürünleri özellikle, Urartu devleti sınırlarında ve sınırlara yakın merkezlerde ele geçirilmektedir. Urartu kralı II Rusa'dan sonra hızlı bir gelişme gösteren Teişabaini kenti İskit ekonomisinin ortaya çıkmasında en büyük etkenlerden birini teşkil etmiştir (Piotrovsky, 1970: 15). Bu kent İskitler'in demir deposunu oluşturmaktaydı (Piotrovsky, 1954: 144). İskitler'in Teişabaini ile olan ticari alış veriş demir ve ürünleri ile tunç, tekstil vb. dayanmaktaydı (Piotrovsky, 1989: 8). İskit ülkesine getirilen demir ve tunç burada eritilerek İskit eşyalarına dönüştürülmekteydi (Piotrovsky, 1959: 244). İskitler'in Urartu merkezleri ile yaptıkları metal alış veriş onlarda yeni yatakların bulunarak kullanılmaya başlamasından sonra zayıflamaya başlamıştır (Piotrovsky, 1954: 144). Bu dönem de Kafkasya'da metalurjinin ortaya çıktığı ve giderek gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır.

İskit ekonomisinin sadece Teişabaini başta olmakla sadece Urartu merkezleri ile sınırlı kalmadığı anlaşılmaktadır. İskitler ürettikleri ürünleri ön Kafkasya'nın sınırlarını aşarak Urartu ve Asur'un taşra kısımlarına da götürmüşlerdir. Bu hareketlilik M. Ö. VIII. y.y. ikinci çeyreğinde Urartu devletinin zayıflamaya başlamasıyla daha da hızlanmıştır (Piotrovsky, 1954: 145).

Demir ve ürünlerinin Kafkasya'nın hemen her kesiminde ele geçirilmesi İskitler'de bununla ilgili pek çok sanat dalının gelişme gösterdiğini ortaya koymaktadır. Kuzey Kafkasya'da Koban arkeolojik buluntuları bunu açıkça sergilemektedir. Çoğu araştırmacılar kuzey Kafkasya'da ele geçirilen metal eşyaların İskitler'in bu coğrafyalara yerleştikten sonra çeşitli kavimlerle kurdukları münasebetler sonucunda ortaya çıktığını savunmaktadırlar (Tekhov, 1980: 85). Bu coğrafyada kazıntılar zamanı ortaya çıkarılan Serjen Yurt, Ullubaganlı II, Sultan Gora III vb. mezarlarda tunç, demir vb. metallere yapılmış zengin materyaller ele geçirilmiştir. Bu mezarlarda daha ziyade palalar, baltalar, ok başlıkları, koşum takımları, bilezikler vb. bulunmaktadır (Terekhova, 1983: 117-125). Ayrıca, burada bulunan ön Kafkasya ürünleri Ilinskaya (1949) tarafından incelenerek bu ürünlerin kuzey Kafkasya metal ürünlerinin yapılmasında önemli yer aldıkları ortaya çıkarılmıştır.

Kuzey Kafkasya'da Ust - Labin kurganlarında ele geçirilen eşyalar içerisinde buğday tanelerine, bazı evcil hayvanların kemiklerine rastlanılmıştır (Anfimov, 1949: 254). Buluntular değerlendirilerek ele geçirilen malzemenin yerleşik hayat yaşayan İskitler'e ait olduğu ortaya konulmuştur. Yerleşik hayat yaşayan İskit toplulukları daha ziyade kuzey Kafkasya coğrafyası, Kuban ve Don nehirleri arasında ortaya çıkmaktadır. Strabo (XI: 2,3), Asya ve Avrupa İskitler'inden bahsederken Don nehrinin her iki tarafında yaşayan topluluk için bir ticaret merkezi görevini yürüttüğünü ve birincilerin buraya deri, köle vb. ürünleri, ikincilerin ise gemilerle elbiseler, şarap ve yerleşik hayatın gerektirdiği çeşitli ürünleri getirdiklerini belirtmektedir.

İskitler'in Kafkasya coğrafyasında ortaya koydukları ticari hayat adı geçen kavimlerin bu coğrafyalarda daha da yoğunlaşmasıyla hız kazanmıştır.

5. SANAT ANLAYIŞI

Atlı-bozkır kavimlerinden Kimmer ve İskitler Kafkasya coğrafyasının kültürel hayatında önemli rol oynayarak bu coğrafyada en eskiden beri süre gelen klasik sanat anlayışına paralel olarak bozkır sanat anlayışını geliştirmişlerdir. Bu sanat anlayışı bozkır insanının hayat tarzını yakından ilgilendiren "Bozkır hayvan üslubu" dur.

İskit sanatı üzerine yapılan bazı araştırmalarda İskitler'in Kafkasya coğrafyasına gelene kadar kendilerine has bir sanat üslubunun mevcut olmadığı belirtilmiştir (Artamonov, 1968: 30). Genellikle hayvan tasvirlerini konu edinen eserlerin ise bu coğrafyanın yerli halklarının etkisinde kalarak ortaya koydukları görüşündedirler. Bu araştırmacıların bir kısmı ise özellikle, Kafkasya coğrafyasında M. Ö. VII. y.y. sonu M. Ö. VI y.y. başlarında ön Kafkasya sanat eserleri arasında üç ayrı çizginin ortaya çıktığını ifade etmektedirler. Bunlardan ilki, bronz devrinin başlamasıyla beliren yerli ön Kafkasya sanat üslubu, ikincisi, eski Doğu ile iç içe işlenen Urartu sanatı ve üçüncüsü özellikle, Teişabaini'de ortaya çıkarılan İskit sanat örnekleridir (Piotrovsky, 1948: 143).

Kafkasya coğrafyasında ortaya konulan ve İskit sanat anlayışını karakterize eden hayvan tasvirleri hemen her yerde kendini göstermektedir. Hayvan tasvirli eserler bu haliyle Eski Doğu'nun sanat eserleri ile aralarında bazı farklılıkların da ortaya çıkmasını kolaylaştırmaktadır. Ele geçirilen buluntulara dayanılarak İskit sanatkarlarının hemen her hayvanın tasvirini işledikleri söylenebilmektedir. Bu tasvirler içerisinde hırsız başlıklı figürlerin İskit sanatında büyük ölçüde işlenmesi çoğu araştırmacıların görüşüne göre ön Asya'nın eski Doğu geleneklerine dayanmaktadır (Rotovtzeff, 1929a: 26). İskit sanatında hırsız başlıklı figürler başlıca iki formda karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Sakız defilesinde ortaya çıkarılan geniş alın

kısının, büyük dairevi gözlerin ve yukarıya doğru üçken şeklinde işlenmiş kulakların yer aldığı hayvan tasvirleridir. Diğer ise, Kelermes kurganında ortaya çıkarılan spiral şeklinde ince çizgilerle birbirine bağlanmış büyük dairevi gözlerin işlendiği hayvan tasvirleridir (Ilinskaya 1965: 93-94). İskit sanatında geyik tasvirlerinin işlenmesi bu toplum içerisinde Magiler'in dini inançlarının etkili olduğu düşünülmektedir (Elnitsky, 1960: 54). İskit sanatında yer alan hayvan tasvirleri arasında atın ve koyun tasvirlerinin sık sık işlendiği ortaya çıkarılmaktadır. Rudenko (1949: 85), İskit sanatında at tasvirinin sık sık işlenmesini; İskit kültürünün formalaşmaya başladığı devirden itibaren atın bu toplumda tuttuğu yere bağlamaktadır. İskit sanatında at, koşan ve kulakları arkaya veya öne doğru eğik olan hareketsiz at şekillerinde tasvir edilmiştir (Ilinskaya, 1965: 88-89). Rostovtzeff, İskit sanatında koyun ve boğa figürlerinin yer almasını avcı İskitler'e başlamaktadır (Rostovtzeff, 1929b; 192).

Hayvan tasvirlerini içeren örneklere kemer, kılıç, süs, at koşum takıları, seramik vb. eşyaların üzerinde rastlanılmaktadır. Bu buluntulara kuzey Kafkasya'da ele geçirilen başta Kuban ve çevresi olmak üzere bütün mezarlarda rastlanılmıştır. Ele geçirilen bu materyaller çoğu zaman İskit ustaları tarafından yapılmıştır (Piotrovsky, 1989: 6). Kelermes kurganlarından çıkarılan sanat eserleri Urartu merkezlerinde ele geçirilen eserlerle incelik ve ornament bakımından benzerlik göstermektedir. Ayrıca, Urartu merkezlerinde yapılan kazılar sonucu sayısız İskit kültürel buluntularının ele geçirilmesi İskit sanatkarlarının Urartu ülkesinde daha çok rağbet gördüğünü ortaya koymaktadır.

İskit sanatında süs yapımı veya süs eşyaları önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle, kadın eşyalarında sık sık kullanılmıştır. BU süs örneklerine seramikte, kadın mücevherlerinde, elbiselerde, savaş aletlerinin kabzalarında vb. rastlanılmaktadır. Kuzey Kafkasya'da Önkuban vb. coğrafyalarda ele geçirilen kadın balık giysisi üzerine işlenmiş süs dikkat çekicidir. Başlık

karşımıza, köşelerinde çeşitli hayvan resimlerini içeren ince süslerle ve bunun da altına yapılmış küçük süslerle süslenmiş olarak çıkmaktadır. Bu haliyle İskit, Grek ve eski Doğu özelliklerini taşımaktadır (Miroshina, 1981: 58).

Kafkasya coğrafyasında ele geçirilen İskit sanat örnekleri Türk ve dünya ilim alanında yeterince araştırılmamıştır. Ayrıca, adı geçen coğrafyalarda arkeolojik kazıların bazı sebeplerden dolayı uzun süreli aksamalarla yapılaması konunun netliğe kavuşturulması açısından problemler yaratmaktadır.

B - SARMATLARIN KAFKASYADA KÜLTÜREL DURUMU

1. İDARİ VE ASKERİ TEŞKİLAT

1.1 İDARİ TEŞKİLAT

Kafkasya coğrafyasında Kimmer ve İskitler'den hemen sonra ortaya çıkan Sarmat toplulukları bölgenin idari ve askeri teşekkülünde kendisinden önceki kavimlerin tutumunu büyük ölçüde devam ettirmişlerdir. Bu coğrafyada büyük devletler halinde ortaya çıkan Sarmat topluluklarından Aorslar, Siraklar ve Alanlar idari yapıları itibariyle birbirine çok yakınlık göstermekteydiler. Bu yakınlık, İskit idari teşkilatının Sarmatlar'da büyük ölçüde korunup saklanmasıyla açıklanabilmektedir. Fakat yapılan araştırmalar sonucu Sarmat idari teşkilatının İskit idari teşkilatından kendine özgü yanları ile bir farklılık arz ettiği ortaya çıkarılmıştır. Sarmat toplumunda kadınların bir savaşçı olmaktan ziyade iyi bir yönetici gibi öne çıkması buna açık örnektir.

İskit gençlerinin Amazonlar'la izdivacından ortaya çıkan Sarmat toplumunda başlangıçta "anaerklî" yaşam tarzı hakimdi. Nitekim, savaş zamanı erkeklerle birlikte savaşan Sarmat kadınları, barış zamanı da aynı derece, erkeklerle beraber avlanıyorlardı. Sarmatlar'ın, devlet teşkilatını benimseyerek otoriteyi kurduktan sonra kadınlar karşımıza iyi bir yönetici sıfatıyla çıkmaktadır. Antik Grek yazarları ve mevcut arkeolojik materyaller Sarmat kadınlarının askeri faaliyetlerinin yanı sıra, kahinliği iyi bildiklerini, günlük hayatta aktif rol oynadıklarını ve bazen bütün bir kavmi yönettiklerini ortaya koymaktadırlar (Hazanov, 1975: 86). Polienus, M. Ö. III-II y.y. Sarmat kraliçesi Amage ile ilgili ortaya atılan bir rivayetten bahsetmektedir (Vinogradov, 1963: 146).

Sarmat devleti hükümdarlar tarafından yönetilmekteydi. Adı geçen kavimlerin birkaç koldan hareket etmeleri onların tek Sarmat adı altında toplanmasını engellemekteydi. Böylece, coğrafya sürekli yeni liderlerin başa geçmesine zemin hazırlamıştır. Sarmat hükümdarlarının kronolojik bir sırası devamlı savaşlar, göçler vb. olaylardan dolayı kesin olarak bilinmemektedir. Bir kısmı ise rivayetler şeklinde verilmekte olup, bazı çelişiklere yol açmaktadır. Bunlardan kraliçe Amage hakkında Grek yazarlarının verdikleri bilgiler ikinci ve üçüncü elden kaynak hüviyetinde olduğu için bir rivayet olmaktan öteye gidememektedir. Ayrıca, Bosporus krallığında hüküm sürmüş Sauromat ailesinin bazı araştırmacılar tarafından farklı esaslara dayandırılması henüz köklü bir sonuca ulaşmanın zorluğunu ortaya çıkarmaktadır. Bütün bunların yanında, Kafkasya coğrafyasında hüküm sürmüş Aors liderlerinden; Sandines, Eunones, Sirak liderlerinden; Abeakus, Zorsines kesin olarak ilim alemine kazandırılmışlardır.

Sarmat topluluklarının hüküm sürdüğü coğrafyalarda ortaya konulan idari yapı İskit idaresinin bir benzerini oluşturmuştur. Krallardan sonra idarede krala yakın ve kral ailesinden olan kişiler söz sahibiydiler. Ayrıca, hükümdarlardan ve yakınlarından sonra oğulları ve bunların içerisinde de en büyüğü görev alabilmekteydi. Sarmat idari ve aile yapısı henüz baba sağ iken büyük oğulların onların yanından ayrılarak serbestçe hareket etmelerine izin verilmekteydi (Hazanov, 1975: 94).

Idarede kabile reisleri, hükümdar ve yüksek rütbeli memurlardan sonra en önemli kişiler sayılmaktaydı (Hazanov, 1975: 190). Bunun yanında küçük prensliklerin, kabile ihtiyarlarının söz sahibi olduğu bilinmektedir. Ammianus Marcellinus (XVII: 12,19), Sarmatlar'a (Argaragantlar) bağlı çoğu sayıda prensliklerin bulunduğunu ve ayrıca, her kabilenin de kendi "ihtiyar heyeti"ni oluşturduğundan bahsetmektedir.

Sarmat toplumu göçebe hayat tarzının yanı sıra yerleşik hayatı da benimsemiştir. Grek ve Roma yazarları ve ayrıca arkeolojik kazılar Sarmatlar'ın yerleşik hayatın gereksinimlerini çok iyi şekilde uyguladıklarını ortaya koymaktadır. Strabo (XI: 5,1), Kafkasya coğrafyasına yerleşmiş Sarmat toplulukları hakkında bilgi verirken onların bir kısmının göçebelik, diğer kısmının ise yerleşik hayata geçerek ziraatla uğraştıklarını belirtmektedir. Adı geçen coğrafyaya yerleşen Sarmat topluluklarında yerleşik hayatın belirgin bir hale gelmesi daha çok Siraklar zamanına denk gelmektedir. Bu dönemde yerleşik kavimlerin Manıç - Achardeus civarında yoğunlaşması da buna bir örnektir.

Sarmat idari teşkilatının en son kademesini köleler oluşturmuştur. Köleler, daha ziyade ticaret unsuru olarak görülmekteydi. Ammianus Maccelinus (XXXI: 2,25), Sarmatlar'dan bahsederken Alanlar'ın bu konuda hiçbir bilgiye sahip olmadıklarını yazmaktadır.

Kafkasya coğrafyasında ortaya çıkan Sarmat toplulukları içerisinde merkeziyetçi devlet teşkilatına, sağlam idari yapıya sahip olan kavim Siraklar'dır. Adı geçen kavim kısa zaman zarfında dağınık halde bulunan Sarmat kitlelerini bir çatı altında toplayarak merkeziyetçi bir devlet meydana getirmiş, idareyi güçlendirmiştir. Siraklar'ın Sarmat toplulukları arasında diğer önemli bir yeri yerleşik hayata geçişi hızlandırmasıdır.

1.2 ASKERİ TEŞKİLAT

Kafkasya coğrafyasında M. Ö. VI.-II. y.y. Sarmatlar İskitler'in yerini alabilecek yegane siyasi ve askeri güç olarak kabul edilmekteydiler. Özellikle, askeri hiyerarşik bir yapıyı benimseyerek coğrafyanın siyasi sınırlarını kendi

lehlere büyük ölçüde değiştirmişlerdir. Bu dönemde Kafkasya coğrafyası uğruna yapılan askeri faaliyetler, Sarmatlar'ın siyasi hayatında savaşların ön plana çıkmasını sağlamıştır. Savaş, toplum tarafından benimsenmiş, süreklilik arz eden bir uğraş haline gelmekteydi (Hazanov, 1971: 65).

Sarmat askeri teşkilatı iki devre ayrılmaktadır. Birinci devir M. Ö. VI-II y.y., ikinci devir ise M. Ö. I y.y. M. S. I. y.y. siyasi ve askeri olaylarını içermektedir. Bu iki devre arasında Sarmat ordusunda, silah ve taktiklerinde büyük değişikliklerin yapıldığı ve M. Ö. I. y.y. ile M. S. I. y.y. arası olaylarını içeren geçit devri yer almaktadır (Hazanov, 1970: 53). Geçit devri sadece ordu, silah ve taktik üçgeninde yapılan değişimlerle değil, yapılan reformların ana hatları ile askeri teşkilatta harfen uygulanmaya konulması ve Sarmat toplum yapısı itibarıyla bu reformların sosyal hayatta ortaya çıkardığı sonuçların incelenmesi ile de dikkat çekmektedir (Hazanov, 1970: 53).

Sarmat askeri teşkilatının ilk devresi askeri faaliyetlerin ön plana çıktığı ve bunun Sarmat devleti içerisinde süreklilik arz eden bir politika haline gelmesiyle karakterize edilmektedir. Bu devrede gerek yazılı, gerekse de arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkarılan materyaller kalabalık Sarmat ordularından bahsetmektedirler. Lucianus (Tox: 39), Sarmatlar'ın İskit ülkesine sadece bir sefer zamanı 10.000 atlı ve 30.000 yaya askerini sevk ettiğini vurgulamaktadır.

Bu dönemde Sarmat ordusu başlıca olarak kabile reisleri tarafından yönetilmekteydi. Kabile reisleri sosyal ve idari teşkilatta olduğu gibi askeri teşkilatta da önemli yerleri işgal etmişlerdir. Bu kişiler barış zamanı bile akınlar yapıyor, ele geçirilen ganimeti dağıtıyor, asker topluyor vb. görevleri yerine getiriyorlardı. Ordu içerisinde ortaya çıkabilecek her hangi bir anlaşmazlığı gidermek için bu kişiler tarafından meydana getirilmiş muhafız alayları görev yapmaktaydı (Hazanov, 1970: 53).

Sarmat ordusu genç ve dinamik insanlardan meydana getirilmekteydi. Özellikle, M. Ö. IV-II y.y. tarihlendirilen ve erkeklerin çoğunluk oluşturduğu tüm mezarlarda bol miktarda silah çeşitleri ortaya çıkarılmıştır (Hazanov, 1970: 53). Sarmat ordusunu diğer Türk ve Orta Asya kökenli bozkır kavimlerinden ayıran en büyük özelliği kadınların erkeklerle beraber savaş alanında yer almasıdır. Ortaya çıkarılan yazılı edebiyat bu konu üzerine yeterli derecede bilgi içermektedir (Grakov, 1947: 106). Orduda savaşan Sarmat kadınlarının büyük bir kısmını evlenmemiş genç kızlar meydana getirmekteydi (Hazanov, 1971: 67). Sarmat kadınları erkeklerle beraber at üzerinde ok atıyor, kılıç çalıyor ve üç düşman öldürmeyene kadar kocaya varamıyorlardı. Kafkasya coğrafyasında ortaya çıkarılan Sarmat mezarlarının büyük bir kısmında kadın kemikleri ve heman yanı başında silah ve at koşum takımları ele geçirilmiştir. Bu mezarlar tüm kadın mezarlarının %20 oluşturmakta ve M. Ö. VI-IV y.y. tarihlendirilmektedirler ayrıca, M. Ö. IV-II y.y. ait edilen kadın mezarlarında diğer eşyalarla beraber silah çeşitlerine de rastlanılmıştır (Hazanov, 1971: 67).

Sarmat ordusu bu devirde yaya ve atlı sınıfından oluşmaktaydı. İskit ve Maiotis kavimlerinin savaş anlayışının tam aksine Sarmat ordusunda yaya sınıfı atlı sınıfa oranla ikinci planda yer almaktaydı. Atlı birlikler hafif silahlı askerlerden oluşuyordu ve İskit savaş taktiğini çok iyi uygulamaktaydı (Blavatsky, 1954: 29). Ok ve yayla silahlı bu atlı birlikler savaş alanında hızlı manevra yaparak ani hücumlarla düşman saflarına birkaç defa saldırıyor ve böylece, savaşın kazanılmasında halledici rolü oynuyorlardı (Blavatsky, 1946: 101-106).

Sarmat savaş taktiği ve ordusu ilk devrede İskit savaş taktiği ile büyük ölçüde benzerlik göstermesiyle beraber farklı boyutlara da sahipti. Bu daha ziyade saldırıda yaygın hale gelmiş Sarmat kılıçları ile ortaya çıkmaktadır (Hazanov, 1970: 54). Sarmat kılıçlarına Kafkasya coğrafyasının heman her tarafında rastlanılmaktadır. Aşağı İtil civarı kazılarının %20 bu kılıçları

içermektedir (Maksimov, 1960: 95). Moshkova (1963: 15-18), Prokhorovka kültürüne ait 542 mezarı inceleyerek bunlardan 129'da çeşitli formalarda kılıç ve hançerlere rastlamaktadır. Kılıçlar, M. Ö. VI y.y. sonlarına doğru 70-110 cm ölçülerinde ortaya çıkmaktadır ve daha ziyade atlı askerler tarafından kullanılmaktaydı. Sarmat devri silahları incelendiği zaman özellikle, atlı birliklerin uzunlukları 3,5 metre olan mızrakları kullandıkları ortaya çıkmaktadır (Shilov, 1966: 87). Sarmatlar, saldırı silahlarının yanı sıra kendilerini korumak amaçlı zırhlı gömlekler ve kalkanlar da kullanmışlardır. Bu devri içeren arkeolojik kazılar zamanı deri ve kemikten yapılmış zırhlara rastlanılmıştır. Metal zırhların çok az olarak bulunması dışarıdan getirilme olduğu ihtimalini öne çıkarmaktadır (Hazanov, 1971: 69). Sarmat ordusunda kendini savunma silahlarının geniş bir biçimde yaygınlık göstermemesi bozkır savaş taktiğinin gereksinimleri ile izah olunabilir.

Sarmatlar'ın parçalanarak farklı birer koldan hareket etmesi onların askeri alanda bazı değişiklikler yapmasına zemin hazırlamıştır. Bu devrin yazılı kaynakları Sarmatlar'dan bahsederken farklı bilgileri vermektedirler. Sarmat sosyal hayatında ortaya çıkan esaslı değişiklikler onların askeri teşkilatını da etkilemiştir (Hazanov, 1970: 56). Geçit devrinde, Sarmat kadınları askeri faaliyetlerde bulunmamaktadırlar. M. Ö. I y.y. içeren Sarmat kadın mezarlarında silah ve at koşum takımlarına çok az rastlanılmaktadır. Bu devirde kadın savaşçılar henüz göçebe hayat tarzı yaşayan kavimlerde görülmektedir (Hazanov, 1970: 57). Yazılı kaynaklar Sarmat akınları ile ilgili bilgi vermemektedirler. Akınlar artık Sarmat toplumunda önemli rol oynamamaktadır. Bu durum Sarmat askeri teşkilatında yavaş orduyunun ön plana çıkmasıyla açıklanabilir. Atlı birlikler ok ve yay, kısa kılıçlar ve hançerlerle silahlanmaktaydılar. Bu silahla onların yakın dövüşü kabul ederek başarılı olduklarını göstermektedir¹. Ayrıca orduda mızrak, balta, kalkan vb. silah çeşitlerinin de kullanıldığı bilinmektedir. Kuban çevresi arkeolojik kazıları Sarmat silah çeşitlerini ortaya koyacak sayısız örneklerle zengindir.

¹Hazanov, M. A, Sarmatskie Metsi s koltsevim navershiem, SA, 1967(2).

Dağıstan'ın kuzey bölgelerinde özellikle, Sumbatlinsky mezarlığında açılan dokuz mezarda kabzasız kılıçlara ve hançerlere rastlanılmıştır. Bu kılıçlar küçük çapta , tek tarafı keskin olan hançerler ise en fazla 24 cm'dir. (Davudov, 1977: 115).

Sarmat ordusunda M. Ö. I y.y. ağır silahlarla donatılmış atlı birlikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Shilov (1959: 462), bu birliklerin daha ziyade İtil çevresi bölgelerinde yoğunlaştığını bildirmektedir. Bu devirde Sarmat savaş taktiğinde henüz belirgin bir değişiklik ortaya çıkmamaktadır. Yazılı kaynakların da bu dönemle ilgili verdikleri bilgiler göz önüne alınarak onların Kafkasya coğrafyasının siyasi gücünü ellerinde bulundurdıkları söylenebilmektedir (Hazanov, 1970: 59).

Sarmat sosyal ve siyasi hayatında M. S. I y.y. ortaya çıkan köklü değişiklikler doğal olarak askeri teşkilata da etkisini göstermiştir (Hazanov, 1970: 59). Sarmat askeri teşkilatında bu yüzyıldan itibaren ikinci devre başlamaktadır. İkinci devrin en karakteristik tarafı Sarmatlar'ın Alanlar'ın liderliği altında ortaya çıkmasıdır. Kadın savaşçılar artık savaş alanında gözükmemektedirler. Arkeolojik kazılar sonucu kadın mezarlarında silah türlerinin ortaya çıkması bunun devam eden bir gelenek haline geldiğini göstermektedir.¹ Sarmat ordusunda uzun kılıçlar, mızraklar başlıca silah türlerini oluşturmaktaydı. Ok ve yay artık ikinci dereceli silah görevini üstlenmektedir. Sarmat ordusunda ağır ve hafif silahlı atlı birlikler bu devrin balıca özelliklerindendir. Ordu, artık her kesin karılabileceği kalabalık bir kitle görünümünden çıkarak zenginlerden, asillerden ve onlara bağlı silahlı birliklerden meydana gelmekteydi. Fakirler ve kimsesizler buraya katılamazlardı (Hazanov, 1970: 60).

Sarmat savaş taktiği bu devirde büyük değişiklere sahne olmuştur. Savaşta ağır ve hafif silahlı atlı birlikler koordineli olarak hareket etmekte ve

savaşa son darbeyi ağır silahlı atlı birlikleri vurmaktaydılar. Arrianus, "Alanlar'a karşı askeri taktik" adlı eserinin 31 bölümünde bu devir Sarmat savaş taktiğinden bahsederken onların çivi şeklinde dizilerek düşman saflarını ortadan ikiye ayırdıklarını ve keskin kılıçları sayesinde savaşı kazanan tarafinkendileri olduklarını belirtmektedir. Savaşta atlı birliklerin rolü büyüktü; Bu birlikler düşman saflarına ani baskınlar yaparak onları şaşkına uğrattıyor ve böylece savaşın kazanılmasında önemli rol oynuyorlardı (Hazanov, 1970: 61). Ammianus Marcellinus (XVII: 12,3), bu birliklerin savaş becerisinden bahsederken onların yanlarında bir, bazen de iki yedek at götürdüklerini ve böylece, biri yorulduğu zaman diğerine atlayarak savaş alanında hızlı manevralar yaptıklarını belirtmektedir.

Sarmat askeri teşkilatının ikinci devresini ortaya çıkaran arkeolojik materyaller İtil ve Don çevresinde, Kuzey Kafkasya'da ve Ukrayna'da ele geçirilmiştir (Hazanov, 1970: 59). Burada gün ışığına çıkarılan ve atlı birlikleri karakterize eden çoğu sayıda mezar buluntuları konumu itibarıyla IV y.y. Hun atlı birlikleri ile büyük benzerlik arz etmektedir (Merpert, 1955: 159-160). Ayrıca Sarmat ağır silahlı atlı birlikleri ve dövüş tekniği, ilk olarak Romalılar (Ammianus, XVII: 13,8), daha sonra ise Sasani İmparatorluğu tarafından (Vaynshtein, 1966: 62) benimsenmiştir.

2. DİL

Sarmat kavimlerinin Kafkasya coğrafyasına yerleşerek burada değişik kavimlerle kurdukları kültürel münasebetler en çok dilleri üzerinde farklı görüşlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Sarmat araştırmacılarının büyük bir kısmı dillerinin İran dilleri ailesine ait olduğunu söylemektedirler.

¹ Böyle tip mezarlara Kalinovsky'deki 34 nolu mezarlıkta rastlanılmıştır.

Sarmat dili üzerine yapılan son araştırmalar, onların Kafkasya coğrafyasında İskitler'in devamcıları olduğunu ortaya çıkarmıştır. Abayev (1949), İskit Sarmat kelimelerini inceleyerek bunların tek bir dilden türediği kanaatine varmaktadır. Ayrıca, Kafkasya coğrafyasında ortaya çıkarılan katakomb mezar buluntuları da Sarmatlar'ın kltr, hayat tarzı ve en önemlisi dilleri açısından İskit ve Orta Asya kavimleri ile yakından alakalı olduğunu gözler önüne sermektedir (Smirnov, 1972: 75). Herodot (IV, 117), Sarmat dilinden bahsederken İskit dilinin bir diyalektini kullandıklarını belirtmektedir.

Siraklar'ın Kafkasya coğrafyasında ortaya çıkması Sarmat dilinin de giderek yayılmasını sağlamıştır. İber krallık tahtına Saurnag, Hsefarnug, Radamist vb. Sarmat adlarını taşıyan kralların geçmesi tesadf bir olay olarak sayılmamaktadır. İber tarihçileri Saurnag adının Sauromat etnoniminin değişmiş bir versiyonu olabileceyi görüşündedirler (Vinogradov, 1965: 114). Ayrıca, İran dillerine ait edilen Asparges, Cotises vb. Sarmat liderlerinin adları daha ziyade yerli Sarmat adları olarak karakterize edilmektedir (Tolstov, 1948: 221).

Sarmat dilinin İran dil veya dilleri ailesine ait edilmesi Alanlar'ın bu coğrafyalarda ortaya çıkmasına denk gelmektedir. Özellikle, henüz göçebe hayat tarzını sürdüren alanlar büyük kitleler halinde Güney Kafkasya'ya inerek burada Media devleti ile siyasi ilişkilere girmişlerdir. Bu dönemde adı geçen coğrafyada Fars kültürünün ortaya çıktığı ve Alanlar'ın büyük ölçüde bu kültürün etkisi altında kaldığı düşünülürse gösterilen konu kısmen açıklığa kavuşturulabilir.

Sarmat dili üzerine yapılan araştırmaların henüz yeterli aşamaya gelmemesi onlar ile ilgili kesin bir görüşün ortaya çıkmasını geciktirmektedir.

3. DİN

Sarmatlar'ın dini inançları ile ilgili kaynaklar bilgi vermemektedirler. Özellikle, Kafkas coğrafyasında ortaya çıkan Sarmat kavimlerinin dini inançlarını incelemek için bölgede yapılan kazılar büyük önem taşımaktadır. Kazılar zamanı ele geçirilen çeşitli buluntular ve bu buluntuların üzerine işlenmiş bazı figürler konuya açıklık getirmektedir.

Sarmatlar'ın dini inançları büyük ölçüde İskitler'in dini inançları ile benzerlik göstermekteydi. Nitekim, Sarmat toplumu içerisinde kahinliğin ve falcılığın var olduğu, İskit tanrı ve tanrıçalarının etkisinin onlarda görüldüğü anlaşılmaktadır. Sarmat toplumu içerisinde kadınlar erkekler gibi kahinlik yapabilmekteydiler. Bu, mezarlarda ele geçirilen üzerinde kurban kesilen taşlar, hayvan tasvirli aynalar, vücutta dövme ve boyama yapmak için çeşitli boyalar ile izah olunmaktadır (Smirnov, 1964a: 162-173). Sarmatlar'da falcılık İskitler'de yapılan facılığa çok benzemektedir. Sarmat kavimlerinden Alanlar'ın İskitler gibi söğüt dallarıyla fala baktıkları bilinmektedir (Mızı-Ulu, 1993: 35).

Sarmat tanrılar alemi hakkında kesin bilgilerin bulunmaması konunun açıklığa kavuşturulmasını zorlaştırmaktadır. Fakat İskitler'le aynı coğrafyada yaşamlarını sürdürmeleri Sarmatlar'da da İskit tanrılarının egemen olduğunu ortaya çıkarmaktadır. İskitler'de toprak tanrıçası olarak bilinen Api'nin özellikle, Kuzey Kafkasya coğrafyasına yerleşen Sarmatlar'da da ululandığı bilinmektedir (Spitsin, 1909: 23-24). Ateş tanrıçası Tabiti'nin Sarmatlar'da çok iyi korunup saklandığı kurganlarda ele geçirilen buluntularda ortaya çıkmaktadır. Kurgan mezarların duvarlarında ortaya çıkarılan yanık izleri, kömür ve diğer buluntular bunu açıkça göstermektedir (Grakov, 1969: 71). Tanrıça Tabiti II-III y.y. kadar Sarmat kavimleri arasında yaşamıştır (Moshkova, 1963: 23).

Sarmatlar'ın tanrılar dünyasına Grekler'in etkisi olmuştur (Durmuş, 1997a: 103). Herodot'un (IV, 59), İskitler için verdiği Grek tanrı veya tanrıçalarının Sarmat kavimleri arasında da yaygın olduğu düşünülmektedir.

Sarmat dini inançlarının Eski Doğu'nun dini inançlarından etkilendiği bilinmektedir. Bu kavimler arasında özellikle, ateşe tapmanın onlara Maglar'dan geçtiği düşünülmektedir (Abayev, 1949: 179). Ayrıca, Eski Doğu'nun dini inançlarından biri olan "Güneşe tapma" ve bu uğura yapılan dini merasimlere de Sarmat mezarlarında çeşitli eşyaların üzerine işlenmiş dini tasvirlerde rastlanılmaktadır (Grakov, 1969: 71). Bunun yanı sıra, ortaya çıkarılan mezarlarda ele geçirilen madeni levhalar üzerine işlenmiş tasvirler de Sarmat dini inancını belirli ölçüde açıklığa kavuşturmaktadır.

4. EKONOMİ VE TİCARET

Kafkasya coğrafyasında İskitler'den sonra ortaya çıkan Sarmatlar bölgenin siyasi hayatında olduğu gibi ekonomik ve ticari hayatında da çok önemli yeri işgal etmişlerdir. Bir başka ifade ile göçebe Sarmatlar ticarete ve ekonominin çeşitli dallarında önemli gelişmelere imzalarını atarak bölgenin tarihi seyrine hız kazandırmışlardır. Özellikle, hayvancılığın ve ziraatın bu topluluklarda daha belirgin hale gelmesi onların adı geçen coğrafyalarda İskit ekonomisini benimseyerek devam ettirdiklerini ortaya koymaktadır.

Sarmatlar'da hayvan başlıca servet sayılmaktaydı. Bir başka ifade ile Sarmat hayat tarzı hayvanı beslemeyi ve korunmayı gerektiriyordu. Bozkır coğrafyasının büyük ölçüde hayvancılığa elverişli bir arazi olması bu tür bir gelişmeyi zorunlu kılmıştı (Durmuş, 1996: 187). Kafkasya coğrafyasında

ortaya çıkarılan tüm Sarmat mezarlarında hayvan kemiklerine, çoğu eşyalar üzerine işlenmiş tasvirlerine rastlanılmıştır. Sarmat ekonomisinde kısa boynuzlu hayvan ve başlıca olarak koyun birinci yeri tutmaktaydı. Mezarlarda ele geçirilen koyun kemikleri ve özellikle de zengin mezarlarda kesilmiş olarak bulunan koyun leşleri buna açık örnektir (Smirnov, 1964b: 50). Koyunculuk bozkır göçebelerine ayrıca, Sarmatlar'a otlakları nispeten elverişli şekilde kullanma imkanı vermektedir. Sarmat koyunları bozkır coğrafyası için karakteristik olan kabayünlü (karakul) cinsine aitti. Ayrıca, et ve yağlılık oranına göre Gissar cinsine yakın sayılmaktaydı (Smirnov, 1964; 50). Sarmatlar koyundan eti ile beraber süt ve yağ elde ediyor, sütünü peynir yapımında kullanıyorlardı. Sürüleri otlatan çobanlar için kaba yünden kumaş, keçeden kış elbiseleri yapılmaktaydı (Smirnov, 1964b: 51). Koyunun Sarmat kavimleri arasında bu denli gelişme göstermesi onlarda dokumacılığın da ortaya çıkmasını sağlamıştır. Mezarlarda çok sayıda yün eğiren iğlerin, piramit ve koni şeklinde yapılan dokuma tezgah parçalarının ele geçirilmesi, eğiriciliğin ve dokumacılığın hemen her ailede yaygın hale geldiğini ortaya koymaktadır (Anfimov, 1958: 66). Sarmatlar'da koyun sürülerini bozkırların başlıca hırsızları sayılan canavarlardan korumak için köpek beslendiği bilinmektedir. Oppianus, en iyi köpek cinsinden bahsederken "Sauromat" köpeklerini ilk olarak göstermektedir (Smirnov, 1964b: 51). Koyunculukla beraber deve beslemenin ve özellikle, atçılığın adı geçen kavimler arasında çok yaygın olduğu ortaya çıkmaktadır. Deve, Güney Ural ve İtil çevresinde nakliyat aracı gibi kullanılmıştır. Kazılar sonucu tunç levhalar üzerinde ele geçirilen iki hörgüçlü deve tasvirleri bu konu ile ilgili bilgi vermektedir (Smirnov, 1964b: 51). Strabo'nun Hazar Denizi'nin kuzeyinde yer alan Aorslar hakkında verdiği bilgiler arasında onların deveyi bir nakliyat aracı olarak kullandıklarını bildirmesi, konuya kısmen açıklık getirmektedir (Strabo, XI: 5,8). At, bozkır insanının hayatında vazgeçilmez öneme sahipti. Bu eski göçebe kültürü daha yeni bir aşama olan "At besleme kültürü"nü doğurmuştu (Durmuş, 1997d: 13). Genellikle savaş aracı olarak kullanıldığı bozkır coğrafyasında özellikle, Sarmatlar'ın ortaya çıkışından sonra bir besin ihtiyacı olarak da istifade edilmeye başlanmıştır. Sarmatlar'ın et ihtiyacını karşılamak

için büyük at yıkları besledikleri mezarlarda bulunan sayısız at kemiklerinin ele geçirilmesi ile kesinlik kazanmaktadır. At, genellikle dini merasimlerde kurban edilen koyundan sonra ikinci yeri işgal etmiştir (Smirnov, 1964b: 51).

Sarmat hayvancılık ekonomisinin ikinci kolunu iri boynuzlu hayvanlar oluşturmuştur. Bu hayvan türleri Sarmat ekonomisinde et ve süt gibi gıda ihtiyaçlarını karşılamakta ve bunun yanı sıra nakliyat aracı gibi de kullanılmaktaydı. Yer yer ele geçirilen Sarmat mezarlarında ağaçtan yapılmış araba kalıntılarının hemen yanında arabayı çeken boğa kemiklerine rastlanılmaktadır (Smirnov, 1964b: 52). İri ve kısa boynuzlu hayvanların yanında avcılığın da Sarmat ekonomisinde yer aldığı söylenebilmektedir. Sarmatlar özellikle, Aşağı İtil çevresinde oluşan sazamlıklardan vahşi ördek ve kazları avlıyor, onların yumurtalarını topluyorlardı. Bu kuşların kemiklerine ve yumurta sarısına daha ziyade dini buluntuların ağırlıkta olduğu mezarlarda rastlanılmaktadır (Smirnov, 1964b: 58). Ayrıca, nehir ve deniz kıyılarına yerleşen Sarmatlar'a ait mezarlarda balık kemiklerine rastlanılmıştır. Bu konu ile ilgili ortaya çıkarılan buluntulara dayanılarak balıkçılığın daha ziyade Kuzey Kafkasya coğrafyasına yerleşmiş Sarmat kavimleri arasında yaygın olduğu söylenebilir. Balık ve kuşların yanında vahşi hayvanların da avlandığı bilinmektedir. Buna, Sarmat sanatında yaygın hale gelen vahşi hayvan tasvirlerinde rastlamak mümkündür.

Kafkasya coğrafyasına yerleşen Sarmat topluluklarının göçebe hayat tarzından yerleşik hayata geçmesi onlarda yerleşik kültürün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle, Sirak kavimler birliği adı altında birleşen Sarmat kavimleri Kafkasya coğrafyasında yerleşik ekonominin gelişmesini sağlamıştır. Yerleşik kültürün ortaya çıkması bu coğrafyada ziraatın ve ticaretin, demirciliğın gelişmesini hızlandırmıştır.

Sarmatlar'da ziraatın ortaya çıkması ve yaygınlık göstermesinde İskitler'in rolü büyüktür. Sarmatlar'ın Kafkasya'nın ziraata elverişli

bölgelerinde buğday, darı vb. ürünleri ettikleri Kuzey Kafkasya'da ele geçirilen mezarlarda ortaya çıkarılmaktadır. Kalmıkya'nın Çağan Elsin bölgesinde ele geçirilen kurganlardan 34 nolu kurganda buğday tanelerine rastlanılmıştır (Sınıchin, 1951: 42). Shilov (1959: 343), Kalinov mezarlığında demir orak ele geçirmiştir. Darı göçebe İskitler'de ve Sarmatlar'da bilinmekteydi (Smirnov, 1964b: 57). Plinius (XVIII, 100), darının Sarmatlar tarafından at sütü veya baldır damarlarının kanı karıştırılarak mantı şeklinde yenildiğini bildirmektedir.

Sarmatlar'da ticaret İskit ticaretinin bir devamı şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde kuzey ticaret yolları Hazar denizinin sahil boyunca Kuzey Kafkasya'yı Önkafkasya'ya bağlayarak doğu ticaretinin temelini oluşturmaktaydı. İskitler'in adı geçen coğrafyalarda zayıflamaya başlayan ticari itibarını ellerine geçiren Sarmatlar kısa zamanda doğu ile batı arasında ticari merkez oluşturdular. Strabo (XI: 5,8), Sarmat kavimlerinden Aorslar'ın Hazar Denizi sahili boyunca uzanan ticaret yollarını ellerine geçirerek burada Hindistan'dan ve Babil'den deve kervanları ile getirilen malları Ermeniler'den ve Medialılardan alarak ticaret yaptıklarını bildirmektedir. Bu şekilde ticaret yollarını kontrolleri altında tutan Sarmatlar kendi gereksinimlerinin yanında, diğer topluluklara ticaret mallarının ulaşmasını da sağlamış oluyorlardı (Durmuş, 1996: 189). Nitekim, Dağıstan'da ortaya çıkarılan Andreiaul mezarlığında ele geçirilen buluntular bu devirde Kuzey Doğu Dağıstan'ın önemli ticaret merkezlerinden birini oluşturduğunu gözler önüne sermektedir (Abramova, 1980: 123). Ayrıca, Sarmat döneminde gelişen ticari ilişkileri toprak mezarlarda ve kurganlarda ele geçirilen yabancı ürünler de desteklemektedir. M. S. I y.y. Kuban ve çevresi Bosporus ve diğer yabancı ürünlerin burada toplanmasını sağlayarak, Bosporus tüccarları için büyük bir pazar haline geldi. Sarmat ticari ilişkileri sadece Bosporus devleti ile sınırlı kalmamaktaydı. Aşağı İtil ve Hazar bozkırlarını Orta Asya bozkırlarına bağlayan yollar bazen Çin ticari ürünlerinin Kafkasya coğrafyasına ulaşmasını sağlamaktaydı. Sarmatlar'da köle ticaretinin de yapıldığı yazılı kaynaklarda bildirilmektedir (Hazanov, 1975: 162).

Sarmatlar'da hayvancılığın ve ticaretin yanında demirciliğin de geliştiği ele geçirilen arkeolojik materyallerce ortaya konulmaktadır. Demircilik Sarmat üretiminde esas yeri tutmaktaydı. Demirciliğin hemen yanı başında dökmeciliğin de iyi şekilde işlediği bilinmektedir. Sarmat ustaları demir ve tunçtan çeşitli emek aletleri, silahlar, menteşeler, bıçaklar, kazanlar vb. eşyalar yapmaktaydılar. Özellikle, Kuzey Kafkasya'da demir, bakır vb. metallerin çok az bulunması Sarmatlar'ın Hazar Denizi kuzeyi ve Ural'ın güneyi ile metal ticaretine başlamasına zemin hazırladı. Bu coğrafyalardan alınan metal çeşitleri Sarmat ustaları tarafından burada Sarmat eşyalarına çevrilmekteydi (Maksimov, 1966: 58). Sarmat ustalarının ortaya koyduğu eserler dikkate alındığında onların büyük ölçüde yerli motifleri kullandıkları görülmektedir (Smirnov, 1964b: 60). Kuma ve Terek nehirleri arasında, Agabatır köyü çevresinde Açıkulak, Mahmut-Mektep, Bajigan ve Terekli-Mektep mezarlarında tunç ve demir ok başlıklarına, yangın sırasında büyük tahribata uğramış metal aletlerin parçalarına vb. buluntulara rastlayan Krupnov (1960:151), bu materyallerin yerli Sarmat ustalarının bir ürünü olduğunu ve bu buluntuların tüm Sarmat yerleşim birimlerinde ortaya çıktığını belirtmektedir.

Sarmat ustaları metal ürünlerin yanında kilden çeşitli sayıda ve değişik formlarda kap kaçak, süs eşyaları, ip eğirme iğleri, su testileri, taslar vb. günlük kullanım eşyaları yapmaktaydılar. Smirnov (1964a: 108-110), seramiğin Kuzey Kafkasya'da ortaya çıkmasını Sarmatlar'ın bu coğrafyalara yerleşmesine bağlamaktadır. Sarmatlar'ın Kuzey Kafkasya'da ortaya koydukları seramik örnekleri incelendiğinde gerek forması ve gerekse de taşıdığı ornament bakımından Albaniya seramik geleneğinin adı geçen coğrafyalardaki en iyi temsilcileri oldukları anlaşılmaktadır (Krupnov, 1951: 223). Sarmatlar'ın Kuzey Kafkasya'da ortaya koydukları seramik eşyalara M. S. I y.y. itibaren Kafkasya coğrafyasının hemen her yerinde rastlanılmaktadır. Yapılan arkeolojik kazılar sonucu ele geçirilen seramik çeşitleri zaman dilimi

içerisinde Sarmat ekonomisi, sosyal hayatı ve sanatının en iyi takipçisi olarak ortaya çıkmaktadır.

Sarmat ülkesinde ticari ilişkilerin geniş ölçüde gelişme göstermesi yerleşik kavimlerin ekonomik düzeylerinin artmasını sağlamaktaydı. Bununla beraber sosyal hayatta ortaya çıkan dengesizlik kısa zaman içerisinde Sarmat kavimleri arasında da kendini gösterdi. Özellikle, Sarmat toplumu içerisinde akraba kavimlerin ana kitleden ayrılması ortaya çıkan dengesizliği daha da derinleştirdi. Kuzey Kafkasya'da yapılan arkeolojik kazılar sonucu açılan Sarmat mezarları bu dengesizliği açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Kuban'da ele geçirilen mezarlar (Ust-Labin II, Ladoj) muhteviyatı bakımından zengin mezarları meydana getirmektedir. Ayrıca, M. S. I y.y. tarihlendirilen taş mezarlar da sosyal dengesizliği gün ışığına çıkarmaktadır (Anfimov, 1958: 66). Pashkov II, Temijbek ve Krasnodar'da ortaya çıkarılan toprak mezarlar bunu aksine çok az ve tek çeşit materyallerle karşımıza çıkarmaktadır (Anfimov, 1958: 66).

5. SANAT ANLAYIŞI

Sarmatlar'da sanat İskit sanatının bir devamı şeklinde ortaya çıkmıştır. Özellikle, Kafkasya coğrafyasına yerleşen Sarmat toplulukları burada gerek İskit, gerekse de Eski Doğu sanat anlayışını büyük ölçüde benimsemişlerdir. Adı geçen toplulukların ortaya koydukları sanat ürünleri forma ve ornament bakımından Orta Asya ve Kafkasya bozkır kavimlerinin hayatını yansıtmaktadır.

Sarmat sanatının başlıca özelliği hayvan motiflerine dayanmaktadır. Kuzey ve Merkezi Kafkasya'da, kurgan ve toprak mezarlarda ele geçirilen

çeşitli arkeolojik buluntular bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Özellikle, Kabardi-Balkar'da aşağı Culat, Kislovodsky'da Podkum mezarlarında gün ışığına çıkarılan sayısız miktarda seramik kap kaçak Sarmat hayvan tasvirlerinin en iyi örneklerindendir. M. S. I-II y.y. tarihlendirilen bu mezar buluntuları mitolojik hayvan tasvirlerinden daha ziyade var olan hayvan örnekleri ile dikkat çekicidir (Abramova, 1979: 42). Hayvan tasvirlerinin yer aldığı örneklerle ayrıca, Karabudakkent I, Tarkin mezarlarında rastlanılmaktadır. Burada ele geçirilen hayvan tasvirleri seramik ürünlerinin yanı sıra, aynalarda, küçük süs eşyalarında, tunç tabaklarda vb. ortaya çıkmaktadır (Abramova, 1987: 66-67). Sarmat sanatında bronz devrinin hayvan tasvirlerine de rastlanılmıştır. Bu örnekler daha ziyade yerli motifleri içermekte olup, testi, tas, çeşitli seramik vb. ortaya çıkmaktadır (Davudov, 1977: 114).

Sarmat sanatının başlıca özelliğini taşıyan hayvan tasvirleri gelişme devresine göre iki yere ayrılmaktadır. İlk devrin hayvan tasvirleri daha ziyade Eski Doğu ve İskit sanat anlayışında da başlıca yeri tutan mitolojik hayvan tasvirlerinden oluşmaktadır. Özellikle, Maglar'dan büyük ölçüde etkilenmeleri onlarda mitolojik geyik ve vahşi kuş tasvirlerinin daha yaygın bir biçimde kullanıldığını ortaya koymaktadır (Elnitsky, 1960: 54). Bu örneklerle Dağıstan (Krupnov, 1951: 222-223) ve Kuban'da (Abramova, 1979: 43) daha sık rastlanılmaktadır. Ayrıca aşağı İtil çevresinde bulunan Sarmat mezarlarında da bu tasvirler ortaya çıkarılmıştır (Smirnov, 1982: 121). İkinci devri kapsayan tasvirler daha çok av sahnelerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu devrin örnekleri kurt, ayı, tilki, vb. gibi gerçek hayatta var olan hayvan tasvirlerini içermektedir. Burada adı geçen hayvanlar bozkır hayvan sürülerine zarar verdikleri için hep av sahnelerinde verilmektedirler (Smirnov, 1964b: 58). Ayrıca, Kül-Oba kurganlarında ortaya çıkarılan altın bilezik üzerinde tavşan avı sahnesine rastlanılmıştır. Resimde yer alan atlıların giyim kuşamlarına göre Sarmatlar'a daha yakın olduğu düşünülmektedir (Gragov, 1969: 72). Ele geçirilen av sahnelerine başka hiçbir yerde rastlanılmaması, konunun Herodot'un Kara

Deniz kuzeyi İskitler'i için verdiği tavşan avlama hikayesinden yola çıkarak yine bu coğrafyada ortaya çıkan Sarmatlar'a atıf edildiği görüşünü güçlendirmektedir (Grakov, 1969: 72).

Sarmat sanatının diğerk bir özelliği de oymacılığın onlarda çok geniş yayılmasıdır. Sarmat ustaları avladıkları kurt, ayı vb. hayvanların kemiklerini ve özellikle, dişlerini oyarak çeşitli ornamentler meydana getirmişlerdir. Adı geçen oymacılık hayvan kemikleri, küçük süs taşları üzerinde daha geniş bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Sarmat ustalarının hayvan kemikleri üzerine işledikleri çeşitli hayvan ve av sahnelerinden oluşan minyatürler, büyük taş ve kaya, mezar vb. eşyaların üzerine işledikleri resimlerden inceliği ve zarıflıği ile seçilmektedir (Smirnov, 1964b: 60). Sarmatlar'a ait edilen sanat kalıntıları arasında onların boyayı bildiklerini ve onu iyi kullandıklarını ortaya çıkarmaktadır. Bu sanat ürünlerine daha ziyade zengin mezarlarında rastlanılmaktadır (Smirnov, 1964b: 60). Burada ortaya çıkarılan buluntulara dayanılarak gerek bozkır ve gerekse de yerli geleneklerin iyi korunup saklandığı söylenebilir.

SONUÇ

Kafkasya dünyanın en eski coğrafi bölgelerinden biridir. Bu coğrafya doğal yapısı, yer altı ve yerüstü zenginliği, stratejik konumu ile daha en eski zamanlardan beri çeşitli kavimlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Adı geçen coğrafyada bilinen en eski kültür abidelerine rastlanması ortaya atılan tezi çok açık bir şekilde desteklemektedir.

M. Ö. II. binlere değin bu coğrafyaya doğudan büyük kitleler halinde göç hareketleri başlamaktadır. Bu göçler coğrafyanın siyasi yapısının formalaşmasında en büyük etkenlerden birini oluşturmuştur. Nitekim, M. Ö. IX. y.y. tarih sahnesine çıkan Urartu devleti, aynı yüzyılın 70 yıllarında ortaya çıkan Manna ve daha sonralar Media devletleri buna bariz örneklerdendir. Ortaya çıkan göç hareketleri Hazar denizinin güneyinden olduğu gibi kuzeyinden de yapılmaktaydı. Bu coğrafyaya yapılan göç hareketlerini başlıca olarak Atlı-bozkır kavimleri gerçekleştirmiştir. Bu kavimler Kimmerler, İskitler ve daha sonra Sarmatlar'dır.

Kimmerler adı geçen coğrafyada M. Ö. VIII y.y. ortaya çıkmışlardır. Kuzeyden Kafkaslar üzerine inen Kimmerler burada Eski Doğu devletleri ile siyasi ve kültürel ilişkilere girmişlerdir. Kimmer adından ilk defa Asur kaynaklarında bahsedilmektedir. M. Ö. VII y.y. ait Asur yıllıkları onları Gi-mi-ir-ra-i şeklinde vermektedirler. Ayrıca, Tevrat'ın "Tekvin" bölümünde bu isim Gomer olarak gösterilmektedir.

Kimmerler'i daha başından beri yakın takibe alan İskitler onların hemen ardından, Karadenizin ve Hazar denizin kuzeyinden iki kol halinde Kafkasya indiler. Kimmerler'den farklı olarak bir kısmının daha güneye doğru yönelmesi, Manna ve Media devletleri ile siyasi ilişkilere girmesine zemin

hazırladı. Kafkasya coğrafyasını iki koldan ele geçiren Kimmerler ve İskitler Eski Doğu'nun büyük devletlerinden Asur, Babil, Urartu, Manna, Media vb. münasebetlerde bulunmuşlardır. Urartu kralı II Rusa akıllı politika izleyerek Kimmerler'in bir kısmının batıya ilerlemesini sağlarken, Asur kralı Asarhaddon kızını İskit lideri Partatua'yla evlendirerek meseleni çözmeye çalışmıştır. Fakat M. Ö. VI y.y. değin gerek Asur ve gerekse de Urartu devletleri adı geçen kavimlerin baskılarına fazla dayanamayarak tarih sahnesinden kalkmışlardır. Bu devirden itibaren yazılı kaynaklar adı geçen coğrafyalarda İskit hakimiyetinden bahsetmektedirler. Herodot (I: 106), İskitler'in Asya'nın 28 yıl hakimi olduklarını belirtmiştir.

Kimmer İskitler'in Kafkasya coğrafyasını kendilerine yurt edinmeleri siyasi ilişkilerin yanında kültürel münasebetlerin de gelişmesini hızlandırmıştır. Adı geçen kavimlerin ortaya koydukları kültürel münasebetleri bu coğrafyalarda yapılan arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkarılan zengin materyaller desteklemektedir.

M. Ö. VI y.y. ortalarına doğru Kafkasya coğrafyası doğudan gelen yeni bozkır kavimlerinin göç hareketlerine sahne oldu. Bu kavimler Sarmatlar'dır. Kısa zaman içerisinde İskitler'in bu coğrafyadaki hakimiyetine son veren sarmat toplulukları Don ve İtil nehirleri arasına yerleşerek yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Sarmatlar Kafkasya coğrafyasında Aors, Sirak ve Alan kavimlerinin adı altında ortaya çıkmışlardır. Bu kavimlerden Aorslar ve Siraklar bölgenin siyasi hakimiyetini ele geçirmek için sürekli savaflara tutulmuş ve hatta karşı saflarda yer almışlardır. Siraklar, adı geçen kavimler arasında "tüm Sarmat kavimlerini bir çatı altında toplayarak " önemli yer tutmuşlardır. Ayrıca, Siraklar Sarmat adının arhaik forması olan Sauromat isminin koruyucuları olarak da bilinmektedirler. Aors ve Siraklar'ı bu coğrafyada Alanlar

izlemişlerdir. Alanlar daha ziyade göçebe hayat tarzının savunucuları ve arlıksız akınları ile tarihe damgalarını vurmuşlardır.

Atlı-bozkır kavimlerinin Kafkasya coğrafyasında ortaya koydukları kültürel münasebetlerini büyük ölçüde arkeolojik kaynaklar açıklığa kavuşturmaktadır. Ele geçirilen buluntular onların idari, askeri, dili, dini, sosyal ve ekonomik hayatı, sanat anlayışı hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Atlı-bozkır kavimlerinin idari ve askeri teşkilatı eski Türk geleneğini en iyi şekilde uygulamaktaydı. Ülke kabile liderleri tarafından yönetilmekteydi. Askeri teşkilatta bozkır savaş tekniği çok iyi kullanılmaktaydı. Özellikle, ok ve yay gibi hafif silahla silahlanmış birlikler atın da verdiği hızla kısa zamanda düşmanı bozguna uğratiyorlardı. Kafkasya coğrafyasındaki kazılar zamanı ele geçirilen sayısız ok ve ok başlıkları, at ve at koşum takımları konuyu en iyi şekilde açıklamaktadır. Sarmatlar'ın ortaya çıkmasıyla bozkır savaş tekniğinde önemli değişiklikler yapılmıştır. Önce Sarmat kadınları da savaşa katılırken daha sonra bu gelenek ortadan kalkmıştır. Ayrıca, savaş alanında esas birliklerin hafif silahlı atlılar değil ağır silahlarla donatılmış savaşçılar oluşturmaktadırlar.

Şamanizmin bozkır kavimlerinin dini inançları arasında yer aldığı bilinmektedir. Bunun yanında tanrılar alemi de kabul görmekteydi. Bozkır şamanları Herodot'un verdiği bilgilere göre söğüt dalları ile fala bakıyor ve böylece gelecekte haber veriyorlardı. Eski Doğu devletlerinden Media'da da bu tür fala bakma metodunun yaygın olması, bozkır kavimleri ile adı geçen dini bakımdan bir yakınlaşmanın içerisinde olduğu söylenebilir. Bozkır kavimleri arasında ululanan esas dini ayin olarak güneş kultu gösterilmektedir. Onlar tanrı olarak güneşe tapıyorlardı. Herodot (I: 216), Massagetler'in dini inançlarından bahsederken "Tanrıların en hızlısı güneşe ölümlerin en hızlısı atı kurban ediyorlardı" ifadesini kullanmıştır.

Kafkasya coğrafyasında ortaya çıkan bozkır kavimlerinin kullandıkları dil, çoğu araştırmacılar tarafından farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Burada İranilik, Slavlık, Türklük görüşleri ağır basmaktadır. Slavlık görüşü bazı Rus bilim adamları tarafından ortaya atılmışsa da gerektiği ilgiyi alamamıştır. İranilik nazariyesi bazı Rus ve Avrupa bilim adamları tarafından ısrarla sürdürülmektedir. Türkilik veya Türk dilin kullandıkları yolundaki ortaya atılan görüş arkeolojik kazılar sonucu ele geçirilen buluntuların ve Suz ve çevresinde gün ışığına çıkarılan çivi yazılı metinlerin muhtaviyatı itibariyle ağırlık kazanmaktadır. Bu konunun daha kesin sonuçlara ulaşması adı geçen coğrafyada yapılan ve yapılacak sistematik kazılar sonucu mümkün olacaktır.

Atlı-bozkır ekonomisi hayvancılığa dayalı bit ekonomi görünümündedir. Hayvan göçebe toplumda başlıca servet sayılmaktaydı. Hayvan sadece taşımacılık aracı olarak değil gıda için de kullanılıyordu. Özellikle, eti ve sütüne önem veriliyordu. Sütünden "İşpakka" adlı peynir yapılmaktaydı. Kafkasya coğrafyasının ziraata elverişli topraklara sahip olması göçebelerin hayat tarzında gözle görülür değişiklikler meydana çıkarttı. Bunu Kuban ve çevresinde yapılan kazılar sonucu ele geçirilen buğday, darı tohumları, demir orak vb. buluntular açıklığa kavuşturmuştur. Ziraatın yanında demircilik süs yapımı, oymacılık vb. sanat dalları da gelişme göstermiştir. Karmir - Blur, Ust - Labin, Koban, Sakız, Bastam, Mingeçevir, Mozdok vb. kurgan mezarlarda sayısız miktarda sanat örneklerine rastlanılmıştır.

Kafkasya'da ortaya çıkan Atlı-bozkır kavimlerinin sanat anlayışı hayvan tasvirlerine dayanmaktaydı. Gerek Kimmer ve İskit, gerekse de Sarmat topluluklarının çeşitli eşyalar üzerine yaptıkları değişik hayvan figürleri bozkır sanat anlayışını açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Ele geçirilen tasvirlerde arslan, boğa, geyik ati vahşi kuşlar vb. motifler Kafkasya coğrafyası için karakteriktir. Özellikle, geyiğin bozkır kavimleri arasında daha sık kullanması

ve resimlerde dini motoflerde işlenmesi bozkır kültürü ile Kafkasya kültürü arasında esaslı benzerliklerin var olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Atlı-bozkır kavimlerinin Kafkasya coğrafyasına yerleştikten sonra ortaya koydukları siyasi ve kültürel münasebetler henüz yeterli boyutlarda araştırılmamıştır. Bu coğrafyalarda yapılacak sistematik kazılar sonucu daha tutarlı ve dayanaklı bilgilere ulaşılabacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

ABAYEV, V

1949 Osetinski Yazık i Folklor, Moskova- Leningrad.

ABRAMOVA, M

1978 "K Voprosu ob Alanskoy Kulture Severnogo Kavkaza", SA, c.I, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 72-82.

1979 "K Voprosu o Svyazah Naseleniya Severnogo Kavkaza Sarmatskogo Vremeni", SA, c. II, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 31-50.

1987 "Osobennosti Kulturi Naseleniya Dagestene v Albano-Sarmatskuyu Epohi" SA, c. IV, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 59-73.

ABRAMOVA, M ve M. MAGOMEDOV

1980 O Proishojdenii Kulturi Andreaulskogo Gorodişa. Nauka Dumka Yayınevi, Moskova.

ALEKSEEV, YU

1980 "O Skifskom Arese", AS, sayı 21, Leningrad.

ALEKSEEVA, E

1976 Etničeskie Svyazı Sarmat i Rannih Alan s Mestnymi Plemenami Severo Zapadnogo Kavkaza. Çerkessk.

ALİYEV, İ

1960 İstoriya Midii. Azərbaycan SSC İlimler Akademisi Yayınevi, Bakı.

1971 Sarmato-Alanı na Puti İran. Nauka Yayınevi, Moskova.

ALİYEV, İ ve G. ASLANOV

- 1975 "K Voprosu o Proniknovenii na Territoriyu Azerbaydjana Plemen Sarmato-Massageto - Alanskogo Kruga v Drevnie Veka Naşego Letoistsiiisleniya", MA DİSO, c. III , Ordjonikidze.

ALİYEV, İ ve G, ALİYEV

- 1976 "O Sarmato Alanskih Pamyatnikah na Territorii Nahçihanskoy ASSC", SA, c. I, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 176-186

AMMIANUS MARCELLINUS

- (1947) İstoriya. Çev. V. LATISHEV, VDI, c.IV, Nauka Yayınevi, Moskova, s.287-297.

ANFİMOV, N

- 1949 "K Voprosu o Naselenii Prikubanya v Skifskuyu Epohu", SA, c. XI, Nauka Yayınevi, Moskova,s. 241-260.
- 1958 "Plemena Prikubanya v Sarmatskom Vremya", SA, c. XXVII, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 62- 71.

ARİSTOV, N

- 1896 "Zametki ob Etničeskom Sostave Turkskih Plemen i Svedeniya ob Çislen - nosti", Jivaya Starina, c. III- IV,

ARRIANUS

- (1948) Taktika. Çev. P. İ. PROZOROVA, VDI, c. I, Nauka Yayınevi, s. 265-282.

ARTAMONOV, M

- 1962 İstoriya Hazar. Leningrad Enstitüsü Yayınevi.
- 1968 "Proishojdenie Skifskogo İskustvo", SA, c. IV, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 27-45.

1972 "Skifskoe Tsarstvo", SA, c. III, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 56-67.

1973 Kimmeriyçı i Skifi. Leningrad Enstitüsü Yayınevi.

BOKİY, N, G. GORBUL ve V. OTRESHENKO

1991 "Kimmeriyskie Zahoroneniya na Kirovogradtsine", SA, c. I, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 173-183.

BLAVATSKY, V

1946 "Bitva pri Fate i Greçeskaya Taktika IV v do n. e", VDİ, c. I, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 101- 125.

1954 Oçerki Voennogo Dela v Antiçnih Gosudarstvah Severnogo Priçernomor-ya. Nauka Yayınevi, Moskova.

DAVUDOV, O

1976 Drevnie Pamyatniki Severo Vostoçnogo Kavkaza. Mahaçkala.

DESYATCHIKOV, YU

1974 "Sarmatı na Tamanskom Poluostrove", SA, c. IV, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 69-79.

DUDAREV, S

1994 "K Voprosu o Meste Kimmeriyskih Kompleksov iz Zapadnoy Azii v Siste-me Hronologoçeskih i Kulturnih Svyazey Priçernomorya, Kavkaza Vostoçnih Rayonov Evrazii", SA, c. I, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 77-92.

DURMUŞ, İ

1993 İskitler (Sakalar). TKAE. Yayınları, Ankara.

1996 "Sarmatlar'da Sosyal ve Ekonomik Hayat", GÜFEFSB. Dergisi, c.I, sayı 2, s. 173-191.

1997a Sarmatlar. Ankara.

1997b "Siraklar", GÜFEFSB Dergisi, c.I, sayı 2, s. 1-12.

1997c "Anadolu'da Kimmerler ve İskitler", Belleten, c. XLI / 231, TTK Basımevi, Ankara, s. 273-286.

1997d "Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At", GÜFEFSB Dergisi, c. I, sayı 2, s. 13-19.

DYAKONOV, İ

1956 İstoriya Midii. SSCB İlimler Akademisi Yayınevi, Moskova.

1994 "Kimmeriytsı i Skifi na Drevnem Vostoke", SA, c. I, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 108-116.

EGAMİ, N, SH. FUKAI ve S. MESUDA

1966 Dailaman II. The University of Tokyo.

ELNİTSKY, L

1960 "İz İstorii Drevneskifskih Kultov", SA, c. IV, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 46-55.

1969 "Skifskie Legendı kak Kulturno- İstoriçeskiy Material", SA, c. II, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 64-74.

ERDİNEV, U

1977 Arheologičeskie Pamyatniki Kalmıkskoy Stepı. Elista.

ERZEN, A

1992 Doğu Anadolu ve Urartulular. TTK Basımevi, Ankara.

FARŞA - RUSÇA

1972 Sözlük. c. I, Moskova, s. 317.

GAMREKELİ, V

1961 Dvali Dvaletiya v I-XV vv. n. e. İANG Yayınevi, Tiflis,

GAŞGAY, S

1993 Manna Devleti. ADN Yayınevi, Bakü.

GRAKOV, B

1939 "Materahı po İstorii Skifii v Greçeskih Nadpisyah", VDİ, c.III, Nauka Yayınevi, Moskova.

1947 "Perejitki Matriarhata u Sarmatov", VDİ, c. III, Nauka Yayınevi, Moskova, s.100-121.

1970 "Perejitki Skifskih Religii i Eposa u Sarmatov", VDİ, c. III, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 70-73.

GRANTOVSKY, E

1971 Rannaya İstoriya İranskih Plemen Peredney Azii. Nauka Yayınevi, Moskova.

GULYAEV, V

1962 "Metsi Skifskogo Tipa s Territorii Gorodoskoy Kulturi", SA, c.IV, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 262-265.

HARTMAN, L

1963 "The Date of the Cimmerian Threat Against Assyrianpal According to AB L 1391", SNES, c. XXI, sayı 1.

HAZANOV, M

1967 "Sarmatskie Metsi s Kolsevim Navershiem", SA, c. II, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 169-180.

1970 "Harakternie Çerti Sarmatskogo Voennogo İskustvo", SA, c. II, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 52-63.

1971 Oçerki Voennogo Dela Sarmatov. Nauka Yayınevi, Moskova.

1972 "Obıçay Pobratimstva u Skifov", SA, c. III, Nauka Yayınevi, Moskova, s.68

-75.

1975 Sotsialnaya İstoriya Skifov. Nauka Yayınevi, Moskova.

HERODOTOS

(1973) Herodot Tarihi. Çev. M. ÖKMEN, İstanbul, Remzi Kitabevi.

HİPPOCRATES

(1947) O Vozduhe, Vodah i Mestnostyah. Çev. V. LATISHEV, VDI, c. II, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 294-299.

HOMERUS

(1947) Odisseya. Çev. V. LATISHEV, VDI, c.I, Nauka yayınevi, Moskova, s. 280-282.

İONE, G

1953 "Mingeçaurnaya Raznovidnost Nakoneçnikov Strel Skifskogo Tipa", MKA, c. III, Baku.

İLİNSKAYA, V

1948 Pamyatniki Skifskogo Vremeni Posulya. Kiev.

1964 "Nekotorie Motivi Ranneskifskogo Zverinnogo Stila", SA c. I, Nauka Yayın evi Moskova, s. 86-107.

İVANCHİK, A

1994 "K Voprosu ob Etničeskoy Prinadlejnosti i Arheologičeskoy Kultur Kimmeriytsev", VDI, c. I, Nauka Yayınevi Moskova, s. 3-22.

KİTABI MUKADDES

(1958) Eski ve Yeni Ahit. Çev. Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul.

KOLOBOVA, K

1933 K Voprosu o Sarmatskom Yazıke. Moskova- Leningrad.

KOREYANKO, V

- 1982 "Pogrebeniya Savromatskogo Vremeni na Vostoçnom Manıtse", SA, c. II, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 223-229.

KOSVEN, M

- 1957 Oçerki İstorii Pervobıtnoy Kulturu. Moskova.

KRUPNOV, E

- 1950 "Noviy Pamyatnik Drevnih Kultur Dagestana", MİA, sayı 23, s. 208-225.
- 1954 "O Pohodah Skifov Çerez Kavkaz", VSSA, Moskova. s. 186- 194.
- 1960 Drevnıya İstoriya Severnogo Kavkaza. SSCB İlimler Akademisi Yayınevi, Moskova.

KULAKOVSKY, YU

- 1899 "Alanı po Svedeniyam Antiçnih i Vizantiyskih Pisateley", SRV.

KUROCHKİN, G

- 1995 "Hroneniya Peredneaziatskih Pohodov Skifov po Pismennım i Arheologçes kim Dannım", SA, c. I, Nauka Yatınevi, Moskova, s. 117-122.

KUZNETZOV, V

- 1973 "Alanskaya Kultura Tsentralnaya Kavkaza i Yeyo Lokalnie Varintı v V-XIII vv. SA, c. II, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 60-74.

LATISHEV, V

- 1947 "İzvestiya Drevnih Pisateley o Skifii i Kavkaze", VDİ, c. I-IV, Nauka Yayınevi, Moskova.
- 1948 "İzvestiya Drevnih Pisateley o Skifii i Kavkaze", VDİ, c. I-IV, Nauka Yayınevi, Moskova.
- 1948 "İzvestiya Drevnih Pisateley o Skifii i Kavkaze", VDİ, c. I-IV, Nauka Yayınevi, Moskova.

LAVROV, L

- 1965 "O Puti Vtorjeniya Kimmeriyčev v Perednuyu Aziyu", SA, c. III, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 223-225.

LUCIANUS

- (1948) Toksaris ili Drujba. Çev. P. Prazorova, VDİ, c. I, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 305-314.

MAKALATIYA, S

- 1949 "Raskopki Dvanskogo Mogilnika", SA, c. XI, Nauka Yayınevi Moskova, s. 225-240.

MAKSİMOV, E

- 1966 "Sarmatskie Bronzovie Kotli i ih İzgotovlenie", SA, c. I, Nauka Yayınevi Moskova, s. 51-60.

MANDANYAN, A

- 1944 O Nekotorih Problemah İstorii Drevney Armenii i Zakavkaziya. Erevan.

MELİKİSHVİLİ, G

- 1950 "Nekotorie Voprosi İstorii Manneyskogo Tsarstvo", VDİ, c. I, Nauka Yayınevi, Moskova.
- 1955 Nairi - Urartu. Tiflis.
- 1960 "Novaya Urartskaya Nadpis iz İranskogo Azerbaydjana", VDİ, c.III, Nauka Yayınevi Moskova, s. 3-11.
- 1972 "Urartskie Klinoobraznie Nadpisi", VDİ, c. III, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 227-256.

MERPERT, N

- 1956 "İz İstorii Orujiya Plemen Vostočnoy Evropı v Rannem Srednovekovye",

SA, c. XXIII, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 131-168.

MİLLER, V

1887 Osetinskie Etyudi. Moskova.

MİROSHINA, T

1981 "Nekotorie Tipi Skifskih Jenskih Golovih Uborov IV-III vv. do n.e.", SA, c. IV, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 46-69.

MİZİ - ULU, İ

(1993) Merkezi Gafgazin Etnik Tarihinin Köklerine Doğru. Çev. S. Eliyarlı ve M. Abdulla, TÜDAV, İstanbul.

MOSHKOVA, M

1963 "Pamyatniki Prohorovskoy Kulturi", SAİ, D1-10, Moskova.

OCHİR-GORYAYEVA, M

1992 "Savromatskaya Problema v Skifo-Sarmatskoy Arheologii", SA, c. II, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 32-39.

PİOTROVSKY, B

1944 İstoriya i Kultura Urartu, Erevan.

1949 "Gorod Boga Teyşeba-Posledniy Oplot Urartskiy Vlasti v Zakavkaze", VDİ c. IV, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 143-153.

1954 "Skifi i Drevniy Vostok", SA, c. XIX, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 141 - 158.

1958 Vanskoe Tsarstvo. Moskova.

1970 Karmir-Blur. Avrora Yayınevi, Leningrad.

1989 "Skifi i Urartu", VDİ, c. IV, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 3-10.

PLİNİUS

(1949) Estestvennaya İstoriya. Çev. İ. Tsvetkov ve V. Latışev, VDİ, c. II, NaukYa

yinevi Moskova, s. 271-317.

POLİBİUS

(1947) Istoriya. Çev. V. LATISHEV, VDİ, c. III, Nauka Yayınevi, Moskova s.299-302.

POMPONIUS

(1949) Zemleopisanie. Çev. V. LATISHEV, VDİ, c. I, Nauka Yayınevi, Moskova. s.270-287

PTOLEMAİOS

(1948) Geografiçeskoe Rukovodstvo. VDİ, c.II, Nauka Yayınevi, Moskova, s.231-263.

ROSTOVTZEFF, M

1929a The Animals Style in South Russia and China. Leipzig- London.

1929b İranians and Greeks in South Russia. Oxford.

RUDENKO, N

1949 İskustvo Skifov Altaya. Moskova.

SCHRADER, E

1888 Sammlung von Assyrischen und Babylonischen Texten. Çev. D. REDER,

(1947) VDİ, c. I, Nauka yayınevi Moskova, s. 269-270.

SEYİDOV, M

1983 Gızıl Döyüşçünün Taleyi. Gençlik Yayınevi, Bakü.

1989 Azərbaycan Halkının Soykökünü Düşünürken. Yazıcı Yayınevi, Bakü.

SHELOV, D

1950 "K Voprosu o Vzaimodeystvii Greçeskiy i Mestnih Kultov v Severnom Priçernomorya", KSİİMK, sayı XXXIV, s. 62-69.

SHILOV, V

1959 "Kalinovskiy Kurgannyi Mogilnik", MİA, sayı 60.

SHILOV, İ. ZASETSKAYA ve L. MALOVITSKAYA

1966 Raboti v Nijnem Povolje. Moskova.

SİNİCHİN, İ

1951 "Arheologičeskie İsledovaniya v Nijnem Povoljya i Zapadnom Kazakista ne", KSIİMK, sayı XXXVII, s. 97-105.

SKRİJİNSKAYA, M

1986 "Geroi Kimmeryskih i Skifskih Legend v Greçeskoy Poezii i Vazovoy Jivo pisi VII-VI vv. do n. e.", VDİ, c. IV, Nauka yayınevi, Moskova, s. 84-94.

SMİRNOV, K

1951 "Sarmatskie Plemena Severnogo Prikaspiya", KSIİMK, sayı XXXIV.

1953 "İtogi i Oçerednie Zadaçi İzuçeniya Sarmatskih Plemen i ih Kultura", SA, c. XVII, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 131-148.

1964a Savromati. Moskova.

1964b "Proizvodsto i Karakter Hozyaistvo Rannih Sarmatov", SA, c.III, Nauka Ya yınevi, Moskova, s. 45-63.

1972 "Sarmatskie Katakobnie Pogrebeniya Yujnogo Urala-Povoljya i ih Otnoşni e k Katakombam Severnogo Kavkaza", SA, c. I, Nauka Yayınevi, Mosko- va, s. 73-81.

1982 " "Amazonka" IV Veka do n. e. na Donu", SA, c. I, Nauka Yayınevi Mosko- va, s. 120-131.

SOLOVYEV, L

1947 Sledı Dervnogo Solyanogo Promisla Bliz g. Suhumi i g. Otsamtsire. Abhazi ya Devlet Müzeyi Çalışmaları, c.I, Suhumi.

SULİMİRSKY, T

1954 "Scythian Antiquities in Western Asia", Atribus Asia, sayı XVII, 3/4.

SÜLEYMANOV, O

1976 Az i Ya. Alma-Ata.

SPİTSIN, A

1909 "Faları Yujnih Rossii", İAK, sayı 29.

STRABO

(1947) Geografiya. Çev. V. LATISHEV, VDİ, c. IV. Nauka Yayınevi, Moskova, 177-232.

STRAECK, M

1916 Assurbanipal und die Letzen Assyrischen Könige. Çev. D.REDER, VDİ,

(1947) c.I, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 275-276.

ŞEFİZADE, B

1996 Zerdüş, Avesta, Azerbaycan. Elm Yayınevi, Bakü.

TACİTUS

(1948) Letopis i İstoriya. Çev. V. LATISHEV, VDİ, c. III, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 208-222.

TARHAN, T

1978 "Eskiçağda "Kimmer Meselesi" ", VIII TTKongeri Bildirileri, c. I, TTK Basmınevi, Ankara, s. 355-369.

TEREKHOVA, N

1983 "Kuzneçnaya Tehnika u Plemen Kobanskoy Kulturi Severnogo Kavkaza v Ranneskifskoy Period", SA, c. III, Nauka Yayınevi Moskova, s. 110-128.

TEKHOV, V

1979 Skifi i Tsentralny Kavkaz v VII-VI vv. do n.e. Nauka Yayınevi, Moskova.

TERENOJKİN, A

1966 "Ob Obşestvennom Stroe Skifov", SA, c. II, Nauka Yayınevi, Moskova, s. 33-49.

1976 Kimmeriytsi. Nauka Dumka Yayınevi, Kiev.

TOLSTOV, S

1948 Drevny Horezm. Moskova.

1958 Posledam İzçeznivşih Svilizatsiy. Moskova.

USHAKOV, P

1945 "K Pohodam Urartiytsev v Zakavkaze v IX vv. i VIII vv. do n. e", VDİ, c.II
Nauka Yayınevi, Moskova, s. 31-44.

VAYSHEİN, S

1967 "Nekotore Voprosi İstorii Drevneturkskoy Kulturi", SE, sayı 3.

VİNOGRADOV, V

1963 Sarmati Severo Vostochnogo Kavkaza. Grozni.

1964 "Sirakskih Soyuz Plemen na Severnom Kavkaze", SA, c. I, Nauka Yayınevi
Moskova, s. 108-121.

VİNOGRADOV, V ve T. NERADENKO

1990 "Novie Dannie o Svyazah Severnogo Kavkaza s Zakavkazem", SA, c. I, Na
uka Yayınevi, Moskova, s. 243-246.

YUSUFOV, Y

1987 "Kimmeri, Skifi i Saki v Drevnem Azerbaydjane", KBS, c. VIII, s.181-192.

ZADNEPROVSKY, YU

- 1968 "Sarmato-Alanı v Severnom İrane v Pervih Vekah n. e", Eski Doğu Tarihi,
IV Kurultayı Bildirileri, Moskova.

HARITA VE RESİMLER CETVELİ

Harita 1 : Antik Yazarlara Göre Kafkasya'nın Siyasi Haritası (Krupnov, E Drevnaya İstoriya Severnogo Kavkaza. Moskova, 1960).

Resim 1a: Sarmat Mezar Yeri (Aliyev, İ ve V. Aliyev "Sarmato - Alanskiy Pamyatnik na Territorii Nahchivanskoy ASSR", SA, Moskova, 1976, I).

Resim 1b: Amazon. M. Ö. IV y.y. (Skrijinskaya, M " Geroi Kimmeriyskiy i Skifski Legend v Grecheskoy Poezii i Vazovoy Jivopisi", VDI, Moskova, 1986, IV).

Resim 2 : Kuban'da Khoper Mezarlığında Ortaya Çıkarılan Sarmat Mezarları (İgnatov, V ve A. Skripkin "Kompleks Sarmatskogo Vremeni iz Prikubanya" SA, Moskova, 1988. III).

Resim 3 : M. Ö. 570 Yılına Tarihlendirilen Av Sahnesi (Skrijinskaya, M Aynı makale).

Resim 4a: Kelermes Kurganlarında Ortaya Çıkarılan Fantastik Hayvan Motifleri (Piotrovsky, B "Skifi i Urartu", VDI, Moskova, 1989, IV).

Resim 4b: Kutsal Ağaç (Piotrovsky, B Aynı makale).

Resim 5a: Kutsal Ağaç Etrafında Yapılan Dini Merasim. Kelermes Kurganı (Piotrovsky, B Aynı makale).

Resim 5b: Geyik Başlıklı Çanaklar. Krasnodar Mezarlığı (Anfimov, N "K Voprosu o Naselenii Prikubanya v Skifskuyu Epokhu" SA, Moskova, 1949, XI).

Resim 6 : Kuzey Osetiya'da Ele Geçirilen Koban Türü Tunç Yılan Motifi (Krupnov, E Aynı eser).

Resim 7a: İskit Ok ve Ok Başlıkları. Karmir - Blur (Piotrovsky, B Vanskoe Tsarstvo. Jmoskova, 1959).

Resim 7b: Sarmat Kılıcı. Krasnodar Mezarlığı (Anfimov, N Aynı makale).

Resim 8 : Karmir-Blur'da Ortaya Çıkarılan İskit Eşyaları (Piotrovsky, B "Skifi i Urartu).

Resim 9 : Güney Azerbaycan'da ve Türkiye'de Ele Geçirilen At Koşum Takımı Parçaları (Piotrovsky, B "Skifi i Urartu).

Resim 10 : İskit Süsleri (Miroshina, T " Nekotone Tipi Skifskih Golovih Uborov IV-III vv. do n. e. ", SA, Moskova, 1981, IV).

Resim 11 : İskit Kadın baş Giyimleri (Miroshina, T Aynı makale).

Resim 12: Kemik Süs Eşyaları (Smirnov, K "Amazonka" IV veka do n. e. na Donu", SA, Moskova, 1982, I).

Resim13a: Gümüş Kolye (Smirnov, K Aynı makale).

Resim13b: Sarmat Aynaları (Ignaton, V ve A. Skripkin Aynı makale).

Resim 14: Demirden Yapılma Yemek hazırlama Aleti (Gavrilyuk, N "Pisha Stepnih Skifov", SA, Moskova, 1987, I).

Resim 15: Sarmat-Alban Eşyaları (Aliyev, I ve V. Aliyev Aynı makale).

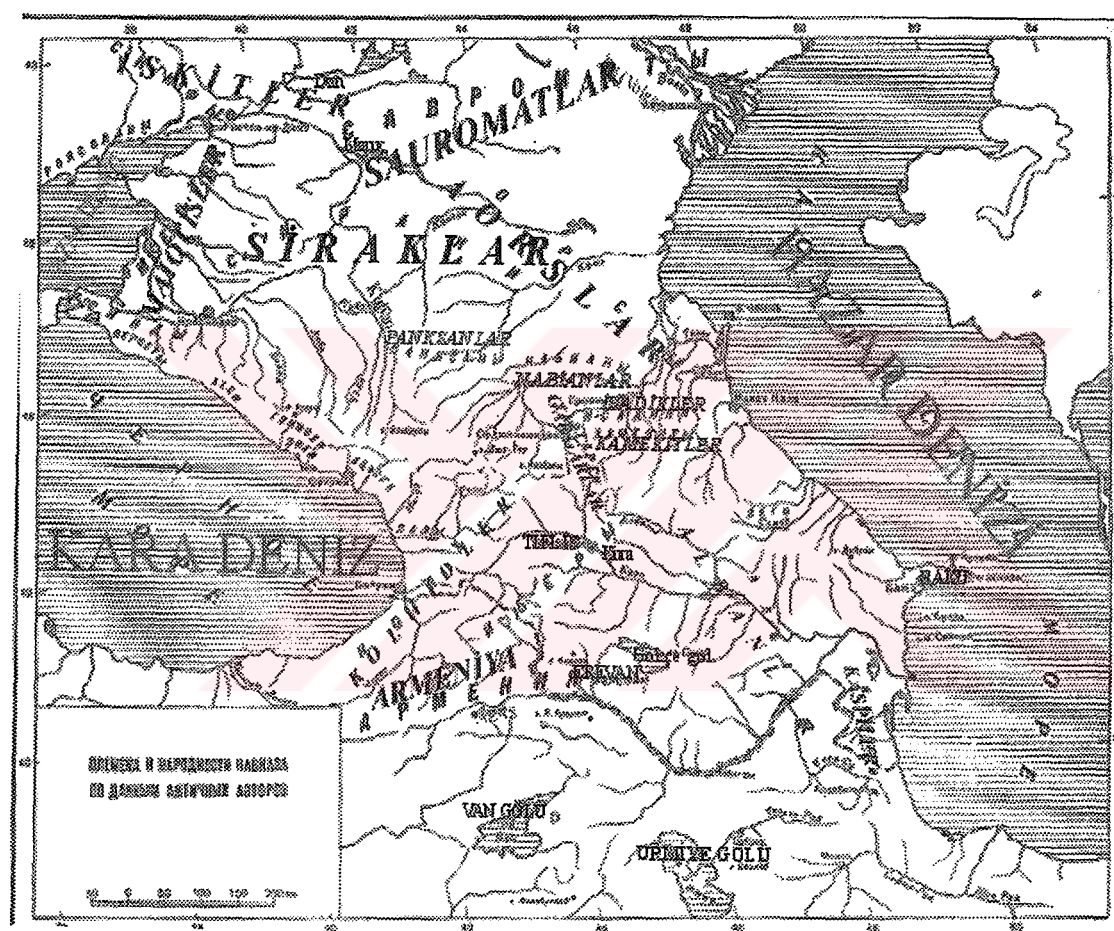
Resim 16: Sarmat Seramik Türleri. Güney Dağıstan (Abramova, M “Osobenno sti Kulturi Naseleniya Dagestana v Albano-Sarmatskuyu Epokhu”, SA, Moskova, 1987,IV).

Resim 17: Sarmat Seramik Örnekleri (Abramova, M “K Voprosu o Svayazah Naseleniya Severnogo Kavkaza Sarmatskogo Vremeni”, SA, Moskova, 1979, II).

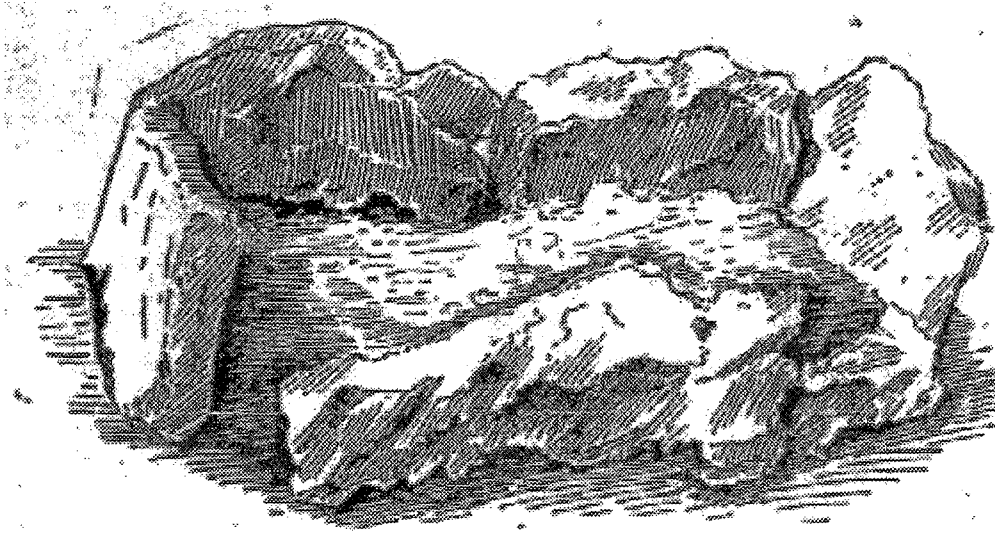
Resim 19: Kuzey Kafkasya'nın Değişik Bölgelerinde Ortaya Çıkarılan Seramik Çeşitleri (Krupnov. E Aynı eser).

3
EK 1

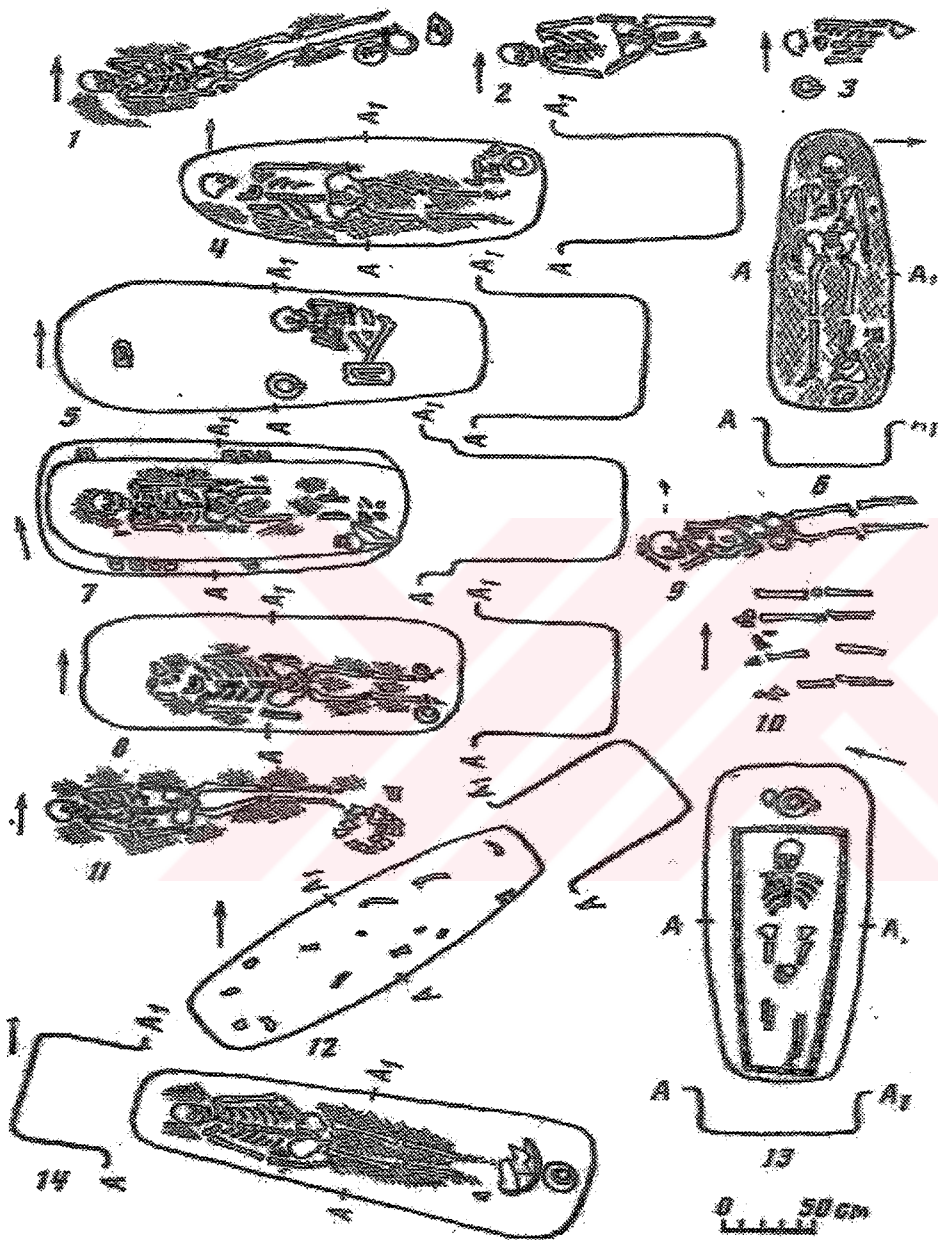
Harita 2

Resim 1a

Resim 1b

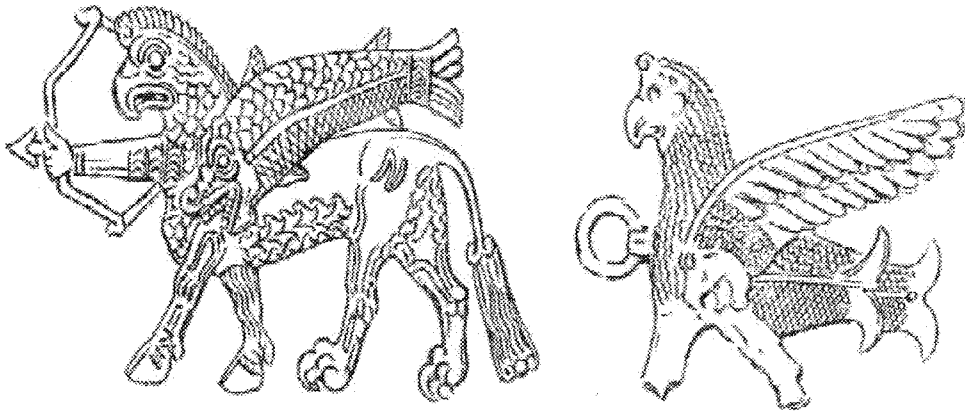
Resim 2

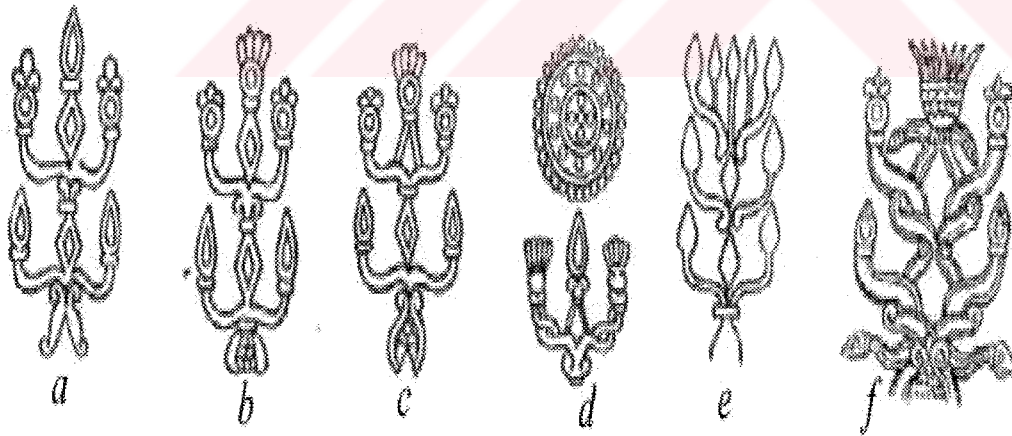
Resim 3

Resim 3

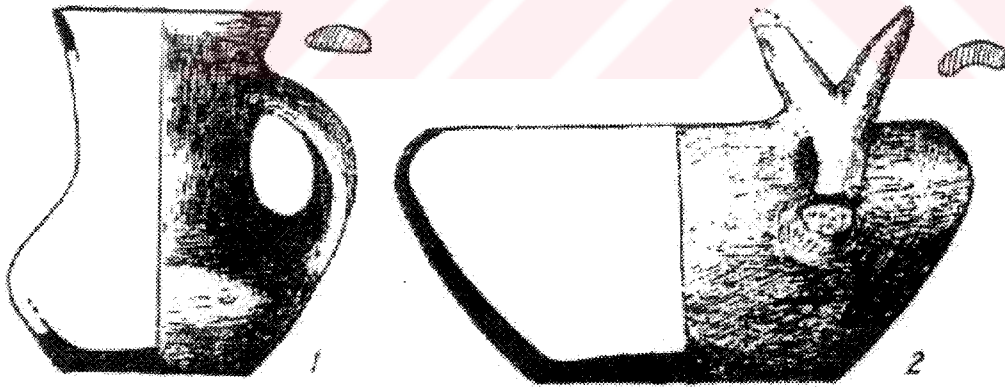
Resim 4a

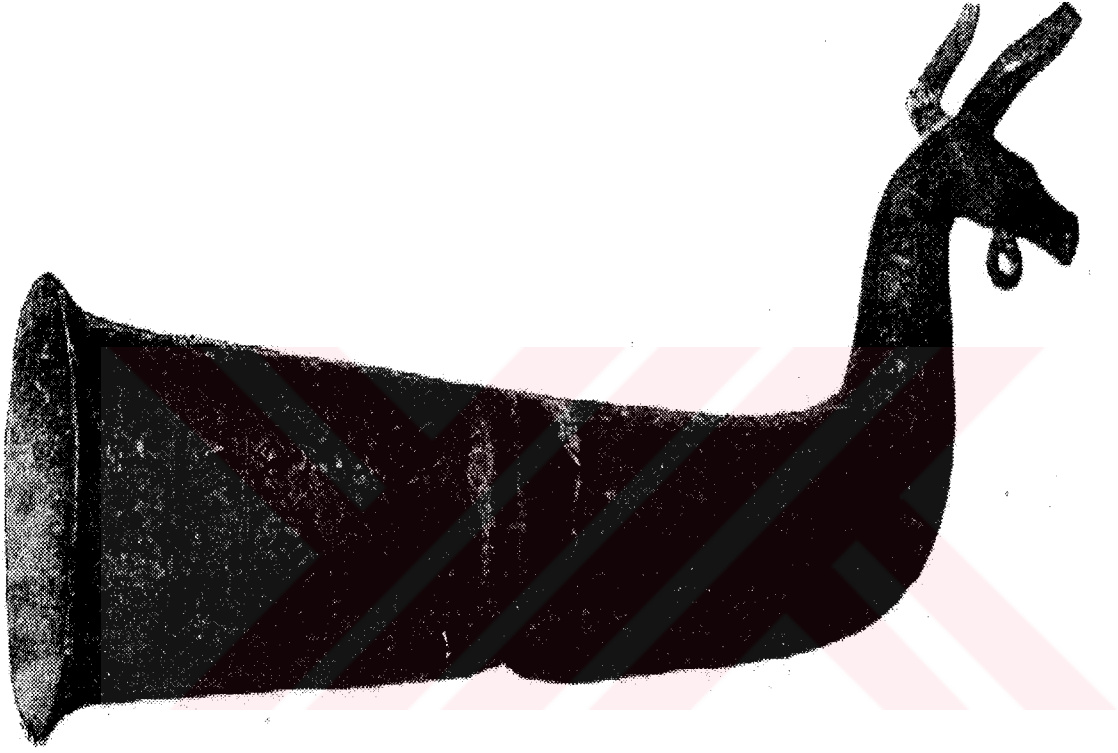
Resim 4b

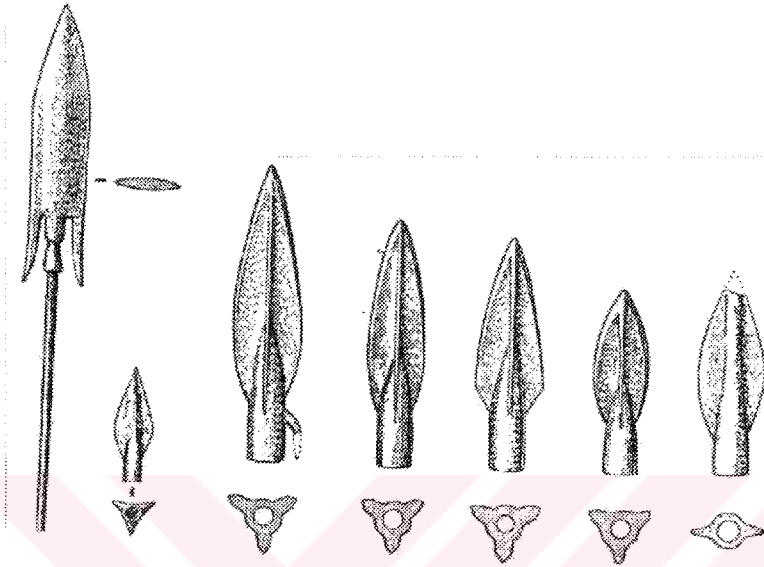
Resim 5a

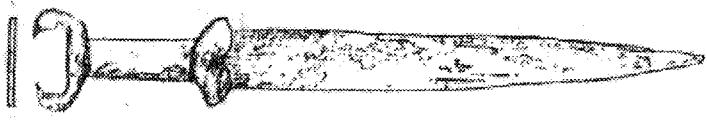
Resim 5b

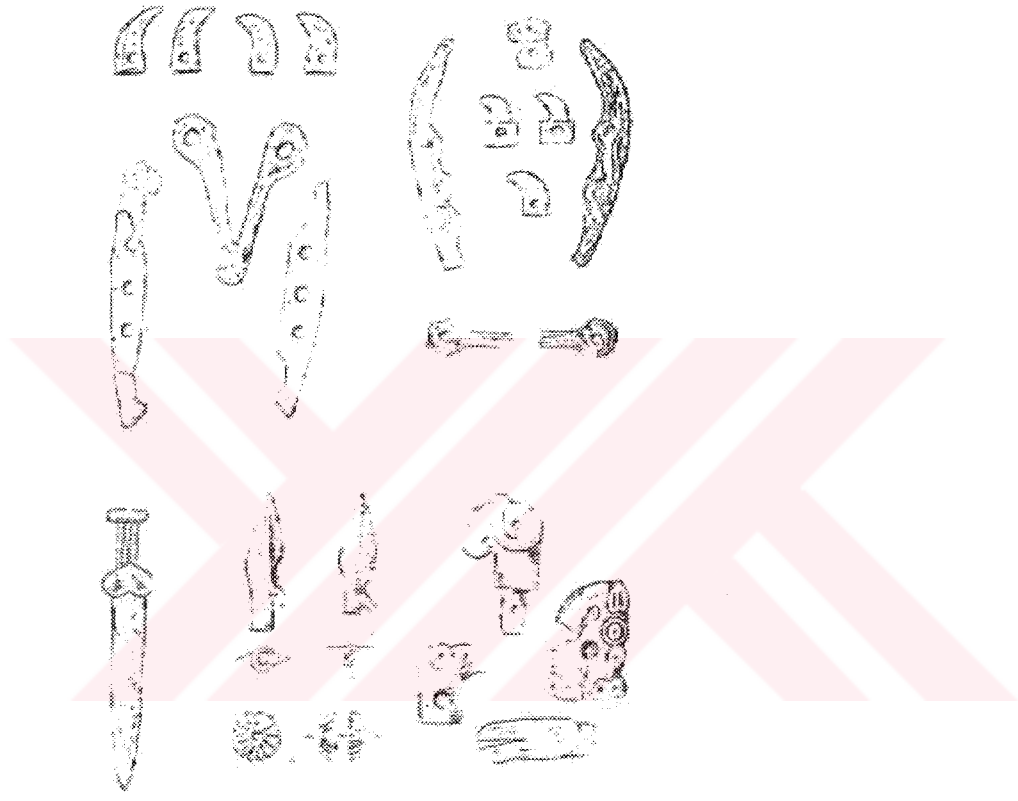
Resim 6

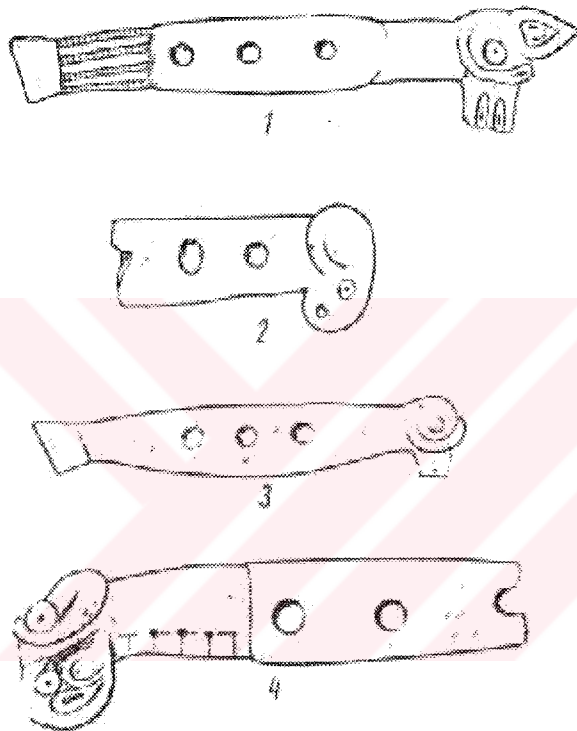
Resim 7a

Resim 7b

Resim 8

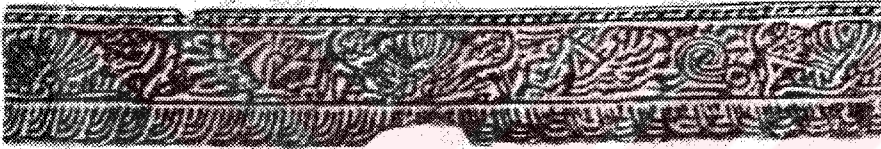
Resim 9

1. CT

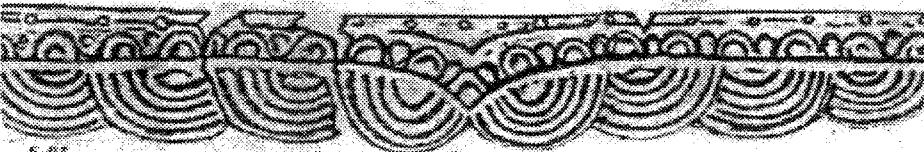
2. CT

3. CT

4. CT

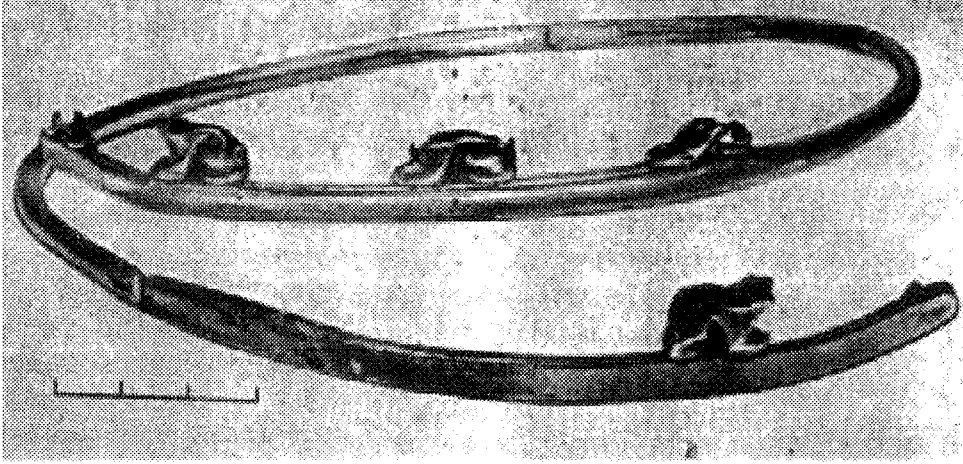
5. CT

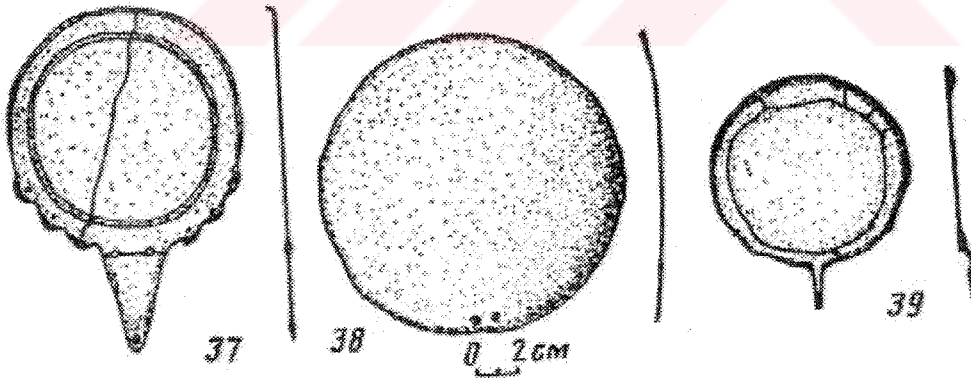
Resim 11

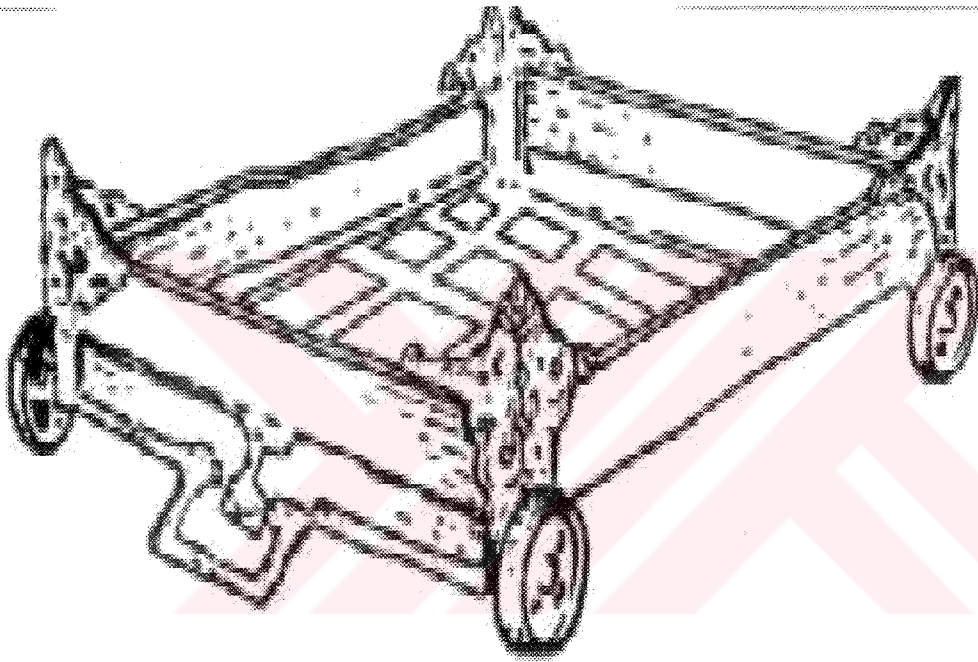
Resim 12

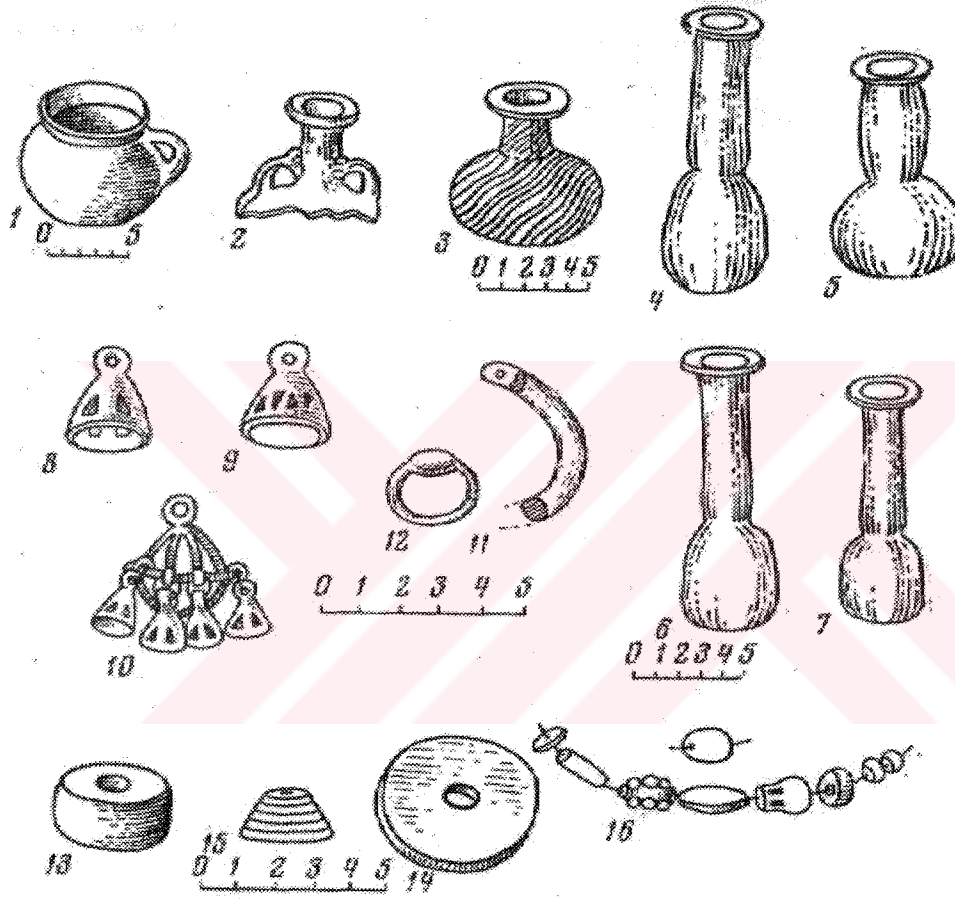
Resim 13a

Resim 13b

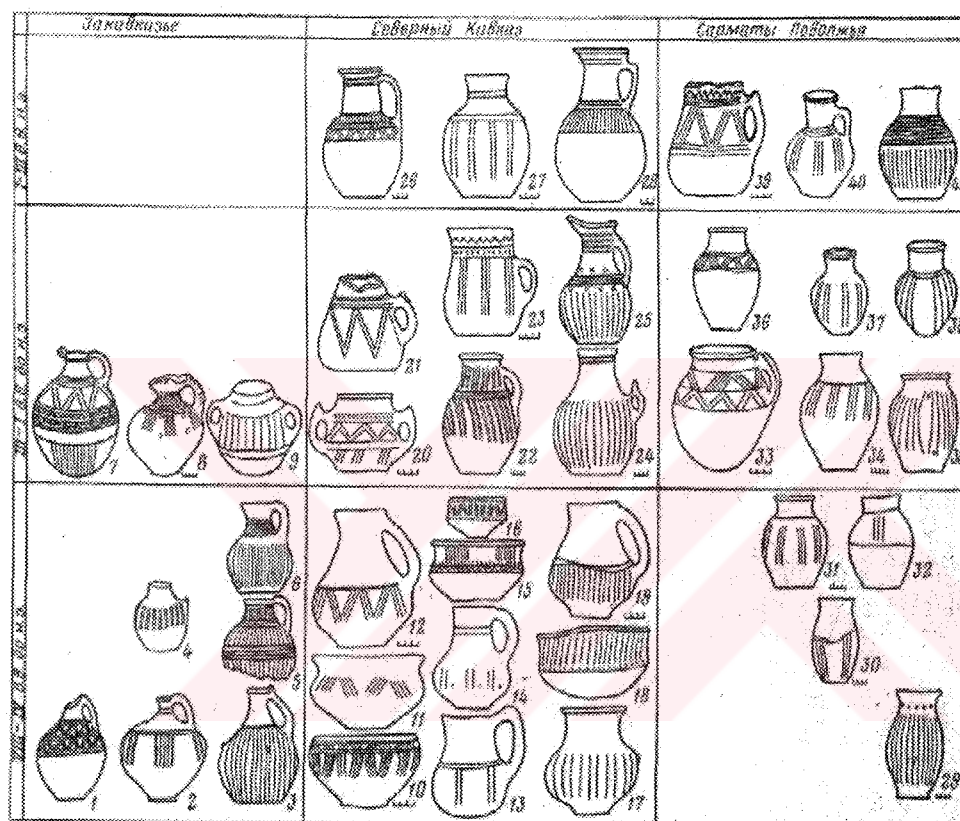
Resim 14

Resim 15

Resim 16

Resim 17

Resim 18

ÖZET

Atlı-bozkır kavimlerinin Kafkasya coğrafyasında tarih sahnesine çıkması yazılı ve arkeolojik kaynaklarca ortaya konulmaktadır.

Kafkasya coğrafyasında ortaya çıkan bu kavimler Kimmerler İskitler ve daha sonra Sarmatlar'dır. Adı geçen kavimlerden Kimmerler ve İskitler bu coğrafyalarda ilk olarak M. Ö. VIII y.y., Sarmatlar ise M. Ö. VI y.y. görünmektedirler. Kafkasya coğrafyasını kendilerine yurt edinene bozkır kavimleri burada çeşitli devlet ve kavimlerle siyasi ve kültürel ilişkilerde bulunmuşlardır. Bu devletlerden Asur, Urartu, Babil, Manna (Media), Grek ve Roma vb. yazılı kaynakları adı geçen kavimlerin tarihi ile ilgili çok önemli bilgiler vermektedirler.

Atlı-bozkır kavimleri göçebe hayat tarzını benimsemişlerdi. Gerek siyasi ve gerekse de kültürel, ilişkileri bu hayat tarzının sağladığı imkanlar çerçevesinde gelişme göstermekteydi. Bozkır kavimleri bu coğrafyada ilk olarak Urartu devleti ile karşılaşmıştır. Urartu krallarının akıllı politikası sonucu Asur devleti ile temasa geçmişlerdir. Bu devletlerle olan siyasi ilişkileri uzun sürmemiş M. Ö. VI y.y. değin her iki devlet de adı geçen kavimlerin artan baskıları sonucu ortadan kalkmışlardır.

Adı geçen kavimlerin idari ve askeri teşkilatı eski Türk geleneklerine dayanmaktaydı. Bozkır dini inancı geniş coğrafyalarda değişik boyutlara ulaşmaktaydı. Bu topluluklar arasında Güneş ve güneşe tapmak başlıca dini inanç olarak görülmekteydi ayrıca, Şamanizm ve tanrılar alemi de geniş yayılmıştı. Adı geçen toplulukların dili meselesi bu gün dahi bir problem olmaktan kendini kurtaramamaktadır. Ortaya atılan değişik görüşlerin aksine

Sakız ve Suz çevresinde ele geçirilen çivi yazılı metinlerde geçen Türkçe kelimeler konuya büyük ölçüde açıklık getirmektedir. Ekonomi ve ticari hayat temel olarak bozkır hayat tarzının gereksinimleri üzerine kuruluydu. Sanat anlayışı da esas olarak hayvan tasvirlerine dayanmaktaydı. Burada aslan, boğa, geyik, vahşi kuşlar, at, koyun vb. hayvan tasvirleri ağırlık kazanmaktadır.

Kafkasya coğrafyasında ortaya çıkan atlı-bozkır kavimleri ile ilgili yazılı bilgilere Asur, Babil, Urartu, Pers çivi yazılı metinlerinde, Grek tarih yazarlarından; Homer, Herodot, Hipokrat, Polibius, Strabo, Ptolemaios'un vb. eserlerinde rastlanılmaktadır. Bu bilgileri Sarmatlar'ın ortaya çıkması ile Roma tarih yazarlarından; Pompeius, Plinius, Tacitus, Ammianus Marcellinus'un vb. eserleri takip etmiştir. Konu ile arkeolojik kaynaklara ise Kafkasya coğrafyasının hemen her yerinde yapılan kazılar sonucu ulaşılmıştır. Bu kazılar ağırlıklı olarak Alman, Rus kısmen de Azeri bilim adamları tarafından sistematik şekilde yapılmıştır.

SUMMARY

Written and archaeological sources evidence emergence of Horse braker tribes in the Caucasus in prehistoric periods. The most important and dominant nomadic tribes in this geography were Cimmerians, Scythians and Sarmatae. Cimmerians and Scythians appeared firstly, in 8 th Century B. C., whereas Sarmatae emerged later, in 6 th Century B. C. These tribes entered in inter-cultural and political relations with domestic habitants and political bodies of the region and mutually affected each other that shaped culture and political structure of the Caucasus. Written sources of the states of the region as well as other great states of that time, such as Assur, Urartu, Babylon, Media, Greece Rome, etc, provide us with important information about history of these tribes.

Horse braker tribes were nomads. Thus, both cultural and political life of these tribes was shaped by and within of such way of life. These tribes went into relation firstly with Urartians. As a result of wise policies launched by the king of Urartians, they established contacts with Assurians. Political relations with these states did not continue for a long Period of time and both states disappeared from scene of history before 6 th Century B. C. as a result of growing pressure of the mentioned nomadic tribes.

Political and administrative structures of these tribes were based upon old Turkish traditions. Step religion and believes appeared in their different aspects in a wide geographical area. The sun sun-related believes were dominant religion along which shamanism and Word of Gods were widespread amongst these clans. Even nowadays there is no general opinion

on languages used by this tribes and its linguistic details, shared by scholars, and these remain as a serious theme of discussion. However, against different theories, cuneiform writings found in Sakai and Suy, that include a number of words with Turkish roots brings clarity the theme and lead us to the truth. Economical and commercial aspects of life of the tribes were also determined by and based upon needs of nomadic way of life. Main branch of art was portraying of animals such as lion, bull, deer, wild and myths birds, horse, ship, etc.

Written information about Horse braker tribes of the Caucasas are found in Assurian, Babylon, Urartian and Persian cuneiform writings, Greek historical texts, and works of Homer, Herodotos, Hippokrates, Polibius, Strabo, Ptolemaios and others. Roman historic writings and works of Pompeius, Pliny, Tacitus, Ammianus Marcellinus about Sarmatae follow the above mentioned resources. Archaeological findings related with the theme were discovered in the Caucasas, as results of systematic diggings conducted mainly by the German and Russian, and partly Azerbaigan scholars in the whole region.

